

*“Ғылым адам санасына болмысы бөлек, ерекше ұтырлы
ұғымдарды орнықтыру арқылы ғана терең ұялайды”. әл-Фараби*

zertteushi

ҒЫЛЫМИ БАСЫЛЫМЫ

№№1-2(171-172)

scientific publication

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат комитетінде
есепке қойылып, мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды
есепке қою, қайта есепке қою туралы № KZ88VPY00100295 куәлігі берілген.

Zertteushi

ғылыми басылымы • scientific publication

№ 1-2(171-172), қаңтар-маусым, 2026 жыл

2006 жылдың мамырынан шығады • Издаётся с мая 2006 года

*«Педагогикалық ғылымдар», «Өнер және гуманитарлық ғылымдар»,
«Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат», «Бизнес, басқару және
құқық» және «Қызмет көрсету» бағыттары бойынша қоғамдық және
гуманитарлық ғылымдар саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулердің
өзекті мәселелері бойынша ғылыми еңбектер жарияланады.*

**«Zertteushi» ғылыми басылымы
Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің
«Зерттеу қызметін (үздік педагогикалық тәжірибені) жариялау үшін
ұсынылатын басылымдар тізбесіне» енгізілген.**

**Бас редактор
Мырзантай Қожабайұлы ЖАҚЫП, филол.ғ.к. (PhD), профессор**

**Жауапты хатшы
Ләзиза Мырзантайқызы ӘЛІБАЙ, ғылым магистрі**

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Ақпарат комитетінің
мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды есепке
қою туралы 03.09.2024 ж. № KZ88VPY00100295 куәлігі берілген.

Меншік иесі және баспагер:

«Zertteushi» Халықаралық ғылыми-білім беру орталығы» мекемесі.
23.12.2024 ж. Түркия Республикасы, Анкара қаласындағы Башкент университетімен
білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы қазақ, түрік, ағылшын және орыс
тілдерінде келісім жасалып, қол қойылып, бекітілген.

Желілік басылымның тілі: қазақ, түрік, орыс және ағылшын тілдері

Мекен-жайымыз:

010010, Астана қаласы, Кенен Әзірбаев көшесі, 6 үй, №91 пәтер.
Тел.: +7 701 397 17 13, +7 707 355 64 48

Біздің сайт: <https://zertteushi-ortalygy.kz/>

E-mail: zertteushi.kz@gmail.com

© «Zertteushi» Халықаралық ғылыми-білім беру орталығы» мекемесі,
№1-2(171-172), қаңтар-маусым, 2026 ж.

Zertteushi

bilimsel yayını • scientific publication

No. 1-2 (171-172), Ocak-Haziran, 2026

Mayıs 2006'dan itibaren yayımlanmaktadır • Published since May 2006

"Pedagojik Bilimler", "Sanat ve Beşeri Bilimler", "Sosyal Bilimler, Gazetecilik ve İletişim", "İşletme, Yönetim ve Hukuk" ve "Hizmetler" alanlarında, toplum ve beşeri bilimler sahasında temel ve uygulamalı araştırmaların güncel sorunlarıyla ilgili bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır.

«Zertteushi» Bilimsel Yayını

Kazakhstan Cumhuriyeti Eğitim ve Öğretim Bakanlığı'nın

“Araştırma hizmetlerinin (öğretim deneyimlerinin) yayımlanması için önerilen yayınlar listesine” dahil edilmiştir.

Baş Editör

Myrzantay ZHAKYP, filoloji bilimleri doktoru (PhD), profesör

Sorumlu Sekreter

Laziza ALIBAY, bilim yüksek lisans

Kazakhstan Cumhuriyeti Kültür ve Bilgi Bakanlığı, Bilgi Komitesi, süreli yayınlar, haber ajansı ve çevrimiçi yayınlar için 03.09.2024 tarihli № KZ88VPY00100295 numaralı kayıt belgesini vermiştir.

Mülk Sahibi ve Yayıncı:

“Zertteushi” Uluslararası Bilimsel-Eğitim Merkezi.

23.12.2024 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti, Ankara'daki Başkent Üniversitesi ile eğitim alanındaki iş birliği konusunda Kazakça, Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde anlaşma yapılmış, imzalanmış ve onaylanmıştır.

Çevrimiçi Yayının Dilleri: Kazakça, Türkçe, Rusça ve İngilizce

Adres:

010010, Astana Şehri, Kenen Azirbaev Caddesi, 6. bina, No: 91 daire.

Telefon: +7 701 397 17 13, +7 707 355 64 48

Web Sitemiz: <https://zertteushi-ortalygy.kz/>

E-mail: zertteushi.kz@gmail.com

© "Zertteushi" Uluslararası Bilimsel-Eğitim Merkezi,

No. 1-2 (171-172), Ocak-Haziran, 2026.

Zertteushi

научное издание • scientific publication

№ 1-2 (171-172), январь-июнь, 2026 год

2006 жылдың мамырынан шығады • Издаётся с мая 2006 года

Публикуются научные работы по актуальным проблемам фундаментальных и прикладных исследований в области общественных и гуманитарных наук по направлениям: «Педагогические науки», «Искусство и гуманитарные науки», «Социальные науки, журналистика и информация», «Бизнес, управление и право» и «Услуги».

Научное издание «Zertteushi» включен в перечень изданий, рекомендуемых Министерством просвещения Республики Казахстан для публикации исследовательской деятельности (лучшей педагогической практики).

Главный редактор

Мырзантай Қожабайұлы ЖАҚЫП, к.филол.н. (PhD), профессор

Ответственный секретарь

Ләзиза Мырзантайқызы ӘЛІБАЙ, магистр наук

Комитетом информации Министерства культуры и информации Республики Казахстан выдано свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания
№ KZ88VPY00100295 от 03.09.2024 г.

Собственник и издатель:

Учреждение «Международный научно-образовательный центр «Zertteushi».
23.12.2024 подписано и утверждено Соглашение о сотрудничестве в области образования с университетом Башкент, г. Анкара, Турецкая Республика, на казахском, турецком, английском и русском языках.

Язык: казахский, турецкий, русский, и английский языки

Наш адрес:

010010, Казахстан, г. Астана, улица Кенен Әзірбаев, дом №6, квартира 91.

Тел.: +7 701 397 17 13, +7 707 355 64 48

Наш сайт: <https://zertteushi-ortalygy.kz/>.

E-mail: zertteushi.kz@gmail.com

© Учреждение «Международный научно-образовательный центр «Zertteushi»,
№ 1-2 (171-172), январь-июнь, 2026 г.

Zertteushi

ғылыми басылымы • scientific publication

No. 1-2 (171-172), January-June, 2026

2006 жылдың мамырынан шығады • Published since May 2006

Scientific papers on current issues in fundamental and applied research in the field of social and humanitarian sciences will be published in the areas of 'Pedagogical Sciences,' 'Arts and Humanities,' 'Social Sciences, Journalism, and Information,' 'Business, Management, and Law,' and 'Service Studies.

The scientific publication "Zertteushi" is included in the list of publications recommended by the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan for the publication of research activities (best pedagogical practices).

Editor in chief

Myrzantay ZHAKYP, PhD, Associate Professor

Executive Secretary

Laziza ALIBAY, Master of Science

The Information Committee of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan issued a certificate of registration of a periodical printed publication, information agency and online publication No. KZ88VPY00100295 dated 03.09.2024.

Owner and publisher:

Institution "International Scientific and Educational Center "Zertteushi".

On December 23, 2024, a Cooperation Agreement in the field of education was made, signed, and approved with Bashkent University in Ankara, Republic of Turkey, in Kazakh, Turkish, English, and Russian languages.

**Language of the online publication:
Kazakh, Turkish, Russian, and English**

Our address is:

010010, Kazakhstan, Astana, Almaty district, street Kenen Azirbaev, house №6, Apart. 91.

Tel.: +7 701 397 17 13, +7 707 110 50 27, +7 702 105 97 53

Our website: <https://zertteushi-ortalygy.kz/>.

E-mail: zertteushi.kz@gmail.com

© Institution "International Scientific and Educational Center "Zertteushi",
No. 1-2 (171-172), January-June, 2026.

**«Zertteushi» Халықаралық ғылыми басылымының
(scientific publication «Zertteushi») «Педагогикалық ғылымдар»,
«Өнер және гуманитарлық ғылымдар», «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика
және ақпарат», «Бизнес, басқару және құқық» және «Қызмет көрсету»
сериялары бойынша редакциялық алқасының құрамы**

Ашчылы Ирем – Башкент университеті Халықаралық қатынастар және алмасу бағдарламаларын үйлестіру орталығының үйлестірушісі (Анкара қаласы, Түркия Республикасы).

Әлібай Ләзиза Мырзантайқызы – жауапты хатшы, «Саясаттану» бағыты бойынша ғылым магистрі (Петропавл қаласы, Қазақстан Республикасы).

Вароғлу Мехмет Абдулкадир – Башкент университетінің Білім саласы бойынша үйлестірушісі, профессор, ғылым докторы (Анкара қаласы, Түркия Республикасы).

Генчтүрік Хызал Гилман Сенем – Башкент университеті Байланыс (Коммуникация) факультетінің деканы, профессор, ғылым докторы (Анкара қаласы, Түркия Республикасы).

Жақып Мырзантай Қожабайұлы – бас редактор, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті «Журналистика және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасының профессоры, филология ғылымдарының кандидаты (PhD), «Әдебиеттану» мамандығы бойынша доцент (Associate Professor) (Петропавл қаласы, Қазақстан Республикасы).

Жолдасбекова Сауле Абдразаққызы – бас редактордың орынбасары, Қазақстан Педагогикалық Ғылымдар Академиясының академигі, педагогика ғылымдарының докторы, «Педагогика» мамандығы бойынша профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті Жаратылыстану ғылымдары және педагогикалық жоғары мектебі «Кәсіптік оқыту» кафедрасының меңгерушісі (Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы).

Жорабекова Айнұр Назимбековна – «Педагогика және психология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD), «Педагогика» мамандығы бойынша қауымдастырылған профессор (доцент), М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті Ақпараттық технологиялар және энергетика жоғары мектебі «Техникалық мамандықтарға арналған шет ел тілдері» кафедрасының меңгерушісі (Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы).

Нұртазина Роза Әутәліпқызы – саяси ғылымдардың докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультеті «Саясаттану» кафедрасының профессоры (Астана қаласы, Қазақстан Республикасы).

Сандыбаев Жалғас Садуахасович – философия ғылымдарының кандидаты, Maksut Narikbaev University ислам және қазақ құқығы орталығы бас сарапшысы (Астана қаласы, Қазақстан Республикасы).

Федоров Александр Викторович – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Федерациясы жоғары кәсіптік білім саласының Құрметті қызметкері, Ресей Кинобілім және медиапедагогика Қауымдастығының Президенті (Таганрог қаласы, Ресей Федерациясы).

**«Zertteushi» Uluslararası Bilimsel Yayını (scientific publication
«Zertteushi») «Pedagojik Bilimler», «Sanat ve Beşeri Bilimler»,
«Sosyal Bilimler, Gazetecilik ve İletişim», «İşletme, Yönetim ve Hukuk»
ve «Hizmetler» serileri kapsamında yayın kurulu üyelerinin listesi**

Aşçılı İrem – Başkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Değişim Programları Koordinatörlüğü Koordinatörü (Ankara, Türkiye Cumhuriyeti).

Alibay Laziza – Sorumlu Sekreter, «Siyaset Bilimi» alanında Bilim Yüksek Lisansı (Petroavl, Kazakistan Cumhuriyeti).

Varoğlu Mehmet Abdülkadir – Başkent Üniversitesi Eğitim Koordinatörü, Profesör, Doktor (Ankara, Türkiye Cumhuriyeti).

Gençtürk Hızal Gilman Senem – Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı, Profesör, Doktor (Ankara, Türkiye Cumhuriyeti).

Zhakyp Myrzantay – Baş Editör, M. Kozybaev Kuzey Kazakistan Üniversitesi «Gazetecilik ve Sosyal Bilimler» Anabilim Dalı Profesörü, Filoloji Bilimleri Doktoru (PhD), «Edebiyat Bilimi» alanında Doçent (Petroavl, Kazakistan Cumhuriyeti).

Zholdasbekova Saule A. – Baş Editör Yardımcısı, Kazakistan Pedagojik Bilimler Akademisi Akademisyeni, Pedagoji Bilimleri Doktoru, «Pedagoji» alanında Profesör, M. Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi Doğa Bilimleri ve Pedagojik Yüksekokulu «Mesleki Eğitim» Anabilim Dalı Başkanı (Şımkent, Kazakistan Cumhuriyeti).

Zhorabekova Ainur N. – «Pedagoji ve Psikoloji» alanında Felsefe Doktoru (PhD), «Pedagoji» alanında Doçent, M. Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi Bilgi Teknolojileri ve Enerji Yüksekokulu «Teknik Alanlarda Yabancı Diller» Anabilim Dalı Başkanı (Şımkent, Kazakistan Cumhuriyeti).

Nurtazina Rosa Autalipovna – Siyasi Bilimler Doktoru, L. N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi «Siyaset Bilimi» Anabilim Dalı Profesörü (Astana, Kazakistan Cumhuriyeti).

Sandybaev Zhalgas Saduahasovich – Felsefe Bilimleri Doktoru, Maksut Narikbaev Üniversitesi İslam ve Kazak Hukuku Merkezi Başuzmanı (Astana, Kazakistan Cumhuriyeti).

Fedorov Alexander Victorovich – Pedagoji Bilimleri Doktoru, Profesör, Rusya Federasyonu Yükseköğretim Alanında Onur Ödüllü Çalışanı, Rusya Sinema Eğitimi ve Medya Pedagoji Derneği Başkanı (Taganrog, Rusya Federasyonu).

Редакционная коллегия Международного научного издания «Zertteushi» (scientific publication «Zertteushi») по сериям «Педагогические науки», «Искусство и гуманитарные науки», «Социальные науки, журналистика и информация», «Бизнес, управление и право» и «Услуги»

Ашчылы Ирем – Координатор центра координации международных связей и программ обмена университета Башкент (город Анкара, Турецкая Республика).

Әлібай Ләзиза Мырзантайқызы – ответственный секретарь, магистр наук по направлению «Политология» (город Петропавловск, Республика Казахстан).

Вароглу Мехмет Абдулкадир – Координатор по образованию университета Башкент, профессор, доктор наук (город Анкара, Турецкая Республика).

Генчтүрік Хызал Гилман Сенем – декан факультета Коммуникации университета Башкент, профессор, доктор наук (город Анкара, Турецкая Республика).

Жақып Мырзантай Қожабайұлы – главный редактор, профессор кафедры «Журналистика и социальные науки» Северо-Казахстанского университета имени М. Козыбаева, кандидат филологических наук (PhD), доцент по специальности «Литературоведение» (Associate Professor) (город Петропавловск, Республика Казахстан).

Жолдасбекова Сауле Абдразақовна – заместитель главного редактора, академик Академии Педагогических Наук Казахстана, доктор педагогических наук, профессор по специальности «Педагогика», заведующая кафедрой «Профессиональное обучение» Высшей школы естественных наук и педагогики Южно-Казахстанского университета имени М. Ауезова (город Шымкент, Республика Казахстан).

Жорабекова Айнұр Назимбековна – доктор философии (PhD) по специальности «Педагогика и психология», ассоциированный профессор (доцент) по специальности «Педагогика», заведующая кафедрой «Иностранные языки для технических специальностей» Высшей школы информационных технологий и энергетики Южно-Казахстанского университета имени М. Ауезова (город Шымкент, Республика Казахстан).

Нуртазина Роза Ауталиповна – доктор политических наук, профессор кафедры «Политологии» факультета Международных отношений Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (город Астана, Республика Казахстан).

Сандыбаев Жалгас Садуахасович – кандидат философских наук, главный эксперт Центра исламского и казахского права Maksut Narikbaev University (город Астана, Республика Казахстан).

Федоров Александр Викторович – доктор педагогических наук, профессор, Почетный работник высшего профессионального образования РФ, Президент Ассоциации кинообразования и медиапедагогики России (город Таганрог, Российская Федерация).

The Editorial Board of the International Scientific Publication "Zertteushi" in the series "Pedagogical Sciences", "Arts and Humanities", "Social Sciences, Journalism and Information", "Business, Management and Law" and "Services"

Aşılı İrem – Coordinator of the Center for Coordination of International Relations and Exchange Programs, Bashkent University (Ankara, Republic of Türkiye).

Alibay Laziza – Executive Secretary, Master of Science in Political Science (Petrovsk, Republic of Kazakhstan).

Varoğlu Mehmet Abdülkadir – Education Coordinator, Bashkent University, Professor, Doctor of Sciences (Ankara, Republic of Türkiye).

Gençtürk Hızal Gilman Senem – Dean of the Faculty of Communication, Bashkent University, Professor, Doctor of Sciences (Ankara, Republic of Türkiye).

Zhakyp Myrzantay – Editor-in-Chief, Professor of the Department of "Journalism and Social Sciences" at the North Kazakhstan University named after M. Kozybaev, Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor in "Literary Studies" (Petrovsk, Republic of Kazakhstan).

Zholdasbekova Saule A. – Deputy Editor-in-Chief, Academician of the Academy of Pedagogical Sciences of Kazakhstan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor in "Pedagogy," Head of the Department of "Vocational Education" at the Higher School of Natural Sciences and Pedagogy, South Kazakhstan State University named after M. Auezov (Shymkent, Republic of Kazakhstan).

Zhorabekova Ainur N. – Doctor of Philosophy (PhD) in "Pedagogy and Psychology," Associate Professor in "Pedagogy," Head of the Department of "Foreign Languages for Technical Specialties" at the Higher School of Information Technologies and Energy, South Kazakhstan State University named after M. Auezov (Shymkent, Republic of Kazakhstan).

Nurtazina Rosa Autalipovna – Doctor of Political Sciences, Professor at the Department of "Political Science" of the Faculty of International Relations, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov (Astana, Republic of Kazakhstan).

Sandybaev Zhalgas Saduahasovich – Candidate of Philosophical Sciences, Chief Expert at the Center for Islamic and Kazakh Law, Maksut Narikbaev University (Astana, Republic of Kazakhstan).

Fedorov Alexander Victorovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Honored Worker of Higher Professional Education of the Russian Federation, President of the Association of Film Education and Media Pedagogy of Russia (Taganrog, Russian Federation).

БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР –
ОБРАЗОВАНИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

БАЙТУРСЫН Нурай,

**Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті «8В01501 – Физика»
білім беру бағдарламасының 2-курс докторанты, ALTYN ADAM инновациялық
мектебі физика пәні мұғалімі, Еңбекшіқазақ ауданы, Алматы облысы,
Қазақстан Республикасы
E-mail: baytursyn.nurai@gmail.com**

**ФИЗИКА ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДА 5Е
МОДЕЛІ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ**

Андатпа

Мақалада оқытудың концептуалды түрлендіруі бар конструктивті оқыту моделіне негізделген 5Е оқыту моделі оқытудың үздіксіз болуы үшін оқушының тақырыпты түсінуіне, бақылау-зерттеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндіктер береді. 5Е моделі жаратылыстану ғылымдарында әсіресе, зерттеу дағдыларын, сыни ойлау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мақалада 5Е моделін этаптарын түсіндіріп қана қоймай, оқу үдерісінде қолданудағы ерекшеліктері, артықшылықтары атап көрсетіліп, нақты мысалдар арқылы физика сабақтарында 5Е оқыту моделін қолданудағы мүмкіндіктерін және қысқа мерзімді жоспар құрастыруға әдістемелік нұсқаулар ұсынылды.

Кілт сөздер: 5Е оқыту моделі, конструктивті оқыту, оқу-тәрбие процесі, сыни тұрғыдан ойлау, зерттеушілік дағдылар.

5Е әдістемесі – оқушыларды білім алу процесіне белсенді қатыстыруға арналған оқыту моделі. Бұл әдістеме конструктивизмге негізделген, яғни оқушылар өз тәжірибелері арқылы білім қалыптастырады. Модель бес кезеңнен тұрады: Engage (Тарту), Explore (Зерттеу), Explain (Түсіндіру), Elaborate (Тереңдету), Evaluate (Бағалау).

5Е әдістемесінің бес кезеңі:

Engage (Тарту). Мұғалім оқушылардың қызығушылығын оятады және олардың тақырып бойынша бастапқы білімдерін белсендіреді. Бұл кезеңде сұрақ қою, қызықты құбылыс көрсету немесе мәселені талқылау арқылы оқушылардың назарын аудару маңызды. Тақырыпқа қызығушылық туғызу және оқушылардың бастапқы білімдерін анықтау мақсатында. **Мысал:** Мұғалім қарапайым эксперимент көрсетеді, мысалы, шарды үрлеп жел толтырып барып босатып жібере салады.

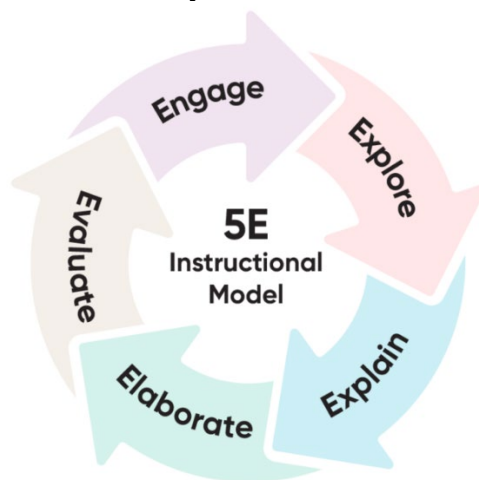
Explore (Зерттеу). Оқушылар тәжірибелер жүргізу, деректер жинау немесе бақылау арқылы тақырыпты өз бетінше зерттейді. Олар топпен немесе жеке жұмыс істей алады. Оқушыларға тақырыпты өз бетімен зерттеуге мүмкіндік беруге болады. **Мысал:** Оқушылар жіберілген шардың қатты қозғалысына назар аударады және ешқандай лақтырусыз, итерусіз өзідігінен қатты жылдамдықпен белгісіз бағытта қозғала бастағанын зерттеп жуаптар қарастыра бастайды.

Explain (Түсіндіру). Бұл кезеңде оқушылар өз бақылауларын талдап, қорытынды шығарады. Мұғалім жаңа ұғымдарды енгізіп, оқушылардың түсінігін толықтырады. Жаңа білімді қалыптастыру және ғылыми тіл дамытуды мақсат етеді. **Мысалы:** Мұғалім оқушылардың жауабын толықтырып, реактивті қозғалыс екенін және реактивті қозғалысқа қолданысына мысалдар келтіре отырып түсіндіреді.

Elaborate (Тереңдету). Оқушылар жаңа білімдерін басқа контекстерде қолданады, тапсырмалар орындап, проблемаларды шешеді. Бұл білімді тереңдетуге көмектеседі. **Мақсаты:** білімді бекіту және оны қолдануды үйрену. **Мысалы:** Оқушылар басқа да реактивті қозғалыстарға мысалдар келтіре бастайды және ракетаның қозғалысына талдау жасап (видео материалдар қолдануға болады) зерттеп, алғашқы шардың қозғалысымен салыстырады.

Evaluate (Бағалау). Соңғы кезеңде оқушылардың түсінігі мен жетістіктері бағаланады. Бұл кезеңде өзін-өзі бағалау, талқылау немесе тест арқылы білімді тексеруге болады. **Мақсаты:** білім деңгейін анықтау және әрі қарай жұмыс істеу үшін ұсыныстар беру. **Мысалы:** Мұғалім оқушылардан зерттеу бойынша сұрақтарға жауап беруді, нақты заңдылықтарға сүйене отырып жауап беруді сұрайды.

5E әдістемесінің артықшылықтары ретінде біріншіден, белсенді оқыту, яғни, оқушылар оқыту процесінің белсенді қатысушылары болады. Екіншіден, **сын тұрғысынан ойлауды дамыту** (әр кезең оқушылардың терең ойлауын ынталандырады) болса, үшіншіден, **ікемділігі:** кез келген тақырып пен жас деңгейіне бейімделе алатындығын айтуға болады.

Назар аудару кезеңі бойынша оқушылардың қызығушылығын ояту және алдыңғы білімді еске түсіріп белсендіруді мақсат ете отырып, ойландыратын сұрақтар арқылы шынайы өмірге жақындату көзделеді. Зерттеу кезеңі бойынша жаңа концепцияларды білім алушылардың өздігінен ашуына итермелейді, эксперименттер, топтық зерттеулер, яғни, белсенді оқыту әдістері қолданылады. Физикалық құбылысты ашатын видеоматриалдар, немесе қарапайым құралдар арқылы құбылысты ашуға жұмыстар жасалады.

Келесі негізгі теория мен концепцияны болжамдау кезеңі болып табылады, дәрістер, видеоматриалдар, зерттеу нәтижесін талқылау жүргізіледі. Берілген материалдар мен мысалдармен (яғни, оқулықпен шектелмей) қоршаған ортадан,

айналадан басқада мысалдар көрсете отырып, қосымша тапсырмалар мен ұсыныстар арқылы тереңдетілген түсініктерді дамыту тереңдету кезеңінде шынайы (аудентичное) тапсырмалар, практикалық тапсырмалар, топтық дискуссия жүргізіледі.

Бағалау кезеңінде оқу мақсатының жетістіктерін және түсінік деңгейін бағалау мақсатында тест, рефлексия, жобалық жұмыс, орындалған тапсырмаларға анализ т.б. жұмыстардың нәтижелері талқыланады.

5E оқыту моделі

5E Анықтамасы	Мұғалімнің іс-әрекеті	Оқушы іс-әрекеті
Engage		
Қызығушылықты тудыру. Алдыңғы білімге қол жеткізу. Өткен біліммен байланыс. Назар аударатын тақырыптың параметрлерін орнату. Идеяны тұжырымдау	Ынталандырады. Қызығушылық тудырады. Оқушылардың тақырып туралы білетінін немесе ойлайтынын анықтайды. Сұрақтар қояды және жауап беруге ынталандырады.	Мұқият тыңдау. Сұрақтар қою. Сабакқа қызығушылық таныту. Сұрақтарға жауап беру өзінің бастапқы нүктесін көрсету және түсіну.
Explore		
Негізгі ұғымдарды тәжірибеден өткізу. Жаңа дағдыларды ашу. Тәжірибелерді зерттеу, сұрау және сұрақ қою. Олардың ойлауын тексеру Қарым-қатынас орнату және түсіну.	Модератор қызметін атқарады. Оқушылардың өзара коммуникациясын бақылайды және тыңдайды. Зерттеуге бағытталған жақсы сұрақтар қояды. Оқушыларға ойлануға және анализ жасауға уақыт береді. Бірлескен оқу жұмыстарына ынталандырады.	Іс-шаралар жүргізеді, болжам жасайды және гипотезалар жасайды немесе қорытындылайды. Мұқият тыңдауы керек. Идеялармен бөліседі және пікір білдіреді. Бақылауларды немесе қорытындыларды жазып алады. Болжамды баламаларды талқылайды.
Explain		
Алдыңғы білім мен тәжірибені жаңа біліммен байланыстыру. Жаңа түсініктерді жеткізу.	Оқушыларды өз бақылаулары мен тұжырымдарын өз сөздерімен түсіндіруге шақырады. Анықтамалар, жаңа сөздер және түсіндірмелер береді. Талқылауды тыңдайды және толықтырады. Түсіндіру мен негіздеуді	Түсіндіреді, тыңдайды, анықтайды және сұрақтар қояды. Алдыңғы бақылаулар мен нәтижелерді пайдаланады. Сұрақтарға қонымды жауаптар береді.

	сұрайды. Барлық ақылға қонымды жауаптарды қабылдайды.	
Extend/Elaborate		
Жаңа білімді қолдану. Зерттеліп жатқан тұжырымдаманы кеңейту және түсіндіру. Жаңа түсінікті ресми тілмен жеткізу.	Бұрын үйренген ақпаратты қосымша оқуды жақсарту құралы ретінде пайдаланады. Оқушыларды жаңа ұғымдар мен дағдыларды қолдануға немесе кеңейтуге шақырады. Оқушыларды бұрын меңгерілген терминдер мен анықтамаларды пайдалануға шақырады.	Жаңа терминдер мен анықтамаларды қолданады. Бұрынғы ақпаратты зерттеу, сұрақ қою және ақылға қонымды шешімдер қабылдау үшін пайдаланады. Ақылға қонымды қорытындылар мен шешімдер ұсынады. Бақылауларды, түсіндірмелерді және шешімдерді жазып алады.
Evaluate		
Түсінуді бағалау (Өзін- өзі, сыныптастарын және мұғалімді бағалау). Жаңа тұжырымдаманы түсінуін бақылау немесе ашық жауап арқылы көрсету. Проблемалық жағдайда қолдану. Жетістіктің дәлелдерін көрсету	Оқушылардың жаңа ұғымдар мен дағдыларды зерттеп, қолдану барысындағы мінез-құлқын бақылайды. Оқушылардың білімі мен дағдыларын бағалайды. Оқушыларды өз білімін бағалауға шақырады. Ашық сұрақтар қояды.	Тұжырымдамалар мен дағдыларды түсінетінін немесе білетінін көрсетеді. Өзінің ілгерілеуін бағалайды. Ашық сұрақтарға жауап береді. Оқиғаларға немесе құбылыстарға қонымды жауаптар мен түсініктемелер береді.

5E моделіне негізделген 7-сынып физика пәні бойынша «Қысым» тақырыбында сабақ жоспарын дайындауға әдістемелік нұсқаулық ұсынылады. Жоспар жаңартылған білім мазмұнына, оқушы белсенділігіне және зерттеушілікке бағытталған.

Пәні: Физика.

Сыныбы: 7.

Сабақ тақырыбы: Қысым.

Сабақ түрі: Жаңа білімді меңгеру.

Оқыту моделі: 5E (Engage – Explore – Explain – Elaborate – Evaluate).

Оқу мақсаты:

Сабақтағы мақсаты: Қысым ұғымын түсіну, қысымның формуласын қолдану, қысымның күшке және ауданға тәуелділігін анықтау.

Күтілетін нәтиже: қысымның физикалық мағынасын түсіндіреді; қысым формуласын жазады және есептерде қолданады; өмірмен байланыстырып мысал келтіреді.

Қажетті ресурстар:

кітап, интерактивті тақта,

губка/пластилин, әртүрлі салмақты заттар,

қағаз, слайдтар.

5Е МОДЕЛІ БОЙЫНША САБАҚ БАРЫСЫ

	Мақсат	Мұғалім әрекеті	Оқушы әрекеті
Engage – Қызығушылықты ояту (5 минут)	Күнделікті өмір арқылы жаңа тақырыпқа қызығушылық тудыру	Оқушыларға сұрақ қояды: Неліктен қар үстінде шаңғымен жүрген адам батпайды, ал аяқпен жүрген адам батады? Неге өткір пышақ жақсы кеседі?	Өз ойларын айтады, болжам жасайды Алдыңғы білімдерін еске түсіреді.
Explore – Зерттеу (10 минут)	Қысымның ауданға тәуелді екенін тәжірибе арқылы сезіну.	Тапсырма (топтық жұмыс): Бірдей күшпен губканы: жалпақ жағымен жіңішке жағымен басып көру. Қай жағдайда із терең түсті?	Бақылау жүргізеді Нәтижені салыстырады Қорытынды жасауға тырысады.
Explain – Түсіндіру (10 минут)	Ғылыми ұғымды нақты қалыптастыру.	Қысым ұғымын анықтайды: Қысым – күштің бетке түсірілген ауданға қатынасы. Формуланы тақтаға жазады: $p = \frac{F}{S}$ Өлшем бірлігімен таныстырады: Паскаль (Па)	Анықтаманы дәптерге жазады. Сұрақтар қояды. Мысалдар келтіреді.
Elaborate – Тереңдету, қолдану (10 минут)	Білімді практикада қолдану,	Деңгейлік тапсырмалар: 1-деңгей: Күш 20 Н, аудан 2	Есеп шығарады, Өмірмен байланыстырады, Пікір алмасады,

		м². Қысымды тап. 2-деңгей: Неліктен түйенің табаны жалпақ? 3-деңгей: Өмірден қысымға байланысты 2 мысал келтір.	
Evaluate – Бағалау (5 минут)		«Бір минуттық эссе»: <i>Бүгін мен білдім...</i> Қысқа тест (3 сұрақ). Ауызша кері байланыс.	Түсінуі. Формулары қолдануы логикалық ойлауы.

Сабақты қорытындылау:

Қысым немен анықталады?

Қысымды қалай арттыруға болады?

Үй тапсырмасы:

§ ... оқу.

2 есеп шығару.

«Қысымның тұрмыстағы маңызы» тақырыбында шағын жазба.

5Е оқыту моделі бойынша ұйымдастырылған сабақта оқушылардың жаңа білімді өз бетімен зерттеу, талдау және қорытынды жасау дағдылары қалыптасады. Сабақтың әр кезеңі (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate) логикалық бірізділікпен құрылып, оқу мақсаттарына жетуге мүмкіндік береді. Оқушылар қысым ұғымын тәжірибе және өмірлік мысалдар арқылы меңгеріп, оны есептер шығаруда тиімді қолдана алды.

Сабақ барысында оқушылардың танымдық белсенділігі артады, себебі олар зерттеу, бақылау және талқылау үдерісіне тікелей қатысып отырады. 5Е моделі оқушылардың қысымның күш пен ауданға тәуелділігін өздігінен анықтауына жағдай жасап, сыни ойлау мен функционалдық сауаттылықтың дамуына ықпал етуі оқушы нәтижесіне бағытталған қорытынды жасауға болады.

5Е моделі мен жасанды интеллект құралдарын кіріктіру арқылы өткізілген сабақта оқушылар абстрактілі физикалық ұғымдарды визуалды түрде қабылдап, эксперимент нәтижелерін нақты дәлелдермен негіздей алады. АІ мен симуляция оқушылардың жеке оқу қарқынын ескеруге, жедел кері байланыс алуға және оқу үдерісінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, 5Е моделі бойынша өткізілген сабақ оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып, білімді дайын күйінде емес, ізденіс арқылы меңгеруіне жағдай жасады. Сабақ барысында оқушылар қысым тақырыбын тәжірибе, симуляция және есептер арқылы толық игереді, ал қалыптастырушы бағалау оқу мақсаттарының орындалғанын көрсетеді. Зерттеу нәтижелері 5Е моделін физика сабағында қолдану оқушылардың оқу жетістіктеріне оң әсер ететінін көрсетеді. Әсіресе зерттеу және қолдану кезеңдерінде оқушылардың теориялық білімді

практикамен байланыстыру дағдылары айқын байқалды. Бұл модельді физика пәнін оқытуда жүйелі түрде қолдану білім сапасын арттырудың тиімді құралы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

Дендев, Б. (2013). Информационные и коммуникационные технологии в образовании: монография. ИИТО ЮНЕСКО, Москва, 320 с.

Туйбаева, Л.И. (2015). Информационные технологии как способ реализации дифференцированного подхода в условиях инклюзивного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 37, 211–215.

Еркібаева Г.Ғ. (2012) Қазіргі білім берудегі педагогикалық технолоиялар – Алматы

Сафарова Ф.А. (2024) МОДЕЛЬ 5Е: современная педагогическая технология в образовательном процессе – начальница отдела по науке и инновации Технический колледж ТТУ имени академик М.Осими.

М.Орлова “Основной классической ТРИЗ”. Концепция 3Е-5Е.

Загвязинский В.И., Атаханова Р. (2003) Методология и методы психологопедагогического исследования. - М.

Қоянбаев М., Қоянбаева Г.Р. (2007) Педагогика әдіснамасы және педагогикалық зерттеулетін әдістері. – Алматы: Абай атындағы ҚазПУ, 326.

Әбілқасымова А.Е., Садықов Т.С. (2003) Жоғары мектепте білім берудің дидактикалық негіздері. – Алматы: Ғылым.

Қыраубаева А. М. (2020) Пәнді оқытудағы заманауи ізденістер: технология және жаңашылдық: оқу құралы / А.М. Қыраубаева, А.А. Қасымбек, Н.Қ. Мәтбек. – Алматы: Қазақ университеті, - 350 б.

Сағалиева Ж.К., Кочкорбаева Э.Ш., Есекешова М.Д., Байжанова З.Т. (2021) «Цифровая дидактика в высшей школе. Жоғары мектептегі цифрлық дидактика»- Алматы: Бастау.

Акитай Б.Е. (2006) Физиканы оқыту теориясы және әдістемелік негіздері – Алматы.

Методика преподавания физики в 7-8 классах средней школе (1990) / Под.ред. А.В.Усовой. – М.: Просвещение. – 319 с.

Аннотация

В статье рассматривается модель обучения 5Е, основанная на конструктивистской модели обучения с элементами концептуального преобразования, которая способствует обеспечению непрерывности обучения, формированию у обучающихся глубокого понимания учебного материала, а также развитию навыков наблюдения и исследовательской деятельности. Модель 5Е особенно эффективна в преподавании естественнонаучных дисциплин, поскольку способствует развитию исследовательских и критических мыслительных навыков учащихся. В статье не только раскрывается содержание этапов модели 5Е, но и анализируются особенности её применения в образовательном процессе, выделяются преимущества модели, а также на основе конкретных примеров показаны возможности использования модели 5Е на уроках физики. Кроме того,

предложены методические рекомендации по разработке краткосрочного поурочного плана с применением данной модели обучения.

Ключевые слова: модель обучения 5E, конструктивистское обучение, учебно-воспитательный процесс, критическое мышление, исследовательские навыки.

Abstract

This article examines the 5E instructional model, which is based on a constructivist learning approach incorporating conceptual transformation, and highlights its role in ensuring continuity of learning, enhancing students' conceptual understanding, and developing observation and inquiry skills. The 5E model is particularly effective in science education, as it promotes the development of students' inquiry and critical thinking skills. In addition to explaining the stages of the 5E model, the article discusses the specific features and advantages of its implementation in the teaching and learning process. Through concrete examples, the potential of applying the 5E instructional model in physics lessons is demonstrated. Furthermore, methodological guidelines for designing a short-term lesson plan based on the 5E model are provided.

Keywords: 5E instructional model, constructivist learning, teaching and learning process, critical thinking, inquiry skills.

ҚАБЫЛБЕК Айбек Болатбекұлы,
«Торайғыров университеті» КЕАҚ докторанты,
Павлодар қаласы, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
bolatbekly.aybek@mail.ru

КСЕМБАЕВА Сауле Камалиденовна,
«Торайғыров университеті» КЕАҚ профессоры, педагогика ғылымдарының
докторы, Павлодар қаласы, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы

КУВАТОВ Асқар Жолдасбекович,
«Торайғыров университеті» КЕАҚ аға оқытушысы, Павлодар қаласы,
Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ КОНТЕКСТІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ МЕТАҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ ТИІМДІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада үздіксіз білім беру жағдайында дене шынықтыру оқытушыларының метақұзыреттілігін дамытудың педагогикалық шарттары негізделеді. Талдау білім берудің цифрлануы, денсаулықты сақтау басымдығы және инклюзивті оқыту талаптары күшейген кезде мұғалімнің кәсіби бейімделгіштігі мен рефлексиялық қабілеті шешуші мәнге ие екенін көрсетеді. Авторлық тәжірибені зерделеу нәтижесінде пәндік-әдістемелік шеберлікпен қатар, өзін-өзі реттеу, цифрлық педагогика, зерттеушілік мәдениет және кәсіби ынтымақтастық сияқты метақұрамдастардың қажеттілігі айқындалды. Мақалада ұйымдастырушылық, әдістемелік, цифрлық-технологиялық және бағалау-рефлексиялық шарттарды біріктіретін ықшам модель ұсынылады.

Түйін сөздер: *метақұзыреттілік; үздіксіз білім беру; дене шынықтыру мұғалімі; цифрлық педагогика; кәсіби даму.*

Кіріспе

Үздіксіз білім беру (lifelong learning) идеясы мұғалім еңбегін «бір рет оқып оқып үйренген еңбегін, өмір бойы қолдану» логикасынан «үздіксіз жаңарып отыратын кәсіби тәжірибе» логикасына көшіреді (1) Әсіресе дене шынықтыру саласында бұл үдеріс айқын: студенттердің денсаулық қауіптері, қозғалыс белсенділігінің төмендеуі, инклюзивті білім беру жағдайында, қауіпсіздік пен тәуекелді басқара алуы, сондай-ақ қазіргі заман талабына сай цифрлық технологиялардың сабаққа кіруі оқытушының жаңа кәсіби бейнесін талап етеді

Қазіргі уақытта дене шынықтыру мұғалімдерінің проблемаларының басым бөлігі үш деңгейде байқалады:

Ресурстық және ұйымдастырушылық шектеулер, спорт залдың, алаңының жетіспеуі, құрал-жабдықтың ескіруі, көлемі стандартқа сай емес спорт залдар, құжаттаманың шамадан тыс жүктемесі (бұл жағдай тікелей оқытушының жауапкершілігіне кірмейді);

Оқу-әдістемелік қиындықтар, құзыреттілікке негізделген бағалау, мотивациясы төмен студенттермен жұмыс, спортқа денсаулығы жарамсыз студенттермен жұмыс, ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттерді кіріктіру;

Цифрлық педагогикадан алшақтық бейнесабак, дерек жинау, цифрлық бағалау, қашықтан оқыту кезінде қозғалыс дағдыларын бақылау (2).

Осы жағдайда «метақұзыреттілік» ұғымы осы аталған проблемаларды оңтайлы шешілуіне, мұғалімге әртүрлі жағдайда тез үйренуге, бейімделуге, жаңа шешім табуға мүмкіндік беретін интегралды қабілеттер кешені ретінде қарастырылады. Мұндай қабілеттерге рефлексия, өзін-өзі реттеу, зерттеушілік мәдениет, цифрлық педагогика, кәсіби коммуникация және құндылықтық бағдар жатады.

Зерттеудің мақсаты – үздіксіз білім беру контексінде дене шынықтыру оқытушыларының метақұзыреттілігін дамытуға ықпал ететін тиімді педагогикалық шарттарды анықтай отырып негіздеу. Міндеттері:

- 1) метақұзыреттіліктің құрамдастарын нақтылау;
- 2) мұғалімдердің практикада кездесетін басты проблемаларын айқындай отырып жүйелеу;
- 3) шарттардың ықшам моделін ұсыну және оны іске асырудың ұйымдастырушылық-әдістемелік тетіктерін сипаттау.

Метақұзыреттер – сыни ойлау, өзін-өзі басқару, өзін-өзі дамыту және инновациялылықты қамтитын пәнүсті дағдылар кешені. Олар педагогтарға оқу процесіне саналы көзқараспен қарауға, сыни ойлау қабілетін арттыруға, жаңаша өзгерістерге икемді бейімделуге және кәсіби тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді (3) Меніңше, дәл осы метақұзыреттер денешынықтыру оқытушысының сабақ сапасын үздіксіз жақсартудың және оқушының қимыл белсенділігін сапалы арттырудың басты қозғаушысы болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу үздіксіз білім беру жағдайында дене шынықтыру оқытушыларының метақұзыреттілігін дамыту мәселесін талдауға бағытталды және педагогикалық тәжірибені зерделеу, ғылыми әдебиеттерді талдау мен жинақтау қағидаттарына негізделді. Зерттеу барысында теория мен практиканың өзара байланысын қамтамасыз ету басты әдіснамалық ұстаным ретінде алынды.

Зерттеу базасы мен қатысушылар

Зерттеу материалдары ретінде жалпы білім беретін мектептер мен жоғары оқу орындарында еңбек ететін дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби қызметі алынды. Талдау барысында оқытушылардың күнделікті сабақ жүргізу тәжірибесі, әдістемелік бірлестіктер жұмысына қатысуы, кәсіби даму курстарынан өтуі және өзіндік білім жетілдіру әрекеттері ескерілді.

Зерттеу нақты бір эксперименттік топқа шектелмей, мұғалімдердің кәсіби қызметін тәжірибелік бақылау және рефлексиялық талдау арқылы жинақталған деректерге сүйенді.

Зерттеу материалдары

Зерттеу барысында келесі материалдар қолданылды:

1. дене шынықтыру пәні бойынша оқу бағдарламалары мен күнтізбелік-тақырыптық жоспарлар;

2. сабақ жоспарлары, қалыптастырушы бағалау парақтары және қауіпсіздік техникасына арналған нұсқаулықтар;

3. әдістемелік бірлестік отырыстарының талқылау нәтижелері;

4. мұғалімдердің өзіндік рефлексиялық жазбалары мен тәжірибелік бақылау қорытындылары.

Бұл материалдар мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетінде кездесетін нақты қиындықтарды және оларды шешу жолдарын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу әдістері

Зерттеу мақсатына сәйкес келесі әдістер қолданылды:

1) Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау.

Дене шынықтыру оқытушыларының кәсіби дамуы, үздіксіз білім беру, метақұзыреттілік, цифрлық педагогика және инклюзивті оқыту мәселелеріне арналған отандық және шетелдік ғылыми еңбектер қарастырылды. Әдебиеттерді талдау метақұзыреттілік ұғымының мазмұнын нақтылауға және оның негізгі құрамдастарын анықтауға мүмкіндік берді.

2) Педагогикалық бақылау.

Дене шынықтыру сабақтарын өткізу барысында оқытушылардың оқу үдерісін ұйымдастыруы, оқушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуі, бағалау тәсілдерін қолдануы және әртүрлі деңгейдегі студенттермен жұмыс істеу ерекшеліктері жүйелі түрде бақыланды. Бақылау нәтижелері мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетінде қайталанып кездесетін проблемаларды анықтауға көмектесті.

3) Тәжірибені зерделеу және жинақтау.

Мұғалімдердің практикалық тәжірибесі талданып, тиімді әдістер мен кедергі тудыратын жағдайлар салыстырылды. Бұл әдіс арқылы метақұзыреттілікті дамытуға ықпал ететін педагогикалық шарттар нақтылауға алынды.

4) Рефлексиялық талдау.

Мұғалімдердің өз сабақтары мен кәсіби әрекеттеріне қатысты өзіндік бағалауы мен ой-толғаныстары қарастырылды. Рефлексиялық талдау мұғалімнің кәсіби дамудағы өзін-өзі реттеу, қателіктерді түзету және жаңа шешімдер қабылдау қабілеттерінің маңызын анық көрсетті.

5) Салыстырмалы талдау.

Дәстүрлі сабақ жүргізу тәжірибесі мен заманауи педагогикалық тәсілдер салыстырылып, олардың метақұзыреттілікті дамытуға ықпалы бағаланды. Бұл әдіс үздіксіз білім беру жағдайында мұғалімнің кәсіби бейімделу деңгейін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында педагогикалық этика қағидалары сақталды. Мұғалімдердің кәсіби тәжірибесіне қатысты алынған мәліметтер жалпыланған түрде қолданылып, жеке тұлғаларды айқындайтын деректер пайдаланылған жоқ. Сабақ барысында оқушылардың денсаулығы мен қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін әрекеттерге жол берілмеді.

Нәтижелер

Тәжірибені зерделеу нәтижелері дене шынықтыру мұғалімінің күнделікті жұмысында қайталанып кездесетін проблемалар тобын айқындауға мүмкіндік берді:

1) Оқу кеңістігі мен қауіпсіздік: сабақта жарақаттың алдын алу, тәуекелді басқару, құрал-жабдықтың жеткіліксіздігі немесе тозуы, әртүрлі денсаулық топтарымен жұмысты даралау.

2) Бағалау және мониторинг: қозғалыс дағдысын әділ бағалау, үлгерімі әркелкі сыныпта критерийлерді түсіндіру, оқушының жеке прогресін тіркеу; қашықтанаралас оқытуда бақылаудың әлсіреуі

3) Оқушы мотивациясы және өмір салты: қимыл белсенділігінің төмендігі, гаджетке тәуелділік, сабақ үдерісіне эмоционалдық тартылудың азаюы; денсаулықты сақтаушы мінез-құлықты қалыптастыру қажеттілігі.

4) Инклюзивтілік: ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушыларды қауіпсіз және нәтижелі кіріктіру; қалыпты нормаларды сақтай отырып, тапсырманы бейімдеу

5) Цифрлық педагогикадағы олқылық: цифрлық ресурстарды таңдау, бейне арқылы техника талдау, цифрлық бағалау құралдарын қолдану, деректердің құпиялылығы; мұғалімдердің цифрлық құзырет деңгейінің біркелкі болмауы

6) Үздіксіз кәсіби даму уақыты: жоспарлау, құжаттама, мектепшілік іс-шаралар және қосымша жүктеме салдарынан жүйелі кәсіби даму траекториясын ұстап тұру қиындығы

Аталған проблемалар метақұзыреттіліктің төрт негізгі құрамдасын алдыңғы қатарға шығарады:

1 өзін-өзі реттеу және рефлексия (оқыту мақсаттарын нақтылау, дерекке сүйеніп шешім қабылдау, қателікті түзету);

2 цифрлық педагогика (цифрлық ресурстар, бағалау және кері байланыс, дерекпен жұмыс);

3 зерттеушілік мәдениет (шағын әрекеттік зерттеу, сабақ сапасын дәлелмен жақсарту);

4 кәсіби коммуникация және ынтымақтастық (әдістемелік қауымдастық, тәлімгерлік, lesson study)

Тиімді педагогикалық шарттар моделі төмендегі төрт блоктан тұрады:

1 Ұйымдастырушылық шарттар: мектеп деңгейінде үздіксіз кәсіби даму жоспарын бекіту; тәлімгерлік жүйесін (жаңа мұғалім – тәжірибелі мұғалім) ұйымдастыру; кәсіби қоғамдастықтардың жұмысын тұрақтандыру; әкімшілік тарапынан уақыттық ресурсты қорғау

2 Әдістемелік шарттар: құзыреттілікке негізделген сабақ жобалау; мазмұн–педагогика–технология үйлесімін (ТРАСК) есепке алу; қауіпсіздік пен инклюзияға бағдарланған сараланған тапсырмалар; микрооқыту және кері байланыс мәдениеті

3 Цифрлық-технологиялық шарттар: мұғалімнің DigCompEdu бағыттары бойынша практикалық дағдыларын жетілдіру (цифрлық ресурстар, оқыту үдерісі, бағалау, оқушыны қолдау); бейнеталдау, цифрлық портфолио, қозғалыс белсенділігін тіркеудің этикалық тәсілдері; қашықтан/аралас оқытуға арналған қауіпсіз форматтар

4 Бағалау-рефлексиялық шарттар: қалыптастырушы бағалау құралдарын стандарттау (рубрика, бақылау парағы); оқушы прогресін өлшейтін индикаторлар

(дағды, қатысу, қауіпсіз мінез-құлық); мұғалімнің рефлексиялық күнделігі және шағын әрекеттік зерттеу циклдері (жоспарла–іске асыр–бақыла–түзет) (4).

Модельді іске асырудың практикалық механизмі ретінде «қысқа циклді кәсіби даму» ұсынылады: апталық мақсат (1 дағды/1 проблема), 15–20 минуттық микрооқыту (әдіс/құрал), 1 сабақта апробация, дерек жинау (бақылау парағы/оқушы кері байланысы), 10 минуттық рефлексия және әріптеспен талқылау. Мұндай формат кәсіби дамуды жұмыс кестесіне «жабыстыруға» мүмкіндік береді және TALIS деректеріндегі үздіксіз даму қағидаларымен үйлеседі.

Талқылау

Ұсынылған шарттар халықаралық және ғылыми дәлелдермен ұштасады. ЮНЕСКО құжаттарында сапалы дене тәрбиесі үшін қауіпсіз орта, білікті кадр, инклюзивтілік және бағалау мәдениеті негізгі талап ретінде айқындалады. Дене белсенділігінің денсаулыққа әсері бойынша ДДСҰ ұсынымдары мұғалімнің денсаулықты сақтаушы білім мен мінез-құлық қалыптастырудағы рөлін күшейтеді.

Мұғалімнің үздіксіз кәсіби дамуы жөніндегі зерттеулер тиімді PD-дың ортақ белгілерін көрсетеді: мазмұнға бағытталу, белсенді оқу, ынтымақтастық, тәжірибеде қолдану, кері байланыс және ұзақтық. Бұл белгілер біздің модельдегі қауымдастық, микрооқыту және әрекеттік зерттеу элементтерімен сәйкес келеді. Сонымен бірге, өзін-өзі реттеу және метатану мұғалімнің кәсіби әрекетінде маңызды делдал факторлар ретінде дәлелденеді.(5).

Цифрлық педагогика аспектісінде DigCompEdu мұғалімнің цифрлық ресурстарды іріктеуінен бастап бағалау, оқушыны қолдау және оқушының цифрлық сауаттылығын дамытуға дейінгі құзыреттер спектрін қамтиды. Ал дене шынықтыру пәні контекстінде жүргізілген зерттеулер мұғалімдердің цифрлық құзыреті жиі базалық деңгейде қалып, интеграцияны тежейтін жеке және мектепшілік кедергілердің бар екенін көрсетеді. Сондықтан цифрлық шарттар тек құрал үйретумен шектелмей, педагогика–технология байланысын (ТРАСК) ескеретін «мағыналы интеграцияға» бағытталуы тиіс.

Практикалық тұрғыда метақұзыреттілік «ресурс тапшылығы» жағдайында да маңызды: мұғалім қауіпсіз және тиімді баламаны таба алады (алаң шағын болса – шағын кеңістіктегі қозғалыс ойындары; құрал аз болса – серіктеспен жұмыс, станциялық әдіс; аралас оқытуда – үй жағдайына бейімделген жаттығулар және қысқа бейне-нұсқаулықтар).(6) Мұнда шешуші фактор – кәсіби рефлексия және дерекке сүйенген түзету циклі.

Қорытынды

Үздіксіз білім беру жағдайында дене шынықтыру оқытушыларының метақұзыреттілігін дамыту пәндік шеберлікті ғана емес, кәсіби үйрену мен бейімделудің әмбебап механизмдерін қалыптастыруды талап етеді. Зерттеу нәтижелері мұғалімдердің өзекті проблемалары (қауіпсіздік, бағалау, мотивация, инклюзия, цифрлық алшақтық, уақыт тапшылығы) метақұзыреттіліктің өзін-өзі реттеу, цифрлық педагогика, зерттеушілік мәдениет және ынтымақтастық құрамдастарымен тығыз байланысты екенін көрсетті.

Тиімді педагогикалық шарттардың ұсынылған моделі (ұйымдастырушылық, әдістемелік, цифрлық-технологиялық, бағалау-рефлексиялық) мектеп деңгейінде нақты басқарушылық шешімдермен және мұғалімнің күнделікті жұмысына кіріктірілген қысқа циклді кәсіби даму форматымен іске асырылғанда нәтижелі болады (7) Болашақ зерттеулерде модельдің әсерін эмпирикалық түрде (квазитәжірибе, аралас әдістер) тексеру және метақұзыреттілікті өлшейтін валидті құралды бейімдеу ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. UNESCO. UNESCO (2015). Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers. [Сапалы дене тәрбиесі (QPE): саясаткерлерге арналған нұсқаулық] – 2015.
2. World Health Organization. World Health Organization (2020). WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. [Дене белсенділігі және отырықшы мінез-құлық жөніндегі ДДСҰ нұсқаулықтары] – 2020.
3. OECD. OECD (2019). TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. [TALIS 2018 нәтижелері (I том): мұғалімдер мен мектеп басшылары – өмір бойы білім алушылар] – 2019.
4. Redecker, C.) . Redecker, C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu). [Педагогтердің цифрлық құзыреттілігіне арналған еуропалық шеңбер (DigCompEdu)] – 2017.
5. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. . Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). Effective Teacher Professional Development. [Мұғалімдердің тиімді кәсіби дамуы] – 2017.
6. Rojo-Ramos, J., et al. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). Effective Teacher Professional Development. [Испанияның бір өңіріндегі бастауыш мектептердегі
7. дене шынықтыру мұғалімдерінің цифрлық оқыту құзыреттілігін зерттеу] //, 17(23), 8822 – 2020. Rojo-Ramos, J., et al. (2020). Study of the Digital Teaching Competence of Physical Education Teachers in Primary Schools in One Region of Spain. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(23), 8822.

Аннотация

В статье обосновываются эффективные педагогические условия развития метакомпетентности преподавателей физической культуры в контексте непрерывного образования. Показано, что на фоне цифровизации, приоритета здоровья и усиления требований инклюзии ключевыми становятся способность к профессиональной адаптации, рефлексии и самообучению. На основе анализа авторского опыта и научных источников выделены метасоставляющие: саморегуляция, цифровая педагогика, исследовательская культура, коммуникация и сотрудничество. Предложена модель условий, интегрирующая организационные, методические, цифрово-технологические и оценочно-рефлексивные механизмы.

Ключевые слова: метакомпетентность; непрерывное образование; учитель физической культуры; цифровая педагогика; профессиональное развитие.

Abstract

This paper substantiates effective pedagogical conditions for developing physical education (PE) teachers' meta-competence within lifelong learning. Against the backdrop of digital transformation, health promotion priorities and inclusive education, the ability to adapt, reflect and self-regulate professional learning becomes critical. Drawing on the analysis of teaching practice and research-based frameworks, the study highlights key meta-components: self-regulation, digital pedagogy, inquiry culture, and professional collaboration. An integrative model is proposed combining organizational, methodological, digital-technological, and assessment-reflective conditions.

Keywords: *meta-competence; lifelong learning; physical education teacher; digital pedagogy; professional development.*

МЕРЕЙХАН Серікжан,

**«Мариногорка орта мектебі» КММ, Мариногорка ауылы, Самар ауданы,
Өскемен қаласы, Шығыс Қазақстан облысы, Қазақстан Республикасы**

ИГЕРІЛГЕН ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНЫП ФУТБОЛ ОЙЫНЫН ОЙНАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада футболшыларды даярлау үдерісіндегі техникалық және тактикалық тәсілдерді үйретудің теориялық-әдістемелік негіздері қарастырылады. Футбол тәсілдерінің ұғымы мен жіктелуі, техникалық және тактикалық әрекеттерді кезең-кезеңімен үйрету ерекшеліктері, сондай-ақ қозғалыс дағдыларының футбол ойынындағы рөлі талданады. Меңгерілген тәсілдерді ойын әрекетінде қолдану әдістемесіне, оқу жаттығулары мен оқу матчтарының маңыздылығына ерекше назар аударылады. Сонымен қатар жеке және командалық тәсілдің үйлесімі, меңгерілген техникалық-тактикалық әрекеттердің ойын тиімділігіне әсері ашып көрсетіледі. Мақала материалдары футбол бойынша оқу-жаттығу үдерісін жетілдіруге бағытталған.

Кілт сөздер: футбол, техникалық тәсілдер, тактикалық дайындық, қозғалыс дағдылары, ойын жаттығулары.

Кіріспе

Футбол қазіргі заманғы спорт жүйесінде жетекші орын алатын, жоғары қозғалыс белсенділігімен, күрделі техникалық-тактикалық құрылымымен және ұжымдық өзара әрекеттесудің басымдығымен сипатталатын спорт түрі болып табылады. Ойынның үздіксіз өзгеріп отыратын жағдайлары футболшылардан тек жоғары деңгейдегі физикалық дайындықты ғана емес, сонымен қатар дамыған техникалық шеберлікті, тактикалық ойлау қабілетін, кеңістікті бағдарлау мен жедел шешім қабылдау дағдыларын талап етеді.

Қазіргі футболдағы жоғары нәтижеге қол жеткізу ойыншылардың жеке техникалық әрекеттерді тиімді орындауымен қатар, оларды нақты ойын жағдайларында тактикалық тұрғыдан ұтымды қолдана білуіне байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, футболшыларды даярлау үдерісінде техникалық және тактикалық дайындықтың өзара байланысын ғылыми-әдістемелік негізде ұйымдастыру ерекше маңызға ие.

Футболды оқыту жүйесі ойын ережелерін меңгеруден басталып, техникалық тәсілдерді игеру, жеке және топтық тактикалық әрекеттерді қалыптастыру, сондай-ақ ойын жүргізудің тактикалық жүйелерін меңгеру арқылы жүзеге асырылады. Бұл үдерісте оқу-жаттығу жұмыстарының мазмұны мен құрылымы футболшылардың жас ерекшеліктері, функционалдық мүмкіндіктері және дайындық деңгейіне сәйкес кезең-кезеңімен жоспарлануы тиіс.

Бұл ғылыми мақалада футболшылардың техникалық-тактикалық дайындығын жетілдірудің теориялық негіздері қарастырылып, оқу-жаттығу үдерісінде қолданылатын әдістер мен жаттығулардың тиімділігі талданады. Зерттеу нәтижелері футболшылардың ойын шеберлігін арттыруға және оқу-жаттығу процесін оңтайландыруға бағытталған практикалық ұсыныстарды әзірлеуге мүмкіндік береді.

Футбол тәсілдерін үйретудің теориялық негіздері

Футбол техникасы – ойын барысында қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін әртүрлі үйлесімде қолданылатын арнайы техникалық тәсілдердің жүйесі. Футбол техникасының эволюциялық дамуы келесі негізгі бағыттармен сипатталады:

- жаңа техникалық әдістер мен олардың түрлерінің қалыптасуы (кесіп соғу, допты бағыттап отырып тоқтату, сырғанаумен допты тартып алу);
- тиімсіз техникалық тәсілдерді қолдану көлемінің айтарлықтай қысқаруы (бастың қапталымен соғу, допты бағыттамай тоқтату);
- табанның сыртқы бөлігімен соғу, допты табанның үстіңгі бөлігімен, санмен және кеудемен тоқтату, сондай-ақ қолмен доп лақтыру (қақпашының техникасы) тәсілдерінің қолданылу тиімділігінің артуы;
- алдау қимылдарының (финттердің) түрлік ауқымының кеңеюі.

Техникалық тәсілдер ойын қызметін жүзеге асырудың негізгі құралдары болып табылады. Футболшының техникалық тәсілдердің толық спектрін меңгеру деңгейі, оларды ойын ережелері шеңберінде нақты тактикалық міндеттерді шешу мақсатында өзгермелі ойын жағдайларында, қарсылас команданың белсенді қарсылығы мен үдемелі шаршау жағдайында тиімді әрі ұтымды қолдана білуі жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізудің маңызды алғышарты болып саналады.

Дағды – көп мәрте қайталау нәтижесінде қалыптасып, автоматтандырылған деңгейге жеткізілген саналы әрекет. Әрбір ойыншының дағдысы қозғалыс стереотиптеріне негізделген мақсатты әрекет ретінде сипатталады. Футболшы меңгерген дағдылар санының артуы оның ойын әрекеттерінің әртүрлілігін қамтамасыз етіп, тактикалық мүмкіндіктерін кеңейтеді және ойын мазмұнының бай болуына ықпал етеді.

Футболшының дағдысы – ойын ережелерімен рұқсат етілген дене мүшелерінің барлығын допты мүмкіндігінше тиімді меңгеру мақсатында қолдана алу қабілеті. Техникалық дағдыларды қалыптастыру күрделі үдеріс болып табылады, себебі олар ойын алаңындағы жағдайдың кенеттен өзгеруіне байланысты ортада бекітілуі тиіс. Дағды дамуының жоғары сатыларында ойыншыда арнайы сезімтал қабылдаулар қалыптасады, атап айтқанда: допты сезіну, соққыны сезіну, пас сезімі, уақытты сезіну және басқа да кинестетикалық қабылдаулар.

Допқа соққы беру – ойын жүргізудің негізгі құралдарының бірі. Допқа соққы аяқтың әртүрлі бөліктерімен орындалуы мүмкін: табанның ішкі және сыртқы қырымен, табанның үстіңгі бөлігімен (көтеріңкі табан), табан үстінің ішкі және сыртқы бөліктерімен, өкшемен, табанның төменгі бөлігімен (табан асты), аяқ ұшымен. Сонымен қатар, допқа бастың әртүрлі бөліктерімен де соққы жасауға болады: маңдаймен, бастың сол және оң жақ қапталымен. Бұдан бөлек, допты кеудемен, санмен және жіліншікпен өңдеуге болады. Қолдар тек допты ойынға қосу кезінде (лақтырып енгізу) қолданылады. Допқа соққы оның әртүрлі аймақтарына бағытталуы мүмкін: ортасына, жоғарғы бөлігіне, төменгі бөлігіне, сол немесе оң қапталына.

Пас – допты серіктес ойыншыға бағыттап беру тәсілі. Пас берудің мынадай техникалық тәсілдері бар: табанның ішкі бөлігімен пас беру – қысқа қашықтыққа пас беру кезінде табанның ішкі бөлігі қолданылады; тірек аяқ доппен бір сызықта орналасуы тиіс. Соққы беруші аяқ доптың ұшу бағытына сәйкес

траекториямен қозғалу қажет; табанның үстіңгі бөлігімен пас беру – орта және ұзақ қашықтықтарға пас беру табанның үстіңгі бөлігі арқылы орындалады. Бұл жағдайда тірек аяқ доп орналасқан сызықтың сәл арт жағына қойылады, ал ойыншының денесі сәл артқа шалқайтылады. Нәтижесінде доп жерден көтеріліп, әуе арқылы қозғалады; табан үстінің сыртқы бөлігімен пас беру – табан үстінің сыртқы бөлігімен берілетін пас қарсыласты алдау мақсатында қолданылады, себебі мұндай жағдайда доп қисық траекториямен қозғалады. Соққы беруші аяқ ішке қарай бұрылып, доппен табан үстінің сыртқы бөлігі арқылы жанасуы тиіс; пас берудің басқа түрлері – пас беруді дененің әртүрлі бөліктерімен орындауға болады: баспен, кеудемен, санмен, тізенің жоғарғы бөлігімен, сондай-ақ өкшемен.

Допты бақылау. Жылдам қарқынмен пас беру үшін допты толық бақылауда ұстау қажет, себебі пас ойын жылдамдығын арттырады. Футбол жоғары динамикамен сипатталатын ойын болғандықтан, ойыншы пас қабылдаған сәттен бастап допты дереу тиімді пайдалануы тиіс. Допты қабылдаудың ең кең таралған тәсілдерінің бірі – бағыттаушы қабылдау, бұл әдіс арқылы ойыншы допты қажетті бағытқа бағыттайды. Бағыттаушы қабылдаумен қатар допты қабылдаудың басқа да тәсілдері бар, атап айтқанда: тоқтату, баяулату және жұмсарту.

Дриблинг (допты алып жүру). Дриблинг бірізді ойын әрекеттерін орындау үшін қажет болғандықтан, бұл тәсілді жаттығу үдерісінде жетілдіруге ерекше назар аудару талап етіледі. Дриблинг техникасы жақсы дамыған ойыншының қарсыласын алдап өту немесе қажетті сәтте серіктесіне голдық пас беру мүмкіндігі анағұрлым жоғары болады. Дриблингті тиімді қолданатын ойыншы ойын барысын бақылап, команда мүддесіне сәйкес жағдайда ойын қарқынын төмендете алады. Қазіргі футболда дриблингтің шамадан тыс ұзақ қолданылуы ойын жылдамдығын төмендетеді. Дегенмен, басқа техникалық тәсілдер сияқты, дриблинг те нақты ойын жағдайы талап еткен кезде қолданылуы тиіс. Дриблингтің үш негізгі түрі ажыратылады: түзу бағытта, қисық траекториямен және зигзаг тәрізді дриблинг.

Қимылдау және финттер. Қимылдау (уклон) – футболдағы ең әсерлі техникалық элементтердің бірі болып табылады, оны мінсіз меңгерген ойыншылар санаулы ғана. Бұл тәсіл ойыншыға допты алып алға жылжуға мүмкіндік береді, ал қарсыласты өз орнында қалдыруға мәжбүр етеді. Қимылдауды жетік меңгергісі келетін ойыншы жақсы координация мен ырғақ сезіміне ие болуы тиіс, сондай-ақ шығармашылық ойлау және қиял қабілеті дамыған болуы қажет.

Қақпаға соққы. Қақпаға соққы – футболдың негізгі элементтерінің бірі. Соққы ойыншы тиімді позицияға келген кезде ғана жасалады, яғни тек гол соғу мүмкіндігі болған сәтте орындалады. Қақпаға соққы кезінде рұқсат етілген кез келген дене бөлігі пайдаланылуы мүмкін.

Баспен ойнау. Баспен ойнау ерекше ептілікті талап етеді. Бұл тәсіл доп жоғарыдан немесе кеуде деңгейінде келгенде қолданылады. Соңғы жағдайда ойыншыға секіру арқылы ойнау қажет. Баспен соққы жасағанда қозғалыстарды дәл үйлестіру және допты дұрыс қабылдау маңызды. Бұл техника шабуылда да, қорғаныс кезінде де аса маңызды болып саналады.

Қақпашы. Қақпашы – командадағы алғашқы шабуылшы әрі соңғы қорғаныш. Оның негізгі міндеті – қақпаны қорғау. Қақпашы – айып алаңында тек қолымен ойнай алатын жалғыз ойыншы. Қазіргі футбол ережелері қақпашының кейбір

жағдайларда әдеттегі ойыншы сияқты ойнауына мүмкіндік береді, бірақ бұл жағдайда қолмен ойнау артықшылығы жоғалады. Қақпашыны даярлауға ерекше мән беру қажет, себебі команданың жеңісі немесе жеңілісі көбінесе оның ойын сапасына байланысты болады. Қақпашының ең маңызды қасиеттері: жылдам реакция және жоғары қозғалыс икемділігі; икемділік, ептілік, секіру қабілеті және координация; батылдық, төзімділік, табандылық, шешім қабылдау шеберлігі, интуиция, зейін қою және жеңіске ұмтылу. Сонымен қатар, қақпашы ойын сезіміне ие болып, футболды терең түсінуі қажет.

Футбол ойынында меңгерілген тәсілдерді қолдану әдістемесі

Футбол ойынын үйрету ойын ережелерімен және ойыншылар әрекетінің сипатымен таныстырудан басталады. Ойын ережелерін меңгергеннен кейін оқушылар техника мен тактикалық әрекеттерді игеруге көшеді. Сонымен қатар футболшы үшін қажетті физикалық қасиеттерді дамыту жүзеге асырылады. Бұл кезеңдегі басты принцип – оқытуды кезең-кезеңімен жүргізу және ойынға дайындықты біртіндеп арттыру. Мұны ең қарапайым жаттығулар мен дайындыққа арналған қозғалмалы ойындар арқылы жүзеге асыруға болады.

Кейіннен ойынға тереңірек үйрету басталады: күрделі жарыс жағдайларында ойын тәсілдерін орындау қабілетін тәрбиелеу, сондай-ақ моральдық-ерік және физикалық қасиеттерді жоғары деңгейде дамытуға бағытталған міндеттер шешіледі. Сонымен қатар, оқушылар теориялық білім алады. Жоғары спорттық нәтижелерге жету жан-жақты дайындықсыз мүмкін емес. Сондықтан жаттығу процесінде түрлі даярлық міндеттерін бір мезгілде және жүйелі түрде шешу қажет. Бұл белгілі кезеңдерде кейбір міндеттерге басымдық берілмейтініне кедергі емес.

Жаттықтырудағы ең тиімді тәсіл – ойын сипатына сәйкес кешенді жаттығуларды қолдану. Сайысқа дайындау кезеңінде ерекше назар арнайы физикалық, техникалық-тактикалық және психологиялық дайындыққа аударылады. Техника мен тактиканы үйрету және жетілдіру кезінде белгілі бір уақыт олардың теориялық негізіне (классификация, биомеханикалық талдау, ойын барысында қолдану ерекшеліктері және т.б.) арналады.

Практикалық сабақтардағы негізгі міндеттер ойын тәсілдерін меңгеру және оларды мінсіз орындау және түрлі тәсілдерді тактикалық комбинацияларда ойын және жарыс жағдайында қолдана білу.

Техникалық шеберлікті тиімді жетілдіру үшін ойын комбинацияларын жүйелі түрде қайталау маңызды. Бұл кезде назар тәсілдерді дұрыс орындауға және әртүрлі қосымша факторларды есепке алуға аударылады. Ойын жағдайларын қайталауға арналған жаттығулар тәсілдерді автоматты түрде орындау қабілетін қалыптастырады.

Ойын техникасын үйрену допты тоқтату және соққылардан басталады. Оқыту кезінде жеке тәсілге емес, шабуыл мен қорғаныс кезінде тұтас әрекетке мән беріледі. Егер ойыншы тәсілді толық әрекет ретінде орындай алмаса, ең басты элементтен бастап, оны элементтерге бөліп үйрету қажет.

Үйренген тәсілдер ойынға жақын жағдайда бекітіліп, жетілдіріледі. Бірақ бұл тек ойыншы тәсілді дәл орындауға қабілетті болған кезде жүзеге асырылуы тиіс, әйтпесе қате қозғалыс дағдысы қалыптасып, кейін түзету қиын болады.

Бастапқыда әрекеттер төмен жылдамдықпен және қарсылас қарсылығысыз орындалады, кейін белсенді қарсылас қосылып, әрекеттердің жылдамдығы артады. Бұл үшін жарыстар, арнайы ойын жаттығулары және ойындар қолданылады. Мысалы, ойыншы бір негізгі тәсілді (соққы немесе тоқтату) барлық мүмкін нұсқаларда орындауды жаттықтырады.

Футбол жаттығуларының нұсқалары

Тұрақты жерден пас беру және қабылдау. Допты табан үстінің сыртқы бөлігімен кеуде деңгейінде (немесе төменірек – қарын деңгейінде) 10–12 м қашықтыққа бағыттау. Серіктес допты тиісті дене бөлігімен қабылдап, жерге түсуге мүмкіндік береді, тоқтатып, сол биіктікте кері қайтарады. Бұл жаттығу кейін 15–18 м қашықтыққа, жүгіру кезінде де орындалады. Мақсаты: пас беру мен қабылдаудың дәлдігі, дененің әр бөлігін тиімді пайдалану.

Дөңгелек жаттығу – әртүрлі пас түрлерін меңгеру. Ортада орталық ойыншы тұрады, ал екі басқа ойыншы дөңгелек бойымен жүгіреді. Жаттығу барысында әртүрлі пас түрлері қайталады: төменгі пас, кеуде деңгейіндегі пас, бас деңгейіндегі пас. Пас әрдайым жүгіруші серіктеске беріледі. Алғашқыда жүгіру бірқалыпты, кейін жылдамдық өзгеріп отырады. Мақсаты: әртүрлі пас түрлерін нақты уақыт жағдайында орындау, қозғалыс пен пас үйлесімін дамыту.

Үйренген жаттығуларды жетілдіру

Төрт ойыншы екеуіне қарсы; шектеулі алаңда доп диагональ бойынша, қиғаш және тік бағытта беріледі. Тапсырма: белгіленген тәсілмен пас беру және қарсылас саны басым болған жағдайда қорғаныс жасау.

Жүгірусіз футбол; 20x40 метр алаңда орындалады, кішкентай қақпалар, қақпашылар жоқ. Жүгіруге болмайды; егер ойыншы жүгірсе, қарсыласқа айып соққы беріледі.

3-4 ойыншыдан тұратын топтық жаттығу; әр топқа кіші алаң беріледі, ойын 3–5 минутқа созылады. Мақсат: допты мүмкіндігінше ұзақ бақылауда ұстау. Жеңімпаз топ – допқа ұзақ уақыт ие болған топ. Топтар әр түрлі түсті майкалармен ерекшеленеді.

Шағын футбол; ойыншылар саны: 2 топ, әрқайсысында 5–7 ойыншы; ойын алаңы: орта және ұзарған аймақ сызықтары, бүйірлік сызықтар; бүйірден 3 м қашықтықта кедергілер орналасқан, олар қақпа қызметін атқарады. Мақсаты: әр топ допты иемденіп, қақпаға гол соғуға тырысады. Ойын барысы: қақпашылар және «офсайд» жоқ; ойыншылар қақпаны жаба алмауы үшін сызықтан 3 метр артқа тұрады. Әр 5 минут сайын 3–4 минуттық үзіліс беріледі, ол техникалық жаттығулармен толтырылады.

Диагональ бойынша төрт қақпалы ойын; ойыншылар саны: 2 топ, әрқайсысында 6–10 ойыншы. Ойын алаңы: футбол алаңы, диагональ бойынша екіге бөлінген; қақпалар қас және бүйір сызықтарда орналасқан. Мақсаты: шабуылшы команда қарсыластарының кез келген қақпасына гол соғуға тырысады; доп жоғалтқан жағдайда өз қақпасын қорғайды. Ойын барысы: шабуылшы команда кез келген қақпаны шабуылдай алады; допты тез беру және үнемі қозғалу арқылы ойыншылар жаңа жағдайлар жасайды. Ойын қақпашыларсыз және нақты рөлдерді бөлусіз жүргізіледі. Ойын ұзақтығы: 60–90 минут.

Үш ойыншы бес ойыншыға қарсы; ойыншылар саны: 8 адам (бір топта 5 ойыншы, екіншіде 3). Мақсаты: топтар допты мүмкіндігінше ұзақ ұстап тұруы қажет; 1 минутқа 1 ұпай беріледі. Берілген уақыт ішінде көп ұпай жинаған топ жеңімпаз болады. Ойын барысы: 5 ойыншылы топқа арнайы тапсырмалар беріледі (мысалы, допты бір рет тигізіп беру немесе тек сол аяқпен қабылдап, беру), 3 ойыншылы топ шектеусіз ойнайды.

Оқушылар ең қиын жағдайларда да техникалық тәсілдерді орындауды үйренуі қажет. Әр футболшыдан барлық тәсілдерді бірдей меңгеру талап етілмейді. Керісінше, әр ойыншы өзінің командадағы рөліне қажетті тәсілдерді мінсіз меңгеруге көңіл бөлуі тиімдірек.

Ойыншылардың жеке шеберлігін жетілдіру жүйелі түрде жүргізілуі тиіс және тек оқушы берілген жағдайда әрекетті дәл орындағанға дейін жалғасуы керек. Сол кезде ғана күрделірек жағдайларда әрекеттерді орындауға көшуге болады.

Соққыларды үйренумен қатар, допты тоқтату да жаттығылады. Бастапқыда оқушылар жұппен жаттығады, соққыны табанмен тоқтатумен үйлестіре отырып. Мысалы, бірінші ойыншы қысқа қашықтықтан орта көтергішпен допты серіктесіне жібереді, серіктесі допты табанымен тоқтатып, алға шығарып, сол әдіспен қайта жібереді. Жаттығу екі аяқпен де орындалады.

Егер оқушылар толық жаттығуды орындай алмаса, жаттықтырушы оларға 2–3 кадамнан тоқтап тұрған допқа соққы жасау арқылы жұмыс істейді, назарды опорлық аяқтың дұрыс орналасуына және соққы жасау кезінде соққы аяқтарының күйіне аударады.

Тоқтап тұрған допқа соққыны меңгерген соң, допқа қозғалып келе жатқан кездегі соққыны үйренуге көшу қажет. Сол кезеңнен кейін ғана қозғалыстағы өздерінен шыққан соққыны үйрену мақсатты болады.

Тоқтап тұрған және қозғалып келе жатқан допқа соққылар меңгерілген соң, ұшып келе жатқан допқа соққы жасау техникасын зерттеу басталады.

Соққылар мен допты тоқтатуды үйретуге арналған үлгілік жаттығулар

Ілүлі тұрған допқа немесе ойыншының қолындағы арқанға байланған допқа соққы жасау.

Қабырғаға соққы жасау жаттығулары – доп секіргеннен кейін тоқтату немесе тоқтатпай қайта соққы жасау.

Жұптық жаттығулар: бір ойыншы допты төменнен жібереді, екінші ойыншы оны әуе арқылы қайтарады (тоқтату немесе тоқтатпай).

Қабырғадағы мақсатқа соққы жасау, қашықтық – 15–20 м. Секірген допты тоқтату немесе тоқтатпай соққы жасау.

Ұшып келе жатқан допқа қақпаға соққы жасау: соққы жасаушы ойыншы қақпа алдындағы аймақта тұрады; серіктесі допты қолымен лақтырады. Соққылар әртүрлі нүктелерден орындалады. Жаттығуды жеңілдету үшін допты тоқтатып соққы жасауға рұқсат етіледі.

Допты ойнағаннан кейін қақпаға соққы: жұппен орындалады, ойыншылар бір-бірінен 8–10 м қашықтықта тұрады. Арттағы ойыншы допты алдындағы ойыншыға лақтырады; ал алдындағы ойыншы қақпаға қарамастан, бүйірімен тұрып, жеңіл соққымен допты өзінен асыра, құлатпай, қақпаға бағыттайды.

Басымен және аяғымен соққыны жетілдіру: бір ойыншы айып алаңы сызығынан допты екінші ойыншыға лақтырады; екінші ойыншы секіріп, допқа басымен соққы жасап, оны бірінші ойыншыға бағыттайды; бірінші ойыншы допты аяғымен қақпаға бағыттайды.

Допты тоқтатып, кейін қақпаға соққы жасау

Бір ойыншы қақпаға бүйірден немесе арттан допты серіктесіне лақтырады; ал серіктесі қақпаға қарамастан тұрады. Ойыншы допты табанның сыртқы бөлігімен немесе көтергіш бөлікпен тоқтатады, қақпаға бағыттайды және айналып, соққы жасайды.

Басымен соққы техникасын үйрету келесі тәртіпте жүргізіледі: алдымен маңдайымен соққы жасау; содан соң басының бүйір бөлігімен соққы жасау. Бұл соққылар бастапқыда ілулі тұрған допқа, кейін серіктес тарапынан лақтырылған допқа жасалады.

Техника меңгерілгеннен кейін соққыны секіріп жасауға көшеді: ілулі тұрған допқа немесе серіктес/жаттығу жүргізуші тарапынан лақтырылған допқа. Кейінгі кезеңде соққылар қарсыластың қарсылығына қарсы орындалады. Соққыны үйреткенде дене және бас позициясына, аяқ, дене және соққы жасалатын бас қозғалысының үйлесімділігіне назар аударылады. Балалар мен жасөспірімдермен баспен соққыны үйреткенде жарақаттанудан сақтану үшін жеңілдетілген доптарды қолдану ұсынылады. Дәл үйлесімді қозғалысты дамыту және баспен соққының дәлдігін арттыру мақсатында жаттығуларға теннис доптарын пайдалану ұсынылады.

Басымен соққы және допты басқаруға арналған жаттығулар

Қабырғаға қарсы басымен соққы жасау; ойыншы қабырғаға қарсы тұрып, басымен допқа соққы жасайды.

Жұппен баспен пас беру; ойыншылар бір-бірімен баспен пас береді, арақашықтықты азайтып немесе арттырып, доп жерге тимеуі тиіс.

Ортадағы ойыншы және шеңбер; 4-5 ойыншы шеңбер бойымен тұрады, бір ойыншы ортасында орналасады. Орталықтағы ойыншы допты басымен кезекпен барлық ойыншыларға бағыттайды, олар допты кері қайтарады.

Баспен соққыны қақпаға орындау; екі ойыншы доппен қақпа қасынан тұрады, қалғандары екі колоннада артында орналасады. Қақпа қасында тұрған ойыншы допты алға-жоғары лақтырады, колоннадағы ойыншы жүгіріп келіп, басымен соққы жасап, допты қақпаға бағыттайды.

Мақсатқа баспен соққы жасау (жұппен); бір ойыншы допты екінші ойыншыға лақтырады; екінші ойыншы жерге белгілеген шеңберге баспен соққы жасап, допты дәл бағыттауға тырысады. Соққы секірмей де, секіріп те орындалуы мүмкін.

Баспен волейбол ойыны; допты баспен басқаруды және айналып өту техникасын үйрету: алдымен допты тік сызық бойынша жүргізу, қысқа соққылармен бір аяқты немесе кезектесе екі аяқты пайдалану; жүгіру жылдамдығы біртіндеп арттырылады; тік сызықтағы басқаруды меңгерген соң, допты доғалар бойымен, зигзаппен жүргізуге, таяқтарды айналып өтуге үйретіледі; кейін таяқтардың орналасуы мен айналып өту ретін әртүрлі өзгертуге болады; келесі кезең – қарсыластың қарсылығында допты басқару. Бастапқыда қарсылас допты алуға мүмкіндік береді, кейін белсенді әрекет жасап, допты жүргізушіден алады; соңында

допты басқару және айналып өту дағдылары ойын түріндегі жаттығуларда және екі жақты ойында жетілдіріледі.

Допты жүргізуге арналған үлгілік жаттығулар

Тік сызық бойымен доп жүргізу; допты тік сызық бойымен басып, басқаруды үйрету.

Шеңбер бойымен доп жүргізу; ойыншы допты шеңбер бойымен жүргізіп, бағытын өзгерту дағдыларын дамытады.

Тұрақталған кедергілер арасынан доп жүргізу; тұрақталған тұғырлар бір-бірінен 4-5 м қашықтықта қойылады. Ойыншылар кезекпен допты жүргізіп, кедергілерді оңнан және солдан айналып өтеді. Содан кейін тұғырлар арасындағы арақашықтықты азайтып, олардың орналасуы мен айналып өту реті өзгереді, қосымша тапсырмалар енгізіледі.

Эстафеталар; қарсылас бағытта доп жүргізу; кедергілерді айналып өту; шеңбер бойымен доп жүргізу және т.б.

Топтық доп жүргізу; 6-7 ойыншы шектеулі алаңда орналасады. Әр ойыншыда доп бар, оны басқа ойыншыларға кедергі жасамай жүргізу керек.

Шеңбер бойымен доп жүргізу және пас беру; Үш ойыншы шеңбердің ортасында тұрады; бір ойыншы шеңбер бойындағы сызықта допқа ие болады. Белгі беру сигналынан кейін ойыншы допты жүргізіп, 10-12 м өткен соң орталықтағы ойыншыға пас береді. Одан кейін өзі шеңбер бойымен қозғалысын жалғастырады. Орталықтағы ойыншы допты тоқтатпай қайтарады. Допты алған ойыншы оны тағы 10-12 м жүргізіп, шеңбердегі келесі ойыншыға береді.

Қорғаныс техникасын дамыту; Тек допқа аяқты немесе баспен соққы жасау, оны тоқтату, жүргізу және айналып өту жеткіліксіз. Қорғаныста тиімді әрекет ету үшін мыналарды меңгеру қажет: допқа бүйірден немесе арттан соққы жасау; баспен және аяқты пайдаланып допты алу; допты шығару үшін сырғанау немесе тайып өту; қорғаныс техникасын үйрету кезінде ойын ережелерін бұзбай допты алу дағдылары қалыптастырылады.

Тактикалық дайындық және қорғаушылық жаттығулар

Қақпаға қарап допқа әсер ету; Ойыншы қақпаға қарап қозғала отырып, оңнан немесе солдан ұшып келе жатқан допты аяғы немесе басымен қағып, белгілі бір аймаққа бағыттайды.

Жоғарыдан түсіп келе жатқан допты қабылдау; Ойыншы қақпаға қарап қозғалып келе жатып, төменге түсіп келе жатқан допты қуып жетіп, аяғы немесе басымен өзінен өтіп, алаңға қайта бағыттайды.

Қақпа бойымен қозғала отырып допқа соққы жасау; Ойыншы қақпа бойымен қозғалып келе жатып, қақпаға ұшып келе жатқан допты аяғы немесе басымен қағып шығарады.

Штраф аймағында дәл пас беру; Ойыншы штраф аймағында тұрып, әртүрлі жерден келген допты аяғы немесе басымен дәл пас арқылы әріптестерге бағыттайды.

Допты тайып өту арқылы алу; шабуылдаушы допты жүргізіп келе жатады, ал қорғаушы сәтті салып, тайып өтіп допты алады немесе тоқтатады.

Қорғаушының допты алу әрекеті; шабуылдаушы допты жүргізіп келе жатады, қорғаушы қарсы тұрып, допты алу үшін позициясын таңдайды.

Шабуылдаушылар арасындағы комбинациялық пас; Екі шабуылдаушы допты бір-біріне беріп алға жылжиды, қорғаушы олардың қозғалысын қадағалап, допты алу үшін өз позициясын дұрыс таңдайды.

Шабуылдағы тактикалық әрекеттерді қорғаудағы тактикалық әрекеттермен қатар үйретеді. Жеке тактикалық әрекеттерді меңгергеннен кейін, топтық өзара әрекеттесуге көшеді. Мұнда ойыншылар бір-бірін түсінуді үйренуі маңызды. Алдымен екі шабуылшының бір қорғаушыға қарсы әрекеттесуі қарастырылады. Меңгерген соң, екінші қарсылас енгізіледі, кейін шабуылшылар мен қорғаушылардың саны көбейтіледі. Қорғаудағы топтық тактикалық әрекеттерді үйрету және жетілдіру кезінде ерекше назар серіктесті уақытында қолдау және қарсыластың шабуылшылары орын ауысқанда үйлесімді әрекет ету қабілетіне аударылуы керек.

Ойыншылар негізгі жеке әрекеттерді меңгергеннен, бір-бірімен үйлесімді әрекет етуді үйренгеннен және командалық тактика теориясын алғаннан кейін, ойын жүргізудің тактикалық жүйелерін үйренуге болады. Алғашқы оқу ойындарында қиын міндеттер қоймау керек. Бұл ойындарда ойыншылардың жеке функциялары, өзара әрекеттесу негізгі элементтері және шабуылдан қорғанысқа және керісінше өту қағидаларын меңгеру керек.

Содан кейін команда құрамындағы қатарлар мен топтарда тактикалық комбинациялар үйретіледі. Тактикалық жүйелер екі жақты ойындарда бекітіледі, олар техникалық-тактикалық дайындықтың негізгі құралы болып табылады.

Екі жақты ойын өткізгенде жаттықтырушы ойын төрелігін көмекшісіне немесе тәжірибесі бар ойыншылардың біріне тапсырады, ал өзі ойынға жақсы көрінетін жерде болып, ойыншыларға мегафон арқылы нұсқау береді. Ойынды тек жалпы нұсқаулар беру немесе тактикалық комбинацияны қайталау қажет болған жағдайда ғана тоқтатады.

Қорытынды

Жүргізілген талдау футболшыларды даярлау үдерісінде техникалық және тактикалық дайындықтың өзара тығыз байланыста жүзеге асырылуы жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізудің негізгі алғышарты екенін көрсетті. Футбол ойынының қазіргі даму деңгейі ойыншылардан жеке техникалық тәсілдерді ғана емес, оларды өзгермелі ойын жағдайларында тактикалық тұрғыдан тиімді қолдана білуді талап етеді.

Зерттеу барысында футбол техникасының негізгі элементтері — допка соққы жасау, пас беру, допты тоқтату, жүргізу, айналып өту, баспен ойнау және қорғаныс әрекеттері — кезең-кезеңімен, ғылыми-әдістемелік талаптарға сәйкес үйретілуі қажеттігі анықталды. Техникалық дағдыларды қалыптастыруда жаттығуларды қарапайым жағдайлардан бастап, біртіндеп күрделендіру, қарсыластың қарсылығын енгізу және оларды ойынға жақын жағдайларда бекіту тиімді екені дәлелденді. Тактикалық дайындықты жетілдіру жеке тактикалық әрекеттерді меңгеруден басталып, топтық өзара әрекеттесуге және ойын жүргізудің тактикалық жүйелерін игеруге дейінгі сатыларды қамтуы тиіс. Бұл үдерісте ойыншылардың өзара түсінісуін қалыптастыру, кеңістікте дұрыс орын таңдау, сандық артықшылығы бар немесе кем жағдайларда тиімді әрекет ету дағдыларын дамыту маңызды орын алады.

Екі жақты ойындар техникалық-тактикалық дайындықты бекітудің ең тиімді құралы болып табылады. Мұндай ойындар барысында ойыншылардың теориялық білімдері практикамен ұштасып, дұрыс шешім қабылдау, ойын жағдайын талдау және тактикалық ойлау қабілеттері дамиды. Осыған байланысты оқу-жаттығу процесін жоспарлау кезінде ойын жаттығулары мен арнайы тапсырмалардың үлесі жеткілікті деңгейде болуы тиіс.

Қорытындылай келе, футболшылардың техникалық және тактикалық шеберлігін қалыптастыру жүйелі, кезеңдік және ғылыми негізделген әдістемеге сүйенген жағдайда ғана тиімді жүзеге асады. Ұсынылған жаттығулар мен әдістемелік қағидалар оқу-жаттығу процесін жетілдіруге, ойыншылардың жеке және командалық әрекеттерінің сапасын арттыруға, сондай-ақ футбол ойынында жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

Комков Вячеслав Юрьевич, & Блинов Вячеслав Анатольевич (2019). Обучение через игру как основной принцип подготовки футболистов в возрасте 12-13 лет. Педагогический ИМИДЖ, (2 (43)), 189-201.

Корзун, Д. Л., Коледа, В. А., Андружейчик, М. Я., Рымашевский, Г. А., & Переверзев, В. А. (2010). Комплексная методика развития и обучения юных футболистов. Вестник Смоленской государственной медицинской академии, (3), 50-57.

Дегтярёв Алексей Сергеевич, Нефтеюганское районное муниципальное общеобразовательное бюджетное учреждение «Пойковская средняя общеобразовательная школа №2» Методическая разработка «Методика обучения игры в футбол», 2021

Даев Вячеслав Евгеньевич, & Зайцев Александр Анатольевич (2015). Применение средств специфического характера для повышения технико-тактической подготовленности юных футболистов. Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта, (8 (126)), 45-47.

Belka, E. D. (1994). Teaching Children Games: Becoming a Master Teacher. Human Kinetics.

Varol, H. (2001). Futbolda Eğitsel Oyunlar. Ankara: Bağırhan Yayınevi.

Полишкис, М. М. (2010). Особенности тактической подготовки юных футболистов с учетом современных тенденций развития игры. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология, (4), 80

Аннотация

В статье рассматриваются теоретико-методические основы обучения техническим и тактическим приёмам в процессе подготовки футболистов. Анализируются понятие и классификация футбольных приёмов, этапы обучения техническим и тактическим действиям, а также роль двигательных навыков в футболе. Особое внимание уделяется методике применения освоенных приёмов в игровой деятельности, использованию игровых упражнений и учебных матчей. Раскрывается значение индивидуального и командного подхода, а также влияние технико-тактической подготовленности на эффективность игровой деятельности.

Материалы статьи направлены на совершенствование учебно-тренировочного процесса в футболе.

Ключевые слова: футбол, технические приёмы, тактическая подготовка, двигательные навыки, игровые упражнения.

Abstract

The article examines the theoretical and methodological foundations of teaching technical and tactical skills in the process of training football players. It analyzes the concept and classification of football techniques, the stages of teaching technical and tactical actions, as well as the role of motor skills in football. Particular attention is given to the methodology of applying mastered techniques in game situations, the use of game-based exercises, and instructional matches. The significance of both individual and team-based approaches is highlighted, along with the impact of technical and tactical preparedness on the effectiveness of game performance. The materials of the article are aimed at improving the educational and training process in football.

Keywords: football, technical skills, tactical training, motor skills, game-based exercises.

МЕРЕЙХАН Серікжан,
«Мариногорка орта мектебі» КММ, Мариногорка ауылы, Самар ауданы,
Өскемен қаласы, Шығыс Қазақстан облысы, Қазақстан Республикасы

ТҰРАҚТЫ ФУТБОЛ САБАҚТАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫСЫН ДАМУ

Андатпа

Бұл мақалада оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттыру және дене сапаларын жетілдіру мақсатында футбол сабақтарының тиімділігі қарастырылады. Зерттеу барысында футболмен тұрақты түрде айналысудың оқушылардың физикалық және психофизиологиялық даму деңгейіне ықпалы талданады. Автор жаттығу жүктемесін жас ерекшеліктеріне қарай жоспарлаудың маңыздылығын, жүктеме көлемін кезеңдер бойынша теңгерімді бөлудің және жеке бейімделу қағидасын ұстанудың қажеттілігін атап өтеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жүйелі түрде өткізілетін футбол сабақтары оқушылардың дене сапаларын үйлесімді дамытып, қозғалыс қабілеттерін жетілдіруге, психофизиологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік бейімделу қабілеттерін нығайтуға ықпал етеді.

***Кілт сөздер:** футбол, дене тәрбиесі, спорттық дайындық, физикалық даму.*

Кіріспе

Мектеп жасындағы балаларды спортпен жүйелі түрде айналысуға тарту – олардың спорттық шеберлігінің ары қарай дамуына ғана емес, сонымен қатар оқушылардың әлеуметтік бейімделуінің қалыптасуына да елеулі ықпал етеді. Спортпен шұғылданатын балалардың көпшілігінде қимыл-қозғалыс қабілеттерінің жоғары деңгейі мен функционалдық көрсеткіштердің жақсы дамуы байқалады.

Балалар мен жасөспірімдер спорты – тұлғаның физикалық белсенділік әлеуетін қалыптастырудың негізі болып табылады, бұл өз кезегінде студенттік спорт кезеңінде жеке мүмкіндіктерін табысты іске асыруға мүмкіндік береді. Спорттық секцияларға қабылдауда шешуші факторлардың бірі – физикалық дайындықтың функционалдық көрсеткіштері, антропометриялық мәліметтер, сондай-ақ ағзаның патологиялық өзгерістерінің болмауы болып табылады. Физикалық мәдениет және спортпен айналысу нәтижесінде бейімделу – регуляциялық әлеуеттің артуы кез келген жастағы адамдар үшін маңызды нәтижелердің бірі саналады.

Мамандардың пікірінше, командалық ойын түрлері, соның ішінде футбол, мектеп жасындағы балаларда психофизикалық және адамгершілік қасиеттерді, сондай-ақ жаттықтырушылармен және құрдастарымен тұлғааралық қарым-қатынас орнату қабілеттерін мақсатты түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты – тұрақты футбол сабақтарының оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттыруға, физикалық қасиеттерін дамытуға және жалпы дене дайындығын жетілдіруге ықпалын ғылыми тұрғыдан негіздеу.

Мақаланың міндеті – оқушылардың қозғалыс дамуына әсер ететін тұрақты футбол сабақтарының рөлін анықтау, футбол жаттығуларының дене сапаларына (күш, жылдамдық, төзімділік, ептілік, икемділік) тигізетін әсерін талдау.

Дене тәрбиесі ұғымының мәні мен қоғамдағы рөлі

Адам баласы тарихтың алғашқы кезеңдерінен бастап табиғат жағдайларының түрлі қиындықтарымен бетпе-бет келген. Осындай өмірлік жағдайлар адамның өз күш-қуаты мен қозғалыс қабілеттерін жетілдіруге итермеледі. Уақыт өте келе бұл әрекеттер жүйелі түрде орындалып, дене тәрбиесі жаттығуларының қалыптасуына негіз болды.

Дене тәрбиесі – жеке тұлғаның даму ерекшеліктерін ескере отырып, оны жеке және қоғамдық тұрғыдан дені сау, бақытты, өнегелі және үйлесімді тұлға ретінде қалыптастыруға бағытталған тұлғалық тәрбие түрі. Бұл үдерістің мақсаты – адамның шығармашылық қабілетін, белсенділігін және ұлттық-мәдени құндылықтарға негізделген ізгі қасиеттерін дамыту, сондай-ақ демократиялық өмір салтына сай мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру.

Дене тәрбиесі – ағзаның тұтастық қағидасына негізделген, тұлғаның денесі мен рухының бірлігін көздейтін кешенді тәрбие жүйесі. Оның жалпы мақсаттарын төмендегі төрт негізгі қағидамен сипаттауға болады:

- Органикалық даму;
- Психомоторлық (жүйке-бұлшықет) даму;
- Зияткерлік даму;
- Рухани даму.

Дене тәрбиесі сабағының мақсаты

Дене тәрбиесі сабағының негізгі мақсаты – оқушының танымдық (білімдік), эмоциялық (сезімдік) және психомоторлық (қимыл-қозғалыс) дағдыларын үйлестіре отырып, оны тұтас және теңгерімді тұлға ретінде қалыптастыру. Білім беру бағдарламаларында осы тұтастықты сақтау басты қағида ретінде қарастырылған.

Бұл сабақ арқылы оқушылар төмендегі білім мен дағдыларды меңгереді:

а) Денсаулық пен физикалық дайындық тұрғысынан: күнделікті өмір мен еңбек қызметін тиімді жүргізуге мүмкіндік беретін жеткілікті күш, ептілік, иілгіштік, шапшаңдық және төзімділік қасиеттерін дамыту; қалыпты дамыған сүйек-бұлшықет жүйесін және дұрыс дене қалпын қалыптастыру; ауруларға қарсы дене төзімділігін арттыру.

ә) Дене тәрбиесімен байланысты негізгі қозғалыс дағдыларын меңгеру: күнделікті өмірге қажетті жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу және сырғанау сияқты табиғи қозғалыстарды дамыту; спорттық әрекеттерге тән лақтыру, қағып алу, соғу және нысанаға дәл тигізу сияқты арнайы дағдыларды жетілдіру; көшбасшылық, сабырлылық, батылдық, достық, адалдық, өзін-өзі бақылау, ынтымақтастық, ережелерге және өзгелерге құрмет секілді мінез-құлық қасиеттерін қалыптастыру; құрал-жабдықтарды қауіпсіз пайдалану, жарақаттың алдын алу, денсаулық сақтау және алғашқы медициналық көмек туралы бастапқы білімдерді меңгеру; ойындар, би, фольклор және ұлттық ойындар сияқты ритмдік және мәдени қозғалыстар арқылы эстетикалық қабілеттерін дамыту.

б) Бос уақытты тиімді пайдалану және психологиялық саулық тұрғысынан: бос уақытын өзіне және қоғамға пайдалы бағытта өткізу (спорттық іс-шаралар, саяхат, ойын, мәдени шаралар арқылы); ұлттық және жергілікті ойындарға, халық билеріне және ритмдік қозғалыстарға қызығушылық танытып, белсенді қатысу; спорттық жарыстар мен дене белсенділіктерін көріп, адалдық пен әділдік құндылықтарын

бағалау; салауатты өмір салтын ұстану – еңбек пен демалыс арасындағы тепе-теңдікті сақтау, таза ауа мен күн сәулесінің пайдасын білу, белсенді және қуатты өмірге ұмтылу; өз қабілеттерін ескере отырып, дене тәрбиесінің бір немесе бірнеше саласына тұрақты түрде қызығушылық таныту және сол бағытта жұмыс істеу.

Футбол және оның пайда болуы мен даму кезеңдері

Доппен ойналатын дербес және командалық спорт түрлерінің көпшілігінде (мысалы: баскетбол, волейбол, гандбол, су добы, теннис және т.б.) ойынды анықтайтын және доппен жасалатын (лақтыру, ұстау, соғу, қағып алу, тасу және т.б.) негізгі әрекеттер – күнделікті өміріміздегі ең функционалды қозғалыстардың бірі болып табылады.

Футбол – аяқпен ойналатын жалғыз командалық ойын. Бұл ерекшелігі оны қолмен ойналатын өзге спорт түрлерінен жоғары қояды. Тек қақпашыға ғана қолын қолдануға рұқсат етіледі. Сонымен қатар, футбол – барлық деңгейде, кең ауқымды бұқара арасында оңай ойнауға болатын спорт түрі. Ол дерлік кез келген жерде және кез келген жерде ойнала алады. Сондықтан ол зал ішінде ойналатын басқа командалық ойындарға қарағанда табиғатпен күрес элементін қамтитын ерекше өлшемге ие. Ойын он бір ойыншыдан тұратын екі команда арасында тікбұрышты алаңда өткізіледі. Ойыншылардың мақсаты – ережелерді бұзбай, қол мен қолды қолданбастан допты қарсыластың қақпасына енгізу, ал қарсы команда допқа ие болған кезде қорғану арқылы гол соғуға жол бермеу.

Футболдың пайда болуына қатысты нақты және дәлелді деректердің жеткіліксіздігіне қарамастан, зерттеушілер ежелгі дәуірлерге тиесілі үңгір қабырғаларындағы бейнелерден футболға ұқсас доп ойындарының болғандығын дәлелдейтін археологиялық және тарихи материалдарға сүйенеді. Тарихи дереккөздерді талдау нәтижесінде футбол ойынының ежелгі өркениеттердегі нұсқалары Қытай, Майя және Ацтек мәдениеттерінде, Славян халықтарында, Ежелгі Грекияда, Римде, Францияда, Англияда, Гавай аралдарында, Малайзияда, Піл сүйегі жағалауларында және Австралияның байырғы халықтарында кездескені анықталған.

Қытай деректеріне сәйкес, футбол б.з.б. 2697 жылдар шамасында, аңыздық тұлға болып саналатын бес императордың бірі Хуан-ди дәуірінде пайда болған. Оның негізгі мақсаты – әскерилердің соғысқа дайындығын жетілдіру, физикалық және тактикалық қабілеттерін дамыту болған.

Еуропалық деректерде грек ақыны Гомер өзінің «Одиссея» атты еңбегінде футболға ұқсас доп ойындары туралы сөз еткен.

Б.з.б. кезеңдерде аяқпен және доппен ойналатын ойындар жөніндегі мәліметтер арасында қазіргі футболдың бастау көзі ретінде Ежелгі Грекиядағы Episkyros, Римдегі Harpastum және Pila ойындары аталады. Сонымен қатар түркі халықтарының да осындай ойын түрлерін жетік меңгергендігі жөнінде мәліметтер бар.

XI ғасырда жазылған Қашқари Махмұдтың «Диуани лұғат-ит түрк» еңбегінде түркілер арасында кең таралған Тепүк, Чөген, Топ домалату сияқты қозғалыс ойындары аталады.

Орта ғасырларда Рим әскері мен француздар ойнаған Le Souie атты ойынның қазіргі футболмен құрылымдық және функционалдық ұқсастықтары анық байқалады.

Англияда XII ғасырдан бастап танымал болған футболға 1314 жылы II Эдуард патша ресми түрде тыйым салғанымен, XVII ғасырда II Чарльз патшаның бастамасымен бұл ойын қайта жанданып, Италиядағы «Giucoco del Calcio» нұсқасы негізінде Ұлыбританияда кеңінен тарала бастады.

XVII ғасырда Англия билеушілерінің футболды қолдауы оның қарқынды дамуына ықпал етті. Бұл кезеңде ойын 12×80 метрлік алаңда, ауа толтырылған жануарлардың қуықтарынан жасалған, сыртынан былғарымен қапталған доппен, екі тік бағананың арасынан өткізу арқылы ұпай жинау қағидасына негізделіп ойналған.

1848 жылы Англияда түрлі нұсқада қолданылып жүрген футбол ережелерін біріздендіру мақсатында «Кембридж ережелері» қабылданды. Бұл шешім қазіргі заманғы футболдың қалыптасуына негіз болды.

1857 жылы Англияда алғашқы ресми футбол ұйымы – «Sheffield Club» құрылып, 1863 жылдың 26 қазаны қазіргі футболдың ресми туылған күні ретінде қабылданды.

1866 жылы Англия, Шотландия, Уэльс және Ирландия футбол федерациялары бірігіп, футбол ойынының халықаралық ережелерін бекітетін алғашқы ұйым – «International Board» құрылды (İnal, 2006). Футболдың бүкіл әлемге таралу кезеңі 1879 жылы кәсіби ойыншылар институтының енгізілуімен басталды. Ал 1888 жылы Англияда 12 командадан тұратын алғашқы кәсіби футбол лигасы құрылды.

1904 жылы 21 мамырда Париж қаласында жеті мемлекеттің өкілдері бірігіп, президенті Роберт Герин болған Халықаралық футбол федерациясы (FIFA) құрылды.

Мектептерде футбол бойынша ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу

Білім беру мекемелері (мектептер) – баланың тұлғалық дамуына ең сәйкес келетін, барлық салада жүйелі, бағдарламалық және саналы түрде білім беруді жүзеге асыратын ұйымдар болып табылады. Қазіргі таңда балалардың табиғи қозғалыс кеңістігінің шектелуіне байланысты мектептегі жүйелі қозғалыс және дене тәрбиесі сабақтарының маңызы айрықша артып отыр.

Футбол – баланың физикалық және психикалық дамуын оң бағытта жетілдіріп қана қоймай, тұлғалық қалыптасуына да ықпал ететін маңызды тәрбие құралы болып табылады. Бұл спорт түрі баланың энергиясын пайдалы арнаға бағыттап, оны ұжымдық ортада өзін ұстауға, ынтымақтастыққа, жетекшіге және ережелерге бағынуға, қуанышты да, күйзелісті де бірге бөлісуге, өзін және өзгелерді құрметтеуге, өз-өзіне сенімділік танытуға баулиды.

Осы тұрғыдан алғанда, футбол саласында болашақта спортшылар мен көрермендердің жағымды дамуы мен жетістіктері – бұл спорт түріне ғылыми тұрғыдан қызмет ететін кәсіби педагогтар мен жүйелі білім беру ұйымдарының жұмысына тікелей байланысты.

Мектептегі дене тәрбиесі сабақтарында мұғалім әрдайым оқу бағдарламасында көзделген футбол бойынша материалды толық меңгертіп үлгермейді, сондықтан көп жағдайда оқушылар тек ойын техникасының бастапқы негіздерін ғана игеріп, оны мектептен тыс уақытта тереңдетіп үйренуге ұмтылады (5).

Жалпы білім беретін мектептердегі оқушыларға арналған футбол бойынша дене тәрбиесі бағдарламасы оқушылардың денсаулығын нығайтуға, өсіп келе жатқан ағзаның қалыпты физикалық дамуын қамтамасыз етуге және жан-жақты дене даярлығын жетілдіруге бағытталған.

Бағдарлама оқушыларға дене жаттығуларын, шынығу тәсілдерін және гигиеналық талаптарды өз бетінше қолдану, өмір бойы жоғары еңбек қабілеттілікті сақтау, салауатты өмір салтын ұстану дағдыларын қалыптастыруды көздейді.

Бағдарламаның негізгі мақсаты – оқушыларға футболдың негізгі техникалық тәсілдері мен тактикалық іс-әрекеттерін дұрыс орындау дағдыларын қалыптастыру, жан-жақты дене даярлығын қамтамасыз ету. Бұл бағдарлама балаларды өз жас ерекшеліктеріне сәйкес физикалық және техникалық дайындық нормативтерін орындауға дайындауға, сондай-ақ дене мәдениеті мен спорт саласындағы бастапқы теориялық білімді меңгертуге бағытталған.

Қазіргі таңда мектеп оқушыларының өмірінде гиподинамия (қозғалыс тапшылығы) проблемасы айқын байқалады. Бұл жағдай педагогтар, дәрігерлер мен ғалымдар тарапынан көптен бері көтеріліп келеді және ең алдымен балалардың қозғалыс белсенділігінің жетіспеушілігімен қауіпті. Сондықтан оқу жүктемесі жоғары жағдайда мектепте және сабақтан тыс уақытта дене тәрбиесі мен сауықтыру жұмыстарын тиімді ұйымдастыру ерекше маңызға ие.

Футбол сабағының құрылымы үш негізгі бөлімнен тұрады:

1. Кіріспе бөлім (жылыту) – сабақтың негізгі мақсатына сәйкес жаттығуларды қамтуы тиіс. Бұл бөлімге үйлестіру жағынан қарапайым және физикалық жүктемесі орташа деңгейдегі жаттығулар енгізіледі: жүру, жүгірудің түрлі тәсілдері, секірулер, жеке және жұптық жаттығулар. Мұндай жаттығулардың эмоционалдық деңгейі жоғары болуы қажет, өйткені ол оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттырады.

2. Негізгі бөлім – футбол ойынының қозғалыс дағдыларын қалыптастыру мен жетілдіруге, техникалық және тактикалық элементтерді үйретуге арналған. Мұнда жаттығулардың орындалу үлгісі көрсетілгеннен кейін әр оқушы оны түрлі тәсілмен орындап, шығармашылық пен бастамашылдық қабілеттерін дамытады. Оқушылар қозғалыс мәнін түсінген соң, оны жұппен немесе шағын топта орындай алады, бұл әртүрлі дайындық деңгейіндегі балалармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

3. Қорытынды бөлім – сабақтың нәтижесін талдау, жаттығу барысындағы маңызды сәттерді қарастыру, жетістіктер мен қиындықтарды талқылау. Мұғалім оқушыларға үйде жалпы дамыту жаттығуларын орындауды немесе футбол мен спорттық дайындық туралы әдебиеттер оқуды ұсынуы мүмкін.

Футболшының ойын қызметі тек секіру, жүгіру және жүруден ғана тұрмайды. Қарқынды бәсекелестік жағдайында, шекті жылдамдықта және ұзақ уақыт бойы әрекет ете отырып, футболшы ең күрделі бастапқы қалыптарда (мысалы, подкат, секіру, бір аяқта тепе-теңдікті сақтау жағдайында) допты тиімді меңгере білуімен қатар, күрделі тактикалық міндеттерді де орындай білуі қажет.

Арнайы жаттығулардың көмегімен, яғни белгілі бір физикалық қасиеттерді дамытуға бағытталған тәсілдер арқылы, жеке техникалық әдістерді орындау шеберлігін де жетілдіруге болады. Ол үшін, әдетте, орындау сипаты мен құрылымы жағынан белгілі бір техникалық тәсілге немесе оның жекелеген элементтеріне ұқсас арнайы жаттығулар қолданылады.

Футболмен айналысатын оқушылардың дене қасиеттерін дамыту үшін түрлі әдістер қолданылады: қайталау, ауыспалы, интервалдық, бірқалыпты, темптік, бақылау, «шаршағанша орындау», жоғары қарқынмен, жеделдету әдістері, сондай-ақ ойын және жарыстық әдістер.

Жылдық жаттығу циклінде алдымен жалпы дене даярлығы жүргізіліп, соның негізінде арнайы дене даярлығы жүзеге асырылуы ұсынылады. Көпжылдық футбол жаттығулары барысында жалпы және арнайы дене даярлығының арақатынасы, сондай-ақ олардың мазмұны спорттық шеберліктің өсуіне қарай біртіндеп арнайы дайындықтың үлес салмағының артуына бағытталады.

Футболшының жалпы және арнайы дене даярлығында негізгі рөл атқаратын қасиеттер – күш, жылдамдық, төзімділік, ептілік және икемділік. Дәл осы физикалық қасиеттер футболшының қозғалыс мүмкіндіктерінің деңгейін және оның жалпы физикалық жағдайын айқындайды.

Жаттығу жүктемелерін таңдауда жаттықтырушылар жарыстық деңгейге сай белгілі бір критерийлерге сүйенеді. Физикалық қасиеттерді дамыту әдістемесі, жаттығулардың көлемі мен қарқындылығы көпжылдық дайындықтың бастапқы кезеңдерінде басты фактор болып табылмайды. Жүктеме көлемінің біртіндеп артуы спорттық шеберлікті жетілдіру кезеңдерінде маңызды рөл атқарады. Оның барлық құрамдас бөліктері өзара тығыз байланысты болғандықтан, олардың бірін елемей дайындық сапасының төмендеуіне әкеледі.

Физикалық дайындықтың барлық кезеңдеріндегі міндеттерді қарастыра отырып, оның оқу-жаттығу процесіндегі орнын айқындауға болады. Физикалық жүктеме әдетте екі көрсеткішпен өлшенеді – көлемі және қарқындылығы. Техникалық дайындық дене қасиеттерінің дамуына параллель жүруі қажет, яғни футболшының белгілі бір кезеңдегі күш, жылдамдық және ептілік деңгейіне сай болуы тиіс. Маңыздысы – жүктемені механикалық түрде емес, ойындық шеберлікті арттыруға бағытталған мағыналы әрекет ретінде ұйымдастыру.

Футболшылардың дене даярлығындағы басты артықшылық жылдамдық-күш сапаларының деңгейімен айқындалады. Бұл көрсеткішті арттыру үшін арнайы күштік және жылдамдыққа бағытталған жаттығулардың белгілі бір көлемін орындау қажет. Футболда нәтиженің шешуші факторы жүктеменің көлемінде емес, оны тиімді пайдалану қабілетінде.

Футболшылардың дайындық процесі бірнеше факторға негізделеді, олардың ішіндегі ең маңыздылығы – жылдамдық. Максималды жылдамдықтағы жүгіру жаттығулары жылдық циклдің барлық кезеңдерінде қолданылады. Бұл жерде екі ұғым ажыратылады: таза жүгіру жылдамдығы және техникалық әдістерді орындау жылдамдығы. Екеуі де маңызды және қатар дамытылуы тиіс.

Апталық цикл тұрғысынан алғанда, жылдамдық жаттығулары футболшы ағзасы қалпына келу кезеңінде орындалуы тиіс. Бұл жаттығулардың қарқындылығы ең жоғары деңгейде болуы қажет, сондай-ақ ерік-жігер мен зейінді толық жұмылдыру маңызды. Жылдамдықты дамыту жұмыстары дайындықтың барлық кезеңдерінде жүргізіледі, алайда дайындық кезеңінің басында, күштік жүктемелердің басым болуына байланысты, максималды жылдамдықтағы жүгіру аз көлемде орындалады.

Футболшының физикалық дайындығының екінші маңызды компоненті – күштік дайындық. Ол секіру жаттығулары мен штангамен орындалатын күштік жаттығулардан тұрады. Жылдамдық қабілеттерін арттыру үшін алдымен сәйкес функционалдық негіз қалыптастыру қажет. Күштік жаттығулар нәтижесінде алынған күш көрсеткіштерінің артуы жылдамдықтың автоматты түрде көбеюін қамтамасыз

етпейді, бірақ бұл арнайы дайындық үшін қажетті алғышарттарды жасайды. Күш дайындықтың сапасына, жылдамдық пен төзімділіктің деңгейіне айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан арнайы сапаларды дамытуға дейін күштік жаттығуларға ерекше көңіл бөлу қажет.

Арнайы күштік дайындықты бастамас бұрын, ағзаның аэробтық мүмкіндіктерін дамыту керек. Бұл организмнің физикалық жүктемелерге бейімделуін жеделдетеді. Кейіннен күштік дайындық элементтері жыл бойы жүйелі түрде жүргізіліп отыруы тиіс. Аптасына 1–2 сабақ өткізу футболшының қажетті күштік көрсеткіштерін қолдауға жеткілікті.

Қорытынды

Қазіргі уақытта футбол бастауыш сынып оқушылары арасында ең көп қызығушылық тудыратын спорт түрлерінің бірі болып отыр. Футболды тартымды ететін басты ерекшелік – оның кең танымалдылығы мен ойын динамикасының өзгермелілігі, яғни ойын сәттерінің әрқашан түрлі қозғалыстарға толы болуы.

Футболдың қарқынды дамуы мен әлеуметтік маңызының артуы бұл спорт түрін білім беру жүйесінің ажырамас бөлігіне айналдыру қажеттілігін туғызды. Дамыған елдер тәжірибесіндегідей, футбол елімізде де білім беру құралы ретінде қоғамдасу мен мәдени әлеуметтенуді жеделдетудің тиімді жолына айналды. Осылайша, футбол оқушының физикалық және психологиялық дамуын қамтамасыз ете отырып, тұлғалық қалыптасуын да күшейтеді.

Бұл үдерісте мектептің рөлі шешуші мәнге ие. Оқушыларды футболға баулу ісінде мектептің бағыттаушы қызметі және олардың футболдың негізгі техникалық дағдыларын толық меңгеруі үлкен маңызға ие. Себебі мектеп орта деңгейдегі спорттық клубтарға қабілетті балаларды іріктеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқушылар футболдың негізгі техникалық және қимыл-қозғалыс дағдыларын бастауыш мектеп жасында, дәл осы мектептегі оқу-тәрбие барысында қалыптастырады.

Әдебиеттер тізімі:

Доронцев А.В., Ермолина Н.В., Лямина Ю.А. & Майорова Е.Б. (2021). Влияние Регулярных Занятий Футболом на Уровень Развития Физических Качеств и Особенности Социализации у Школьников 11-12 лет. Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта, (4 (194)), 125-131.

Корнилова Т.А. (2019). Футбол – как средство физического развития школьников. Время Знаний, Футбол – как средство физического развития школьников.

Шаламова, Е. Ю., Косолапов, О. Н. (2004). Влияние занятий футболом на физическое развитие юношей 18-22-х лет. Вестник Курганского государственного университета, (1), 156-160.

Gökmen, Hülya, Schnitger Walter (1981). Zorunlu-Seçmeli Beden Eğitimi Dersleri ve Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Uygulanabilirliği. Alman Teknik İşbirliği Cemiyeti (GTZ), Türk-Alman Projesi, Ankara .

Gülşen, Kezban (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Futbol Branşına Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenlerine göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi University.

İleli, Abdullah (2007). Orta Öğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersinden Beklentileri ve Doyum Düzeyleri (Sakarya İl Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Sakarya University.

İnal, A. N. (2006). Futbolda Eğitim Öğretim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Varol, H. (2001). Futbolda Eğitsel Oyunlar. Ankara: Bağırhan Yayınevi.

Will, Golse, Carl E (1979), The Curriculum in Physical Education., Prentice Hall, Third Edition.

Yıldırım, İ. (1997). Tepük Futbol mudur? XI. Yüzyıl Türk Spor Faaliyetlerinden «Tepük» Oyununun Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2 (1), 54-60.

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективность футбольных занятий в развитии двигательной активности и физических качеств школьников. В ходе исследования анализируется влияние регулярных тренировок по футболу на уровень физического и психофизиологического развития учащихся. Автор подчеркивает важность учета возрастных особенностей при планировании тренировочных нагрузок, а также необходимость рационального распределения объемов работы и индивидуального подхода к занимающимся.

Результаты исследования показывают, что систематические занятия футболом способствуют всестороннему физическому развитию школьников, повышению их двигательной активности, устойчивости к физическим и эмоциональным нагрузкам, а также успешной социальной адаптации.

Ключевые слова: футбол, физическое воспитание, спортивная подготовка, физическое развитие.

Abstract

This article examines the effectiveness of football training in developing motor activity and physical qualities among schoolchildren. The study analyzes the impact of regular football practice on the level of students' physical and psychophysiological development. The author emphasizes the importance of considering age-related characteristics when planning training loads, as well as the need for a rational distribution of workload and an individual approach to participants.

The results of the study demonstrate that systematic football training contributes to the comprehensive physical development of schoolchildren, enhances their motor activity, increases resistance to physical and emotional stress, and supports successful social adaptation.

Keywords: football, physical education, sports training, physical development.

ТЕМИРГАЛИЕВА Самал Ермухамбетовна,
Старший преподаватель, докторант НАО «Торайгыров университет»,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан
E-mail: samal-t81@mail.ru

ЖУМАТАЕВА Енгилика,
Профессор НАО «Торайгыров университет», доктор педагогических наук,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

АЙГУЖИНОВА Гульмира Зейнуллаевна,
Старший преподаватель НАО «Торайгыров университет»,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

ЦИФРОВАЯ ДИДАКТИКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ: СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье обоснована цифрово-дидактическая организация профессиональной подготовки будущих педагогов физической культуры на примере дисциплин «Волейбол» и «Баскетбол» в Павлодарском педагогическом университете имени Әлкей Марғұлан. Раскрыты содержание и структура обучения в логике цифрового модуля: микроконтент, практико-ориентированные задания, критериальное оценивание и электронное портфолио в LMS Moodle. Представлены фрагменты рабочих программ и инструментарий диагностики (наблюдение, анкетирование, метрики Moodle) для двух учебных групп (n=50). Показаны результаты мониторинга, подтверждающие сопоставимость ответов двух групп и устойчивый рост учебной активности в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровая дидактика; Moodle; волейбол; баскетбол; профессиональная подготовка.

Введение

Развитие цифровой дидактики в педагогическом образовании связано не с «оцифровкой» материалов, а с перестройкой логики обучения: от передачи информации к управлению учебной деятельностью, обеспечению обратной связи и измеримости образовательных результатов. Для подготовки будущих педагогов физической культуры это особенно значимо, поскольку предметная область включает практические действия (техника, тактика, судейство), методическую культуру (проектирование занятия, дозирование нагрузки, безопасность) и коммуникативную организацию групповой работы. В условиях цифровизации возрастает запрос на структурирование учебного процесса через модули, критерии оценивания и накопительную фиксацию профессионального прогресса (1–5).

Цель статьи — представить содержание и структуру обучения на основе цифровой дидактики в профессиональной подготовке будущих педагогов физической культуры и описать опыт реализации модульного курса в LMS Moodle по дисциплинам «Волейбол» и «Баскетбол» в Павлодарском педагогическом

университете имени Әлкей Марғұлан. Задачи: 1) определить цифрово-дидактический каркас дисциплины; 2) привести фрагменты рабочих программ; 3) описать инструментарий наблюдения и анкетирования; 4) представить результаты и формулы расчетов показателей.

Материалы и методы

База исследования: НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан». Участники: две учебные группы специальности «Физическая культура» (по 25 студентов в каждой; n=50). Дисциплины апробации: «Волейбол» и «Баскетбол». Инструмент цифровой организации обучения: LMS Moodle (электронный курс, задания, тесты, форум, журнал оценок, завершение активности, портфолио).

Методы: 1) анализ и проектирование рабочих программ и фондов оценочных средств; 2) педагогическое наблюдение на практических занятиях по чек-листу; 3) анкетирование студентов по шкале Лайкерта 1–5 (до и после модуля); 4) анализ цифровых метрик Moodle (процент завершения элементов, своевременность сдачи, результаты тестов, активность в форуме). Дизайн — квазиэксперимент «до–после» в пределах семестра при одинаковых требованиях к двум группам. Ответили на анкету 48 студентов (по 24 в каждой группе), что соответствует уровню отклика 96%.

Содержание и структура обучения: цифрово-дидактический модуль

Структура обучения построена как повторяемый цифровой модуль (2–3 недели), включающий пять взаимосвязанных элементов: 1) микроконтент (5–12 минут): видеодемонстрации техники и типичных ошибок; 2) практикум: выполнение упражнений и фиксация методических решений; 3) кейс: проектирование фрагмента урока/тренировки с дифференциацией нагрузки; 4) контроль: тест по правилам/тактике и проверка по рубрике; 5) портфолио: рефлексия и загрузка доказательств (план занятия, самооценка, анализ ошибок). Такая последовательность обеспечивает дидактическую связность: каждый цифровой элемент поддерживает конкретное действие и критерий результата (2–6).

Фрагменты рабочих программ (РПД) по дисциплинам «Волейбол» и «Баскетбол»

Фрагмент 1. Планируемые результаты обучения (пример формулировок): РО1 — демонстрировать методически грамотное обучение базовым техническим действиям (подача/прием, ведение/передача) с учетом безопасности; РО2 — проектировать фрагмент урока по спортивной игре с дозированием нагрузки и вариативностью упражнений; РО3 — применять цифровые инструменты Moodle для организации обучения, оценивания и рефлексии; РО4 — выполнять критериальную самооценку и представлять результаты в электронном портфолио.

Фрагмент 2. Тематический модуль (пример): «Техника и методика обучения + правила и судейство». Аудиторная часть: разбор техники, отработка в парах/мини-группах; самостоятельная часть в Moodle: видеоразбор + форум, тест по правилам (25 вопросов), кейс «фрагмент урока», портфолио «педагогическое заключение».

Таблица 1

Компонент модуля	Элемент в Moodle	Задание (пример)	Оценивание	Критерии (фрагмент)
Микроконтент	Видео +	Составить 5 тезисов	Проверка	Полнота;

	конспект	и выделить 3 типичные ошибки	тезисов	корректность
Практикум	Задание	Описать 2 упражнения на технику и 1 упражнение на тактику (волейбол/баскетбол)	Рубрика	Безопасность; дозировка; методичность
Кейс	Шаблон- конструктор	Проект фрагмента урока (20–25 мин.) с дифференциацией	Рубрика	Логика; вариативность; контроль
Контроль	Тест (25 вопр.)	Тест по правилам и судейству + разбор ошибок	Автотест	Порог 70%+; анализ
Портфолио	Раздел курса	Самоотчет: что улучшил(а) и как применять в школе	Рубрика	Рефлексия; доказательства

Фрагмент 3. Фонд оценочных средств (пример): текущий контроль — кейс (40%), тест (30%), портфолио (30%). Рубежный контроль — защита портфолио и демонстрация методического разбора упражнения. Все критерии представлены в рубриках Moodle и доступны студенту до выполнения задания.

Результаты

С учетом комментария обучающихся и преподавателя о том, что ответы двух групп распределились «почти поровну», результаты приведены в двух формах: (а) сравнительные показатели по группам; (б) агрегированные значения по выборке. Основные выводы: (1) ответы двух групп статистически сопоставимы по ключевым пунктам анкеты (различия по долям не превышают 4 п.п.); (2) по данным Moodle наблюдается высокая завершенность модуля и дисциплина выполнения заданий; (3) наблюдение фиксирует рост методической осознанности при объяснении техники и планировании нагрузки.

1) Анкетирование студентов (48 ответов: 24+24)

Анкета включала 6 утверждений (шкала 1–5). Для интерпретации «положительных ответов» использовались значения 4–5 баллов. Ниже показаны частоты (k) и доли (p) по двум наиболее содержательным индикаторам — по ним распределения в группах оказались практически одинаковыми.

Таблица 2

Индикатор (ответ 4–5)	k1	p1, %	k2	p2, %	k (итого)	p (итого), %
Интерес к дисциплине вырос благодаря модулю в Moodle (ответ 4–5)	18	75.0	17	70.8	35	72.9

Умею проектировать фрагмент урока по волейболу/баскетболу с цифровым сопровождением (4–5)	16	66.7	16	66.7	32	66.7
Обратная связь в Moodle помогала исправлять ошибки (4–5)	17	70.8	18	75.0	35	72.9
Портфолио помогает видеть профессиональный прогресс (4–5)	15	62.5	14	58.3	29	60.4

Формула доли (в процентах): $p = (k / n) \times 100\%$. Разница по долям между группами (в процентных пунктах): $\Delta p = p_1 - p_2$. Например, по индикатору «интерес к дисциплине»: $p_1 = (18/24) \times 100 = 75,0\%$; $p_2 = (17/24) \times 100 \approx 70,8\%$; $\Delta p \approx 4,2$ п.п. В рамках внутреннего мониторинга такие различия трактуются как сопоставимость групп при одинаковой организации обучения.

2) Средние баллы по шкале Лайкерта и формулы расчетов

Если по каждому утверждению известны частоты ответов $f_1 \dots f_5$ (1–5 баллов), средний балл вычисляется как: $\bar{X} = (1 \cdot f_1 + 2 \cdot f_2 + 3 \cdot f_3 + 4 \cdot f_4 + 5 \cdot f_5) / n$. Выборочное стандартное отклонение: $s = \sqrt{(\sum (x_i - \bar{X})^2) / (n - 1)}$, стандартная ошибка: $SE = s / \sqrt{n}$. Для дизайна «до–после» (парные измерения) применимы: $d_i = x_{\text{after},i} - x_{\text{before},i}$; $t = \bar{d} / (s_d / \sqrt{n})$, $df = n - 1$; размер эффекта Cohen's d: $d = \bar{d} / s_d$; надежность анкеты (α Кронбаха, при k утверждениях): $\alpha = (k / (k - 1)) \cdot (1 - (\sum s_i^2 / s_{\text{total}}^2))$.

3) Метрики Moodle по модулю (дисциплина выполнения и результативность контроля)

Для оценки «процессной» результативности использовались встроенные метрики Moodle. Пусть n — число студентов в группе, c — число студентов, завершивших все элементы модуля. Тогда $\text{Completion}\% = (c/n) \times 100\%$. Доля своевременных сдач: $\text{OnTime}\% = (o/n) \times 100\%$, где o — число сдач до дедлайна. Средний балл теста: $\bar{X}_{\text{test}} = (\sum \text{баллов}) / n$.

Показатель	Гр.1	Гр.2	Формула	Комментарий
Completion% (завершенность модуля)	23/25 = 92.0%	22/25 = 88.0%	$\text{Completion}\% = (c/n) \times 100\%$	Завершенность высокая, различия минимальны
OnTime% (своевременность)	21/25 = 84.0%	21/25 = 84.0%	$\text{OnTime}\% = (o/n) \times 100\%$	Дисциплина выполнения заданий сопоставима
Тест по правилам (средний балл)	78	79	$\bar{X}_{\text{test}} = (\sum \text{баллов}) / n$	Результат соответствует порогу 70%+

4) Педагогическое наблюдение (чек-лист) и расчет индекса методической активности

Наблюдение проводилось по чек-листу из m критериев (пример: $m=10$), каждый критерий оценивался по шкале 0–2 (0 — не проявляется; 1 — частично; 2 — проявляется устойчиво). Для итоговой оценки использовался индекс методической активности (ИМА): $ИМА = (\Sigma b / (2 \cdot m \cdot L)) \times 100\%$, где Σb — сумма набранных баллов по всем критериям за L наблюдаемых занятий. Пример расчета: при $m=10$, $L=4$, максимум = $2 \cdot 10 \cdot 4 = 80$ баллов. Если $\Sigma b = 58$, то $ИМА = (58/80) \times 100 = 72,5\%$.

По итогам наблюдения отмечались наиболее устойчивые изменения: (1) студенты точнее формулировали цель упражнения и критерий успеха; (2) студенты чаще использовали «короткое объяснение + показ + контроль ошибки»; (3) студенты при проектировании фрагмента урока чаще включали дифференциацию нагрузки; (4) рефлексия в портфолио содержала конкретные планы улучшений.

Обсуждение

Результаты мониторинга подтверждают, что цифровая дидактика в подготовке будущего учителя физической культуры эффективна при модульной структуре и прозрачном оценивании. Сопоставимость ответов двух групп (почти равные распределения) показывает устойчивость подхода к разным учебным коллективам при единых требованиях. Данные Moodle отражают высокую завершенность модуля и дисциплину выполнения, а наблюдение — методическую осознанность в объяснении техники и дозировании нагрузки. Выводы согласуются с исследованиями о цифровой педагогике и цифровой поддержке физической культуры, подчеркивающими роль мониторинга, мотивации и инструментов обратной связи (3–7).

Заключение

Цифровая дидактика в профессиональной подготовке будущих педагогов физической культуры может быть реализована как повторяемый цифровой модуль в LMS Moodle, объединяющий микроконтент, практикум, кейс, контроль и портфолио. Опыт апробации в дисциплинах «Волейбол» и «Баскетбол» (2 группы по 25 студентов; $n=50$) показал, что ответы двух групп по анкетированию распределяются практически одинаково, а метрики Moodle фиксируют высокую завершенность и своевременность выполнения заданий. Предложенные формулы расчетов (доли, средние, t -критерий, Cohen's d , α Кронбаха) обеспечивают воспроизводимость мониторинга и пригодны для включения в систему внутреннего обеспечения качества подготовки педагогов.

Список литературы:

1. Kurakbayeva A. Формирование цифровых компетенций и навыков студентов в период перехода к цифровой дидактике // Journal of Educational Sciences. 2023. URL: <https://bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz/index.php/1-ped/article/view/1677>
2. Исламғалиева В. Цифровая педагогика как форма инновационного образовательного решения // 3i: intellect, idea, innovation. 2024. URL: <https://ojs.ksu.edu.kz/index.php/3i/article/view/739>.
3. Батышова И.В. Цифровая поддержка физической культуры студентов // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Педагогические науки. 2025. URL: <https://bulletin-pedagogy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/4475>.

4. Бурцева С.С. Цифровая дидактика и новые подходы к профессиональной подготовке педагогов // (научная статья). 2022. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-didaktika-i-novye-podhody-k-professionalnoy-podgotovke-pedagogov>.

5. Гущин А.Н. Цифровая дидактика: системные основания и образ будущего // (научная статья). 2022. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-didaktika-sistemnye-osnovaniya-i-obraz-buduschego>.

6. Сомкин А.А. Дисциплина «Физическая культура и спорт» в системе дистанционного обучения Moodle // (научная статья). 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/distsiplina-fizicheskaya-kultura-i-sport-v-sisteme-dstantsionnogo-obucheniya-moodle-v-tvorcheskom-vysshem-uchebnom-zavedenii>.

7. Республика Казахстан. Электронная база нормативных правовых актов «Әділет». URL: <https://adilet.zan.kz/>.

8. Правительство Республики Казахстан. Портал государственных органов (gov.kz). URL: <https://www.gov.kz/>.

9. НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан». Официальный сайт. URL: <https://ppu.edu.kz/ru/>.

10. Рабочая программа дисциплины «Волейбол с методикой преподавания» (пример структуры РПД). 2025. URL: https://www.moodle.surgu.ru/sveden/files/aza/3_Voleibol_s_metodikoi_prepodavaniya%283%29.pdf.

Аңдатпа

Мақалада Павлодар педагогикалық университеті Әлкей Марғұлан атындағы базасында болашақ дене шынықтыру педагогтарын кәсіби даярлауда цифрлық дидактиканы ұйымдастыру негізделді («Волейбол» және «Баскетбол» пәндері мысалында). Оқу мазмұны мен құрылымы цифрлық модуль логикасымен ашылады: микроконтент, тәжірибеге бағытталған тапсырмалар, критерийлік бағалау және LMS Moodle платформасындағы электрондық портфолио. Екі оқу тобына (n=50) арналған бақылау, сауалнама және Moodle метрикалары арқылы диагностика құралдары мен жұмыс бағдарламасының фрагменттері беріледі. Мониторинг нәтижелері екі топ жауаптарының ұқсастығын және цифрлық ортада оқу белсенділігінің тұрақтанғанын көрсетеді.

Түйінді сөздер: *цифрлық дидактика; Moodle; волейбол; баскетбол; кәсіби даярлау.*

Abstract

The paper substantiates a digital-didactic organization of professional training for prospective Physical Education teachers using the courses ‘Volleyball’ and ‘Basketball’ at Pavlodar Pedagogical University named after Әlekey Mariilan. The content and structure are presented as a digital module combining micro-content, practice-oriented tasks, criterion-based assessment, and e-portfolios in Moodle LMS. Syllabus fragments and a monitoring toolkit (observation, survey, and Moodle analytics) are described for two student groups (n=50). Monitoring results demonstrate comparable responses across groups and a stable increase in learning activity within the digital environment.

Keywords: *digital didactics; Moodle; volleyball; basketball; teacher education.*

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ БИЗНЕС – ЭКОНОМИКА И БИЗНЕС

ТЛЕСОВА Айгуль Бакытжановна,
М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
«М072 – Менеджмент» білім беру бағдарламасының қауымдастырылған
профессоры, экономика ғылымдарының кандидаты, Орал қаласы,
Қазақстан Республикасы
E-mail: aigultlesova@mail.ru

СУЙЕНИШ Қуаныш Қайырбайұлы,
М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
«М072 – Менеджмент» білім беру бағдарламасының 2-курс магистранты,
Орал қаласы, Қазақстан Республикасы
E-mail: gaiyrbaiuly18@gmail.com

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ:
МӘСЕЛЕЛЕР, МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ИНВЕСТИЦИЯ**

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстандағы мал шаруашылығы саласына инвестиция тартудың маңызы мен даму перспективалары қарастырылады. Мал шаруашылығы – елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және экспорттық әлеуетін арттыруда стратегиялық маңызды сала болып табылады. Мақалада саланың негізгі мәселелері, инвестиция көздері, қаржыландыру бағыттары және олардың экономикалық тиімділігі талданады. Сонымен қатар, Қазақстанның әртүрлі өңірлерінің геофизикалық және экономикалық ерекшеліктеріне байланысты мал шаруашылығының таралуы мен инвестициялық басымдықтары қарастырылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, саланы дамыту үшін мемлекеттік қолдау, жеке және шетелдік инвестицияларды тарту, сондай-ақ жаңа технологияларды енгізу қажет.

Түйін сөздер: мал шаруашылығы, инвестиция, азық-түлік қауіпсіздігі, экономикалық тиімділік, мемлекеттік қолдау, өңірлік даму.

Мал шаруашылығы – Қазақстан экономикасының стратегиялық маңызды саласы. Ол халықты ет, сүт және басқа да мал өнімдерімен қамтамасыз етумен қатар, экспорттық әлеуеті жоғары секторлардың бірі болып табылады. Дегенмен, бұл саладағы өнімділікті арттыру, жаңа технологияларды енгізу және халықаралық нарыққа шығу үшін инвестиция тарту қажет. Бұл мақалада мал шаруашылығына инвестиция салудың қажеттілігі, негізгі бағыттары және даму перспективалары қарастырылады.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) шамамен 4,5%-ын құрайды, ал оның ішінде мал шаруашылығы 40%-ға жуық үлеске ие. Республикада 2023 жылғы дерек бойынша:

Кесте 1 – ҚР мал шаруашылығы статистикасы (2023 жыл), мың бас

Көрсеткіштер	Саны
Ірі-қара	9 400
Қой	17 600
Ешкі	2 400
Жылқы	4 300
Түйе	280

Ескерту – ҚР Ұлттық статистика бюросы. (2023).

«Қазақстандағы ауыл шаруашылығы» статистикалық есебі негізінде автор құрастырды [1].

Алайда, өнімділік көрсеткіштері әлі де төмен. Мысалы, Қазақстанда бір сиырдан орташа сүт өнімділігі 2 500–3 000 литр болса, дамыған елдерде бұл көрсеткіш 8 000–10 000 литрге жетеді [2]. Етті бағыттағы мал шаруашылығында да тиімділік төмен: бір бас сиырдан алынатын еттің салмағы Қазақстанда 250–300 кг, ал АҚШ-та 500–600 кг [3].

Мал шаруашылығының қазіргі таңда кездесіп отырған негізгі мәселелерінің бірі – заманауи технологиялардың жетіспеуі. Шаруалар жұмысын жеңілдетуге арналған жаңа технологиялар көмегін пайдаланудың орнына, әлі күнге дейін мал бағу дәстүрлі қалпында қалып отыр. Осы мәселемен бірге инфрақұрылым мен жем-шөп базасының әлсіздігін қарастырамыз. Жаңартылған мал ұстауға арналған қора-жайлар, ветеринарлық пункттер және тағы басқалары кейбірінде ғана бар. Қазіргі кезде экология, жаһандық жылыну барлығы дерлік жем-шөп базасының әлсіреуіне әкелді. Бұрынғы шұрайлы жерлер қазір қу тақыр шөп шықпайтын жерге айналды. Инфрақұрылымы мен технологиялары дамымаған жерге ешқандай ауыл шаруашылығы мамандары жұмыс жасағысы да келмейді. Одан бөлек, қазіргі кезде жастардың оңай табысқа жетуге деген арманы, қанымыздағы кәсібімізден қашып, мал өсірудің не екенін білмейтіндері де бар. Мал шаруашылығының өнімі ет және сүт өнімдерін өңдеу деңгейінің төмендігі, әлі күнге импортқа тәуелділіктің бір себебі. Себебі жоғары сапалы ет және сүт өндейтін өндірістер саны да көп емес. Тері мен жүн өңдеу туралы сөз қозғамай-ақ қойса да болады.

Ал ең басты мәселе – мал шаруашылығы өнімдерінің сатылуы және бағасы болып отыр. Шалғай ауылдардағы қарапайым халықтың күн көрісі – мал шаруашылығы. Яғни өсіріп отырған малының бағасы өссе – төбесі көкке жеткендей болады. 2021-2023 жылдар аралығында алып-сатарларға сиыр етінің 1 килограммын – 1900 теңгеден тапсырып келді. Осы уақыттары елімізде инфляция көлемі 2021 жылы – 8,4%, 2022 жылы – 10,3%, ал 2023 жылы – 9,7%-ға тең болды [4]. Яғни осы жылдары қазақ шаруаларының табысы азайып, өсірген малы тек ішкен тамағынан артылмағанын көре аламыз. 2024 жылдың күз мезгілінде Өзбекстан мен Тәжікстан елдерінде Қазақстандық етке сұраныстың артуы, ет бағасының күрт өсуіне әкелді. Қазіргі уақытта 2025 жылдың ақпан айынан бастап Батыс Қазақстандық жергілікті шаруалар, малдарын Орал қаласында 2600-2700 теңгеге, ал көрші Атырау облысының ет қабылдау орындарына 2900-2950 теңгеден тапсыруда. Бұл баға 2021-2024 жылғы инфляцияны есепке алғанда, шаруалар үшін ең тиімді баға болып отыр.

Осы сәтте тұтынушы үшін бұл баға қымбат болып көрінуі мүмкін. Қазақстан нарығында тұтынушылар үшін ет және ет өнімдерінің бағасын ретке келтіру үшін, мемлекет тарапынан шаруаларды қолдау шаралары жүзеге асуы тиіс. Яғни мал шаруашылығына тиімді инвестиция тарту және мемлекет тарапынан қолдау тетіктері қажет.

Қазіргі таңда мал шаруашылығын қаржыландыру келесі негізгі көздерден жүзеге асырылады:

Мемлекеттік субсидиялар – Қазақстан Үкіметі ауыл шаруашылығына 2023 жылы 500 млрд теңге бөлді, оның ішінде 200 млрд теңгесі мал шаруашылығына бағытталған [5].

Шетелдік инвестициялар – Қытай, Түркия, ЕО елдері Қазақстаннан ет және сүт өнімдерін импорттауға мүдделі.

Жеке сектордың қаржыландыруы – Ауыл шаруашылығына арнайы агрокредиттік бағдарламалар арқылы несие берілуде. Мемлекет «АӨК-ті дамытудың 2027 жылға дейінгі ұлттық жоспары» аясында салықтық жеңілдіктер, төмен пайыздық несие беру және фермерлерді субсидиялау бағдарламаларын іске асыруда.

Ендігі кезекте мал шаруашылығының әр түріне инвестициялауды қарастырып көрейік. Бірінші кезекте етті мал шаруашылығы, Қазақстан етті бағыттағы мал шаруашылығын дамыту үшін шетелдік нарықтарға бағдарлануы керек. 2023 жылы елден экспортталған сиыр еті көлемі 35 мың тоннаға жетті. Етті мал шаруашылығына инвестиция тартудың маңызды бағыттары:

- Асыл тұқымды мал басын көбейту;
- Жем-шөп өндірісін дамыту;
- Заманауи бордақылау алаңдарын салу;
- Ет өңдеу кешендерін жетілдіру.

Орташа есеппен, 1000 бас ірі қараға арналған бордақылау алаңының құрылысына 400 млн теңге инвестиция қажет, ал оның өзін-өзі ақтау мерзімі 5-7 жыл аралығында. Бұл жобаны экспорт нарығына жақын орналасқан оңтүстік аймақтарда жүзеге асыру қолайлы және қайту мерзімі тезірек болады.

Қой және ешкі етіне сұраныс жоғары, әсіресе Таяу Шығыс пен Қытай нарығында. 2023 жылы Қазақстан 70 мың тонна қой етін өндіріп, оның 15 мың тоннасын экспорттады. Инвестиция салуға келесі бағыттар перспективалы:

- Асыл тұқымды қойларды көбейту;
- Жүн мен тері өңдеу кәсіпорындарын дамыту;
- Экспортқа бағдарланған ет комбинаттарын ашу.

Мысалы, орташа 500 бас асыл тұқымды қой өсіретін ферма құру үшін 60 млн теңге қажет, ал бұл жобаның өзін-өзі ақтау мерзімі 3-4 жыл. Бұл жобамен Қазақстанның кез- келген аймағында айналысу тиімді. Себебі қой малы сүйіп жейтін жусан мен бетеге шөптері, шөлді және шөлейтті аймақтарда жақсы өседі.

Жылқы шаруашылығы – Қазақстанда дәстүрлі сала. 2023 жылы жылқы саны 4,3 млн басқа жетті. Жылқы еті мен қымызына сұраныс артып келеді, әсіресе Қытай мен Еуропада. 2024 жылы Жапония қазақстандық жылқы етіне қызығушылық танытып, сұраныс білдіруде. Перспективалы бағыттарына тоқталатын болсақ:

- Асыл тұқымды жылқы өсіру;
- Қымыз және шұбат өндірісін кеңейту;

- Ет өңдеу және экспортты дамыту.

Орташа 200 бас жылқы өсіретін ферма ашу үшін 80 млн теңге қажет, ал өзін-өзі ақтау мерзімі 4-5 жыл. Жылқы өсіру көп күтімді қажет етпейді. Себебі жылдың 4 мезгілі тебінді жайылымда болады. Олар үшін арнайы қысқы мал азығын дайындаудың керегі жоқ. Жылқыны жазық, кең дадалық аймақта, Сарыарқа, Торғай, Бетпақдала секілді географиялық аймақтар және батыс пен шығыс аймақтар қолайлы.

Қазақстанның мал шаруашылығына инвестициялардың экономикалық тиімділігін қарастырып көрейік. Қарапайым ауылдағы шаруашылықтарға жаңа технологиялар мен инвестициялар енгізу арқылы келесі нәтижелерге қол жеткізуге болады:

- Сүт өнімділігін 30%-ға арттыру;
- Ет өндірісін 20-25%-ға ұлғайту;
- Экспорт көлемін 2 есеге арттыру;
- Өндіріс шығындарын 15-20%-ға төмендету.

Жоғарыда аталған жылқы шаруашылығына салынатын инвестицияның тиімділігін есептейік. Салынатын инвестиция 200 бас жылқыға 80 млн теңге.

Кесте 2 – Қаржылық шығындар, мың теңге

Көрсеткіштер	Құны
Жылқы (200 бас)	50 000
Шарушылық техникалары	18 000
Үй, қора-жай	10 000
Еңбекақы	2 000
<i>Ескерту – автор құрастырылды.</i>	

Жылқы малынан алынатын өнімділік орташа есеппен 80-85%. Яғни орташа есеппен жыл сайын 160-170 бас аралығында өнім алынады. Шаруашылықтар жыл сайын алған өнімді келесі қысқа дейін сатып отырады. Яғни 8-10 айлығында жабағылардың құны 200-220 мың теңге аралығында бағаланады. 30-40 басты жыл сайынғы мал басын көбейтуге алып қалып, 130 бас жабағы сатылатын болса, табыс 30 млн теңге шамасында. Барлық шығындар, салықтар мен амортизацияны есепке алғанда 1 жылдағы таза пайда 26-27 млн теңге.

Кесте 3 – Жылқы шаруашылығының инвестициялық көрсеткіштері

Көрсеткіштер	
Бастапқы инвестиция	80 000 000 теңге
Жылдық ақша ағыны	27 000 000 теңге
Инвестиция мерзімі	4 жыл
Дисконт мөлшерлемесі	10%
<i>Ескерту – автормен құрастырылды</i>	

Таза келтірілген құн (NPV) есебі

NPV формуласы: $NPV = \sum (CF_t / (1 + r)^t) - I_0$ Мұндағы: $CF_t = 27$ млн (әр жылдағы ақша ағыны)

$r = 10\% = 0.10$ (дисконттау мөлшерлемесі) $I_0 = 80$ млн (бастапқы инвестиция)

NPV есептеу: $NPV = (27 / 1.1) + (27 / 1.1^2) + (27 / 1.1^3) + (27 / 1.1^4) - 80$

Әр жылға дисконтталған ақша ағындары:

1-жыл: 24.55 млн.

2-жыл: 22.31 млн.

3-жыл: 20.29 млн.

4-жыл: 18.44 млн.

Жалпы NPV: 59 млн.

Ішкі кірістілік нормасы (IRR) есебі

IRR формуласын аналитикалық шешу мүмкін емес, оны нөмірлік әдіспен есептейміз: $0 = \sum (27 / (1 + IRR)^t) - 80$

Шешімі: $IRR \approx 13.19\%$

Өтелу мерзімі (PP) есебі

PP (Payback Period) формуласын қолданамыз:

$PP = \text{Толық өтелген жылдар} + (\text{Қалған сома} / \text{Келесі жылдағы ақша ағыны})$

Кумулятивті ақша ағындары:

1-жыл: 27 млн.

2-жыл: 54 млн.

3-жыл: 81 млн (80 млн толық өтеледі) $PP = 2 + (1 / 27) \approx 2.96$ жыл (2 жыл 11 ай).

Дисконтталған өтелу мерзімі (DPP) есебі:

$DPP = \text{Толық өтелген жылдар} + (\text{Қалған сома} / \text{Келесі жылдағы дисконтталған ақша ағыны})$

Дисконтталған ақша ағындары:

1-жыл: 24.55 млн.

2-жыл: 22.31 млн (жинақталған: 46.86 млн).

3-жыл: 20.29 млн (жинақталған: 67.15 млн).

4-жыл: 18.44 млн (жинақталған: 85.59 млн).

80 млн дисконтталған ақша ағынымен төртінші жылда өтеледі: $DPP = 3 + (80 - 67.15) / 18.44 \approx 3.70$ жыл (3 жыл 8 ай).

Бұл инвестиция тиімді, себебі:

- $NPV > 0 \rightarrow$ жоба табысты.

- $IRR > 10\% \rightarrow$ инвестиция тартымды.

- PP және DPP 4 жылдан аспайды $\rightarrow$ инвестиция тез өтеледі.

Екінші кезекте қой шаруашылығының инвестициялық тиімділігін қарастырып көрейік. 500 бас асыл тұқымды қой өсіру үшін 60 млн теңге инвестиция салуды есептейік. Жыл сайын 450 қозы алынып, оның 50%-ы (225 бас) сатылымға шығарылады. Бір қозының нарықтағы бағасы – 100 000 теңге.

Кесте 4 – Қаржылық шығындар есебі

Көрсеткіштер	
Бастапқы қой саны	500 бас
Жыл сайын алынатын қозы саны	450 бас
Сатылатын қозы саны	225 бас
1 қозының сатылым бағасы	100 000 теңге
Жылдық сатудан түсетін табыс	22 500 000 теңге
Жалақы (жылына)	3 000 000 теңге
Жем-шөп шығыны (жылына)	3 000 000 теңге
Қора-жай құрылысы	4 000 000 теңге
Жылдық таза пайда	17 500 000 теңге
Инвестиция көлемі	60 000 000 теңге
<i>Ескерту – автормен құрастырылды</i>	

Инвестициялық тиімділік көрсеткіштері:

- Инвестицияның қайтару мерзімі (Payback Period): 3.43 жыл;
- Таза ағымдық құн (NPV, 5 жыл, 12%): +3.1 млн теңге;
- Ішкі кірістілік нормасы (IRR): ~15%.

Қазіргі есептеулерге сәйкес жоба қаржылық жағынан тиімді болып табылады.

Инвестицияның қайтару мерзімі 4 жылдан аз, таза пайда тұрақты. NPV оң мәнде, IRR дисконт мөлшерлемесінен жоғары болғандықтан, бұл жоба қаржы салуға лайықты.

Біз мал шаруашылығындағы қой және жылқы шаруашылығы салаларының инвестициялық тиімділігін талдай отырып, қаржы салуға лайықты бағыттардың бірі екенін көреміз. Себебі инвестицияның қайту мерзімі 3-4 жыл аралығында. Бұдан бөлек мемлекет тарапынан мал шаруашылығына берілетін субсидиялар бар. Солардың бірі арнайы – асыл тұқымды айғырлық жылқы сатып алуға беріледі. Бір басы үшін – 100 мың теңге мемлекет тарапынан субсидия беріледі. Ал қой шаруашылығы үшін арнайы нормативтері қарастырылған.

Кесте 5 – Субсидия түрлері мен нормативтерінің көрсеткіштері (2024 жыл)

Субсидия түрі	Норматив (теңге)
Асыл тұқымды аналық қойларға субсидия	4 000 теңге / бас
Тауарлық аналық қойларға субсидия	2 500 теңге / бас
Отандық асыл тұқымды қойларды сатып алу	15 000 теңге / бас
Импортталған асыл тұқымды аналық қойларды сатып алу	30 000 теңге / бас
Импортталған асыл тұқымды қошқарларды сатып алу	150 000 теңге / бас
Асыл тұқымды тұқымдық қошқарларды күтіп-бағу	10 000 теңге / бас
Ұсақ малдың еркек басын бордақылауға өткізу (300 бас/тәулік қуатты кәсіпорынға)	3 000 теңге / бас
Қой эмбриондарын сатып алу	80 000 теңге / эмбрион
<i>Ескерту – ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің бұйрығы (15 наурыз 2019 жыл).</i>	
<i>Асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды субсидиялау қағидалары мал</i>	

шаруашылығы өнімдерінің өнімділігі мен сапасын арттыру мәліметі негізінде автормен құрастырылды [6].

Қорытындылай келе, мал шаруашылығына инвестиция тарту – Қазақстанның азық- түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, экспорттық әлеуетін арттырудың және ауылдық аймақтарды дамытудың маңызды факторы. Қаржыландыру көздерін әртараптандыру, заманауи технологияларды енгізу және мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру арқылы бұл саланы жаңа деңгейге көтеруге болады. Біз қарапайым жылқы шаруашылығының инвестициялық әлеуетін есептедік және болашақта табысы мол екеніне арнайы критерийлер арқылы көз жеткізе алдық. Ата кәсібімізді дамыту арқылы оны еліміздің экономикасаның қозғаушы күшіне айналдыру – ауылдық жердегі қарапайым халықтың жағдайы, тұрмыс тіршілігі мен әл-ауқатын көтеретін таптырмас сала. Қазақтың «малым жанымның, жаным арымның садағасы» деген сөзі ойымызға келеді.

Аннотация

В данной статье рассматриваются значение и перспективы привлечения инвестиций в отрасль животноводства Казахстана. Животноводство является стратегически важной отраслью в обеспечении продовольственной безопасности страны и повышении её экспортного потенциала. В статье анализируются основные проблемы отрасли, источники инвестиций, направления финансирования и их экономическая эффективность. Кроме того, рассматриваются особенности размещения животноводства и инвестиционные приоритеты с учетом геофизических и экономических особенностей различных регионов Казахстана. Результаты исследования показывают, что для развития отрасли необходимы государственная поддержка, привлечение частных и иностранных инвестиций, а также внедрение новых технологий.

Ключевые слова: *животноводство, инвестиции, продовольственная безопасность, экономическая эффективность, государственная поддержка, региональное развитие.*

Abstract

This article examines the importance and development prospects of attracting investment to Kazakhstan's livestock sector. Livestock farming is a strategically important sector for ensuring the country's food security and enhancing its export potential. The article analyzes the main challenges of the sector, sources of investment, areas of financing, and their economic efficiency. In addition, the study considers the distribution of livestock farming and investment priorities in relation to the geophysical and economic characteristics of different regions of Kazakhstan. The findings show that the development of the sector requires state support, the attraction of private and foreign investment, as well as the introduction of new technologies.

Keywords: *livestock farming, investment, food security, economic efficiency, state support, regional development.*

**СУЙЕНІШ Қуаныш Қайырбайұлы,
М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
«М072 – Менеджмент» білім беру бағдарламасының 2-курс магистранты,
Орал қаласы, Қазақстан Республикасы
E-mail: gaiyrbaiuly18@gmail.com**

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ТИІМДІ БАСҚАРУ: ҚАРЖЫЛЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ТЕТІКТЕР

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мал шаруашылығы саласын тиімді басқарудың қаржылық және басқарушылық тетіктері жан-жақты талданады. Мал шаруашылығы – халықтың негізгі азық-түлік өнімдеріне, оның ішінде ет және сүт өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандыратын стратегиялық маңызы бар сала. Қазіргі таңда мал шаруашылығы жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің 39%-ын құрайды, алайда жыл сайынғы 2-3% өсім саланың толық әлеуетін көрсетпейді. Соңғы жылдары қабылданған мемлекеттік бағдарламалар мен «Мал шаруашылығын дамытудың 2026–2030 жылдарға арналған кешенді жоспары» аясында саланы мемлекеттік қолдаудың жаңа тәсілдері енгізілуде. Мақалада жеңілдікті несиелеу, субсидиялау, инвестициялық тартымдылықты арттыру секілді қаржылық тетіктер, сондай-ақ кооперациялау, цифрландыру, ветеринариялық қауіпсіздік, жер ресурстарын тиімді пайдалану және кадрлық әлеуетті дамыту сияқты басқарушылық тетіктер жүйелі түрде қарастырылады.

Кілт сөздер: мал шаруашылығы, экономикалық даму, экспорт, азық-түлік қауіпсіздігі, мемлекеттік қолдау.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі – азық-түлік қауіпсіздігі. Бұл ұғым елдің ішкі нарығын негізгі азық-түлік түрлерімен тұрақты түрде қамтамасыз ету және сыртқы факторларға тәуелділікті азайтуды білдіреді. Аграрлық сектордың локомотиві саналатын мал шаруашылығы бұл мәселеде шешуші рөл атқарады, себебі халықтың күнделікті рационының негізін құрайтын ет, сүт және олардың өңделген өнімдерін өндіру осы салаға тікелей байланысты.

Қазақстанның табиғи-климаттық жағдайлары мен кең-байтақ жайылымдық жерлері мал шаруашылығын дамыту үшін ерекше қолайлы мүмкіндіктер береді. Дегенмен, саланың айтарлықтай әлеуетіне қарамастан, оның дамуын тежеп отырған бірқатар жүйелі проблемалар бар. Оларға шаруашылықтардың шашыраңқылығы мен ұсақтығы, материалдық-техникалық базаның тозуы, жемшөп базасының әлсіздігі, ветеринариялық қауіпсіздік талаптарының халықаралық стандарттарға толық сәйкес келмеуі, қаржыландырудың жеткіліксіздігі және кадр тапшылығы жатады.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2025 жылғы 8 қыркүйектегі Жолдауында берілген тапсырмаларға сәйкес, Ауыл шаруашылығы министрлігі осы олқылықтарды жою және саланы жаңа деңгейге көтеру үшін тиімді қаржылық және басқарушылық тетіктерді қамтитын «Мал шаруашылығын дамытудың 2026–2030

жылдарға арналған кешенді жоспарын» әзірлеп, бекітті. Бұл мақаланың мақсаты – осы тетіктердің тиімділігін талдау, олардың өзара байланысын айқындау және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлін кешенді түрде бағалау.

Қазақстанның мал шаруашылығын басқарудың қазіргі жүйесі ұзақмерзімді стратегиялық жоспарлауға негізделген. Мемлекет басшысының тапсырмалары мен Үкіметтің тиісті қаулылары негізінде әзірленген «Мал шаруашылығын дамытудың 2026–2030 жылдарға арналған кешенді жоспары» – осы саладағы басты құжат. Құжатты дайындау үшін арнайы Жұмыс тобы құрылып, оның құрамына Парламент депутаттары, өңір әкімдерінің орынбасарлары, ғалымдар, қаржы институттарының, салалық қауымдастықтар мен «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасының өкілдері енгізілген.

Саланың қазіргі жағдайына келетін болсақ, статистикалық деректер біршама қарама-қайшылықты көрініс береді. Бір жағынан, оң динамика байқалады: 2025 жылдың қорытындысы бойынша саланың жалпы өнім көлемі 3,8 трлн теңгеге жетті, бұл өткен жылғы 3,3 трлн теңгеден айтарлықтай жоғары. 2025 жылғы нақты көрсеткіштер төмендегі кестеде толық көрсетілген.

1-кесте – 2025 жылғы негізгі көрсеткіштер

Көрсеткіш	2024 ж.	2025 ж.	Өсім, %
Жалпы өнім көлемі	3,3 трлн теңге	3,8 трлн теңге	+15%
Ірі қара мал	7,977 млн бас	8,167 млн бас	+2,4%
Ұсақ мал	20,224 млн бас	20,551 млн бас	+1,6%
Жылқы	4,36 млн бас	4,6 млн бас	+5,6%
Түйе	280 мың бас	294 мың бас	+4,8%
Құс	45,4 млн бас	48,6 млн бас	+6,9%
Ет өндірісі	1,168 млн тонна	1,2 млн тонна	+2,7%
Сүт өндірісі	3,6 млн тонна	3,8 млн тонна	+5%
Жұмыртқа	4,46 млрд дана	4,6 млрд дана	+2,4%
<i>Ескерту – ҚР Ұлттық статистика бюросы. (2025). «Қазақстандағы ауыл шаруашылығы» статистикалық есебі негізінде автормен құрастырылды [1].</i>			

Екінші жағынан, жалпы өнімнің жыл сайынғы өсімінің 2-3% деңгейінде сақталуы саланың әлеуетін толық ашпай отырғанын көрсетеді. Сарапшылардың пікірінше, бұл көрсеткіштер салада жүйелі өзгерістер қажет екенін дәлелдейді. Осы орайда Кешенді жоспар амбициялық мақсаттарды белгіледі. Төмендегі кестеде негізгі мақсатты индикаторлар мен олардың 2025 жылғы нақты көрсеткіштері салыстырылған.

2-кесте – Негізгі стратегиялық мақсаттар (2026–2030)

№	Көрсеткіш атауы	2025 ж. (нақты)	2030 ж. (жоспар)	Өсім
1	Ірі қара мал басы	8,2 млн бас	12 млн бас	46%
2	Ұсақ мал басы	20,6 млн бас	28 млн бас	36%
3	Ет өндірісі (барлық түрі)	1,2 млн тонна	1,8 млн тонна	50%
4	Сүт өндірісі	3,8 млн тонна	4,2 млн тонна	10,5%
5	Ет экспорты	91,3 мың тонна (11	165 мың тонна	2 есеге

	ай)		
<i>Ескерту – «Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын дамытудың 2026-2030 жылдарға арналған кешенді жоспары» негізінде автор құрастырды [2].</i>			

Мал шаруашылығы – капитал сыйымдылығы жоғары және инвестициялардың қайтарымдылық мерзімі ұзақ сала. Асыл тұқымды мал басын қалыптастыру, заманауи фермалар салу, жемшөп базасын нығайту, ветеринариялық қызмет көрсетуді жақсарту үлкен қаржылық салымдарды талап етеді. Осы тұрғыда мемлекет тарапынан қолдау көрсетудің бірнеше маңызды қаржылық тетіктері жұмыс істейді.

Саланы қаржыландырудың негізгі құралы – жеңілдікті несиелер. Кешенді жоспар аясында бекітілген жеңілдікті несиелеу бағдарламалары төмендегі кестеде жүйеленген.

3-кесте – Жеңілдікті несиелеу бағыттары

№	Несиелеу бағыты	Мөлшерлеме	Қаржыландыру көлемі	Негізгі мақсаты
1	Асыл тұқымды мал сатып алу	6%	300 млрд теңге/жыл	Генетикалық әлеуетті арттыру
2	Жайылымдық инфрақұрылым	6%	50 млрд теңге (2026 ж.)	Шалғай жайылымдарды суландыру, мобильді қоныстар
3	Жемшөп жинайтын техника	5%	50 млрд теңге	Жемшөп базасын нығайту
4	Айналым қаражатын толықтыру	5%	225 млрд теңге	Жем-шөп, жанармай, ветпрепараттар
<i>Ескерту – «Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын дамытудың 2026-2030 жылдарға арналған кешенді жоспары» негізінде автор құрастырды [2].</i>				

Бірінші бағыт – асыл тұқымды мал сатып алуға несие беру. Ауыл шаруашылығы жануарларының барлық түрлерінің асыл тұқымды мал басын сатып алуға жылдық 6% жеңілдікпен ұзақ мерзімді несие беру бағдарламасы іске қосылады. Бұл шара табынның жаңаруын жеделдетуге және мал шаруашылығының генетикалық әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді.

Екінші бағыт – жайылымдық инфрақұрылымды дамыту. Шалғайдағы мал шаруашылығын дамыту және пайдаланылмай жатқан жайылымдық жерлерді айналымға тарту мақсатында жылдық 6% мөлшерлемен бірыңғай кредиттік өнім іске қосылады. Қаражат жайылымдарды суландыруға, инфрақұрылымды дамытуға, мобильді вагончиктер сатып алуға және басқа да қажетті шараларға бағытталады.

Үшінші бағыт – жемшөп жинайтын техника сатып алу. Қосымша 50 млрд теңге көлемінде мал азығын дайындау техникасы мен жабдықтарын сатып алуға жылдық мөлшерлемесі 5% болатын жеңілдікті қаржыландыру қарастырылып отыр.

Төртінші бағыт – айналым қаражатын толықтыру. Мал шаруашылығының барлық бағыттары бойынша шектеусіз айналым қаражатын толықтыруға арналған жылдық 5% мөлшерлемен жеңілдетілген несиелеу бағдарламасы көзделген. Бұл қаражат жем-шөп, жанар-жағармай материалдары, ветеринариялық препараттар сатып алуға және өзге де ағымдағы қажеттіліктерге бағытталуы мүмкін.

Агроөнеркәсіп кешені субъектілерінің, әсіресе шағын шаруа қожалықтарының несие алуындағы басты кедергі – жеткілікті кепілзаттың болмауы. Бұл мәселені шешу үшін «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры арқылы несиелерге кепілдік беру тетігі қолданылады. Мемлекет кепілзаттың бір бөлігін өз мойнына алып, банктердің тәуекелін азайтады және шаруалардың қаржыға қол жеткізуін жеңілдетеді. Сондай-ақ, қаржыландыруға қолжетімділікті кеңейту үшін өңірлік әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияларды белсенді тарту көзделіп отыр.

Бұл бағдарлама ауыл тұрғындарына микробизнес ашуға және жеке қосалқы шаруашылықтарын дамытуға мүмкіндік береді. Бағдарлама аясында несиелер жылдық 2,5% өте төмен мөлшерлеменен беріледі. Мал шаруашылығы жобалары үшін несие мерзімі 7 жылға дейін жетеді, бұл мал өсірудің биологиялық циклін ескеретін өте тиімді шарт.

Мемлекет мал шаруашылығына инвестиция салушыларға шығындарының бір бөлігін өтеп береді. Асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуға, асылдандыру жұмыстарына, жемшөп шығындарын ішінара өтеуге, сондай-ақ құны қымбат технологиялық жабдықтар мен техника сатып алуға субсидиялар беріледі.

2025 жылдың ортасынан бастап субсидиялаудың жаңа тәсілі енгізілді: енді субсидия алудың басты шарты – өндірілетін өнім көлемін сақтау немесе арттыру. Бұл бюджет қаражатының тиімді жұмсалуды қамтамасыз етуге және «жалған фермерлер» деп аталатын, тек субсидия алу үшін құрылған көлеңкелі құрылымдармен күресуге бағытталған.

Азық-түлік қауіпсіздігін нығайтудың маңызды тетіктерінің бірі – стратегиялық азықтық қорды құру. Бұл қор нарықтық оператор арқылы басқарылып, жемшөп тапшылығы немесе бағаның күрт өсуі кезеңдерінде (мысалы, қуаңшылық жылдары) іске қосылады. Бұл тетік мал шаруашылығымен айналысушылардың тұрақты жұмысын қамтамасыз етеді және ішкі нарықтағы бағаның күрт ауытқуына жол бермейді.

Қаржылық ынталандыру жеткіліксіз, сонымен қатар саланы басқару жүйесін түбегейлі өзгерту қажет. Бұл ретте басқарушылық тетіктер басты рөл атқарады, өйткені олар қаржылық ресурстардың тиімді пайдаланылуын қамтамасыз етеді және саланың ұзақмерзімді тұрақты дамуына негіз болады.

Саланың басты құрылымдық проблемасы – өндірістің шашыраңқылығы. Статистикаға сүйенсек, еттің 60%-ы және сүттің 80%-ы шағын жеке және шаруа қожалықтарында өндіріледі. Бұл шаруашылықтардың заманауи технологияларды енгізуге, сапалы мал басын алуға, өнімді ірі көлемде өңдеуге, сапа стандарттарын сақтауға және тікелей экспорттауға мүмкіндігі шектеулі.

Шешім ретінде фермерлерді жаңа форматтағы ауыл шаруашылығы кооперативтеріне біріктіру көзделіп отыр. Қазіргі уақытта кооперативтердің қызметін реттейтін арнайы заң жобасы әзірленуде. Жаңа кооперативтер өнімді жинақтау, сақтау, алғашқы өңдеу және бірлесіп өткізу функцияларын атқарады. Бұл шара өндірушілерге ірі сауда желілерімен және экспорттық нарықтармен тікелей жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік қолдау шараларының ашықтығын арттыру және қаражаттың жымқырылуына жол бермеу үшін цифрлық технологиялар белсенді енгізілуде. Премьер-министр Олжас Бектенов өндіріс пен өнім айналымының барлық

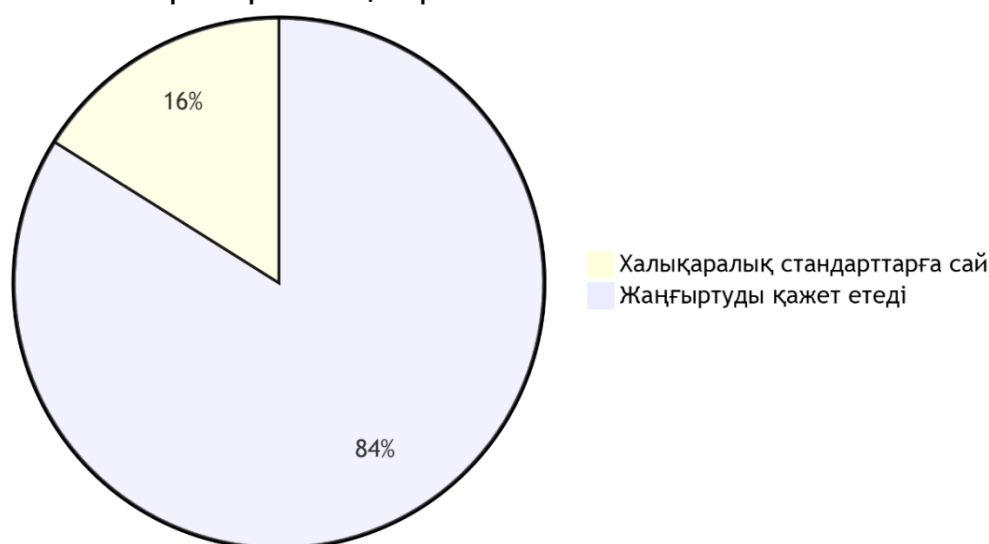
кезеңдерінің ашықтығын қамтамасыз етудің маңыздылығын атап өтті. Ұлттық ауыл шаруашылығы санағының нәтижелерін цифрлық платформаларға біріктіру және оларды бірыңғай есепке алу көзі ретінде пайдалану тапсырылды.

Барлық субсидиялар мен есепке алу мәліметтері Географиялық ақпараттық жүйе (ГИСС) сияқты цифрлық платформаларға көшірілуде. Бұл әрбір алған субсидияның тиімділігін бақылауға, жергілікті жерге байланыстыру арқылы нақты шаруашылықтарды анықтауға, жалған құжаттармен жұмыс істейтін «жалған фермерлерді» анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстандық мал шаруашылығы өнімдерінің әлемдік нарыққа шығуының басты шарты – халықаралық ветеринариялық талаптарға сай келу. Экспорттық нарықтарға шығу үшін еліміздің ветеринариялық қызметі мен зертханалары халықаралық стандарттарға сай болуы тиіс. Төмендегі диаграмма ветеринариялық зертханалардың ағымдағы жағдайын көрсетеді.

1-сурет – Ветеринариялық зертханалардың халықаралық стандарттарға сәйкестігі

"168 ветеринариялық зертхана"

Ескерту – «Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын дамытудың 2026-2030 жылдарға арналған кешенді жоспары» негізінде автор құрастырды [2].

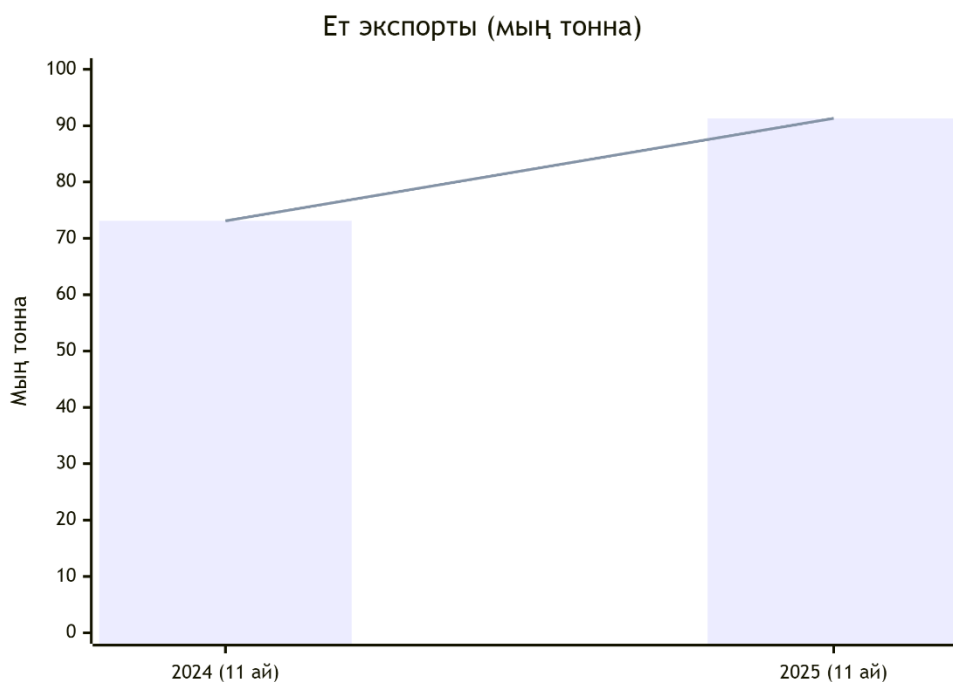
Қазіргі таңда Қазақстандағы 168 ветеринариялық зертхананың тек 27-сі ғана халықаралық стандарттарға толық сәйкес келеді, қалған 141 зертхана жаңғыртуды қажет етеді. Осыған байланысты мемлекет ветеринариялық қызметті жаңғыртуға, зертханаларды жаңа жабдықтармен қамтамасыз етуге және мамандарды оқытуға ерекше көңіл бөлуде. Сонымен қатар, жалған ветеринариялық сертификаттар беру фактілерімен күрес күшейтілді.

Экспорттық географияны кеңейту бойынша да жұмыстар жүргізілуде. 2025 жылы 16 ветеринариялық сертификат келісіліп, отандық өнімдер Еуропалық одақ, Ұлыбритания, АҚШ, Канада, Парсы шығанағы елдеріне экспорттала бастады. Ет экспортының нақты көрсеткіштері төмендегі кесте мен диаграммада берілген.

4-кесте – Ет түрлері бойынша экспорт (2025 ж., 11 ай)

Ет түрі	2024 (11 ай)	2025 (11 ай)	Өсім, %
Сиыр еті	19,7 мың т	31,3 мың т	+59,1%
Қой еті	15,2 мың т	29,4 мың т	+92,8%
Барлығы	73,1 мың т	91,3 мың т	+24,8%
Ескерту – ҚР Ұлттық статистика бюросы. (2025). «Қазақстандағы ауыл шаруашылығы» статистикалық есебі негізінде автормен құрастырылды [1].			

2-сурет – Ет экспортының өсімі (2025 ж., 11 ай)

Ескерту – ҚР Ұлттық статистика бюросы. (2025).
«Қазақстандағы ауыл шаруашылығы» статистикалық есебі негізінде автор құрастыры [1].

Мал шаруашылығын дамытудың негізгі факторы – жайылымдық жерлер. Соңғы жылдары жайылым тапшылығы мәселесі жиі көтерілуде, бұл мал басының өсуі мен жайылымдық жерлердің тиімсіз пайдаланылуына байланысты.

Осы орайда мемлекет пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлерін мемлекет меншігіне қайтару жұмыстарын жүргізуде. Мемлекет басшысының

пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлерін қайтару мәселесі жөніндегі тапсырмаларының орындалуы Үкіметтің ерекше бақылауында. Ауыл шаруашылығы министрі Айдарбек Сапаровтың айтуынша, жердің ұтымды пайдаланылуын тексеру жұмыстары жүргізілуде. Астық егетін үш өңірде 330 шаруашылық жоғары бақылауда. Мақсатсыз пайдалану фактілері анықталған жағдайда учаскелер азаматтарға одан әрі қайта бөлу үшін мемлекеттік қорға қайтарылады.

Кешенді жоспардың маңызды бағыттарының бірі – саланы білікті кадрлармен қамтамасыз ету және мал шаруашылығы қызметкерлерінің әлеуметтік жағдайын жақсарту. Бұл бағытта бірнеше жаңашыл тетіктер енгізілуде.

Біріншіден, малшылар мен шопандардың зейнеткерлік жасын төмендету мәселесі қарастырылуда. Ауылдағы ауыр еңбек пен табиғаттың қатал жағдайларын ескере отырып, аталған мамандықтарды зиянды еңбек жағдайларында жұмыс істейтін кәсіптер тізбесіне енгізу ұсынылды. Бұл бастама жүзеге асқан жағдайда, кемінде 7 жыл бойы зейнетақы аударымдары бар азаматтар 55 жасында зейнетке шығу мүмкіндігіне ие болады.

Екіншіден, малшылар мен шопандардың балалары үшін әскери қызметке шақыруды кейінге қалдыру мәселесі де күн тәртібіне қойылған. Бұл шара мал шаруашылығымен айналысатын отбасылардың еңбек ресурстарын сақтауға көмектеседі.

Үшіншіден, кадр тапшылығын азайту мақсатында мал шаруашылығы мамандықтары бойынша білім алып жатқан жастарға ерекше назар аударылады. Гранттарды бөлу кезінде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, жергілікті атқарушы органдар және жоғары оқу орындары арасындағы үшжақты келісімдер арқылы жеке квота қарастыру көзделіп отыр. Мұндай грант иегерлері оқуын аяқтаған соң, кемінде үш жыл ауылдағы кәсіпорында жұмыс істеуге міндеттеледі.

Төртіншіден, тұрғын үй мәселесін шешу жоспарланған. Ауылдарда, кенттер мен ауылдық округтерде жалдамалы тұрғын үй салған жұмыс берушілерге мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру көзделіп отыр.

Кешенді жоспардың тағы бір маңызды бағыты – тиімді маркетингтік инфрақұрылымды қалыптастыру және өткізу нарықтарын кеңейту. Бұл бағытта экспорттық нарықтарды әртараптандыру, жаңа сауда келісімдерін жасасу және отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру жұмыстары жүргізілуде.

«Dala.Camp Forum 2026» халықаралық форумында Қазақстанның ет индустриясын дамыту және саланың ұзақ мерзімді экспорттық стратегиясын қалыптастыру мәселелері талқыланды. Форумға Қазақстаннан, Орталық Азия елдерінен, АҚШ, Бразилия, Франция, Нидерланд, БАӘ және Түркиядан шамамен 250 делегат қатысты, бұл халықаралық ынтымақтастыққа деген қызығушылықты көрсетеді.

Қаржылық және басқарушылық тетіктер бір-бірімен тығыз байланысты және олардың тиімділігі көбінесе осы байланыстың үйлесімділігіне тәуелді. Төмендегі кестеде осы екі топтағы тетіктердің өзара байланысы мен күтілетін нәтижелер жүйеленген.

5-кесте – Қаржылық және басқарушылық тетіктердің үйлесімі

Қаржылық тетік	Басқарушылық тетік	Күтілетін нәтиже
6% несие (асыл тұқым)	Цифрландыру (ГИСС)	Генетикалық әлеуетті арттыру, бақылау
6% несие (жайылым)	Жерді қайтару, кооперация	Жайылым айналымын ұлғайту
5% несие (айналым)	Ветеринариялық қауіпсіздік	Экспорттық нарықтарға шығу
Әлеуметтік төлемдер (55 жас)	Кадрлық бағдарламалар	Саланың еңбек ресурстарын сақтау
<i>Ескерту – «Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын дамытудың 2026-2030 жылдарға арналған кешенді жоспары» негізінде автор құрастырды [2].</i>		

Мысалы, жеңілдікті несиелер беру кезінде алушының цифрлық жүйеде тіркелуі, ветеринариялық талаптарды сақтауы және кооперативке мүшелігі сияқты басқарушылық шарттар қойылуы мүмкін. Бұл қаржылық ресурстардың тиімді пайдаланылуын және басқарушылық реформалардың жүзеге асуын қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, жер ресурстарын тиімді басқару (мемлекетке қайтарылған жайылымдар) тікелей қаржылық нәтиже береді – жайылымдық жерлердің ұлғаюы жемшөп базасын нығайтады және мал шаруашылығының өзіндік құнын төмендетеді. Кадрлық әлеуетті дамыту (жастарға арналған гранттар, тұрғын үй, зейнет жасын төмендету) ұзақ мерзімді перспективада еңбек ресурстарының сапасын арттырып, саланың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және оның экспорттық әлеуетін арттыру мал шаруашылығын тиімді басқарудың жаңа жүйесін құруды қажет етеді. Қазіргі уақытта 2026-2030 жылдарға арналған Кешенді жоспар аясында қабылданып жатқан шаралар қаржылық ынталандыру мен құрылымдық реформаларды ұштастыруға бағытталған.

Қаржылық тетіктер саласында жылдық 5-6% мөлшерлемемен жеңілдікті несиелеу бағдарламалары, «Даму» қоры арқылы кепілдік беру, «Ауыл Аманаты» бағдарламасы, инвестициялық субсидиялар және стратегиялық азықтық қор құру сияқты маңызды құралдар енгізілуде. Бұл тетіктер асыл тұқымды мал басын жаңартуға, жайылымдық инфрақұрылымды дамытуға, жемшөп базасын нығайтуға және айналым қаражатын толықтыруға мүмкіндік береді.

Басқарушылық тетіктер саласында кооперациялау, цифрландыру, ветеринариялық қауіпсіздікті күшейту, жер ресурстарын тиімді басқару және кадрлық әлеуетті дамыту бағыттарында түбегейлі реформалар жүргізілуде. Бұл шаралар саланы қайта құрылымдауға, оның ашықтығын арттыруға, халықаралық стандарттарға сай болуына және білікті мамандармен қамтамасыз етілуіне негіз болады.

Стратегиялық маңызы бар азықтық қор құру және пайдаланылмайтын жерлерді айналымға қайтару сияқты шаралар дағдарыс тәуекелдерін азайтып, саланың тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Малшылар мен шопандардың әлеуметтік жағдайын

жақсарту, жастарға арналған гранттар мен тұрғын үй бағдарламалары кадр тапшылығын азайтып, ауылдың тартымдылығын арттырады.

Алайда, осы тетіктердің сәтті жүзеге асуы олардың іске асырылу сапасына, бюрократиялық кедергілердің жойылуына, мемлекеттік органдардың үйлесімді жұмысына және фермерлердің жаңа жағдайларға бейімделуіне тікелей байланысты. Егер бұл міндеттер дұрыс шешілсе, онда Қазақстан мал шаруашылығы саласында әлемдік нарықтың маңызды ойыншыларының біріне айналып, өз азаматтарының азық-түлік қауіпсіздігін сенімді түрде қамтамасыз ете алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Ұлттық статистика бюросы. (2025). «Қазақстандағы ауыл шаруашылығы».
2. Қазақстан Республикасында мал шаруашылығын дамытудың 2026-2030 жылдарға арналған кешенді жоспары.
3. Мал саны өсті, алайда саланың әлеуеті әлі толық ашылған жоқ – Үкімет жиыны. – Казинформ, 2026. – 19 қаңтар.
4. Алдағы бес жылда мал шаруашылығын жеңілдетілген несиелендіру тетігі арқылы дамыту көзделуде. – Zakon.kz, 2026. – 17 қаңтар.
5. Мал шаруашылығын дамытудың 2026-2030 жылдарға арналған кешенді жоспары мақұлданды. – Khabar.kz, 2026. – 19 қаңтар.
6. СҚО-да мал шаруашылығын дамытудың Кешенді жоспарын іске асыру талқыланды. – QZ-media, 2026. – 23 қаңтар.
7. Қазақстанда асыл тұқымды мал сатып алуға 6% пайыздық мөлшерлемен несиелер беріледі. – ElDala.kz, 2026. – 8 қаңтар.
8. Қазақстанның Үкіметі 2031 жылға дейін Мал шаруашылығын дамыту жоспарын мақұлдады. – ElDala.kz, 2026. – 19 қаңтар.

Аннотация

В данной статье всесторонне анализируются финансовые и управленческие механизмы эффективного управления отраслью животноводства в обеспечении продовольственной безопасности Республики Казахстан. Животноводство является стратегически важной отраслью, удовлетворяющей потребности населения в основных продуктах питания, включая мясную и молочную продукцию. В настоящее время животноводство составляет 39% общего объема валовой продукции сельского хозяйства, однако ежегодный рост на уровне 2–3% не отражает полного потенциала данной отрасли. В последние годы в рамках принятых государственных программ и «Комплексного плана развития животноводства на 2026–2030 годы» внедряются новые подходы к государственной поддержке отрасли. В статье системно рассматриваются финансовые механизмы, такие как льготное кредитование, субсидирование и повышение инвестиционной привлекательности, а также управленческие механизмы, включая кооперацию, цифровизацию, ветеринарную безопасность, эффективное использование земельных ресурсов и развитие кадрового потенциала.

Ключевые слова: животноводство, экономическое развитие, экспорт, продовольственная безопасность, государственная поддержка.

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the financial and managerial mechanisms for the effective governance of the livestock sector in ensuring the food security of the Republic of Kazakhstan. Livestock farming is a strategically important sector that meets the population's demand for essential food products, including meat and dairy products. At present, livestock production accounts for 39% of the total gross agricultural output; however, its annual growth rate of 2–3% does not reflect the sector's full potential. In recent years, new approaches to state support for the sector have been introduced within the framework of adopted government programs and the *Comprehensive Plan for the Development of Livestock Farming for 2026–2030*. The article systematically examines financial mechanisms such as concessional lending, subsidization, and the enhancement of investment attractiveness, as well as managerial mechanisms including cooperation, digitalization, veterinary safety, efficient use of land resources, and the development of human capital.

Keywords: *livestock farming, economic development, export, food security, state support.*

ЖУРНАЛИСТИКА ЖӘНЕ БАЙЛАНЫС –
ЖУРНАЛИСТИКА И КОММУНИКАЦИИ

ЖАҚЫП Мырзантай Қожабайұлы,
Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
«Журналистика және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасының профессоры,
Петропавл қаласы, Қазақстан Республикасы
E-mail: mkzhakyp@ku.edu.kz

ТҮРКИЯДАҒЫ КОММУНИКАЦИЯ САЛАСЫНДА БІЛІМ БЕРУ
ЖҮЙЕСІ: ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕР НЕГІЗІНДЕГІ САЛЫСТЫРМАЛЫ
ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАНҒА БЕЙІМДЕУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада Түркия университеттеріндегі коммуникация саласындағы (журналистика, қоғаммен байланыс, жарнама және жаңа медиа) жоғары білім беру тәжірибесі 27 магистрлік және докторлық диссертация материалы негізінде кешенді түрде талданады. Зерттеудің мақсаты – Түркиядағы коммуникация білімінің институционалдық дамуы, сапа менеджменті, оқу бағдарламаларының мазмұны, академия-сектор қатынастары, студенттік мотивация және гендерлік, басқарушылық факторлар бойынша негізгі үрдістерді жүйелеп, осы тәжірибені Қазақстан жағдайына бейімдеу мүмкіндіктерін анықтау.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы – Түркиядағы әртүрлі жылдары және әртүрлі университеттерде қорғалған 27 зерттеу алғаш рет біртұтас аналитикалық корпус ретінде қарастырылып, коммуникация жоғары білімінің эволюциясын бес өзекті өлшем бойынша (институционалдану, аккредитация және сапа, академия-сектор алшақтығы, оқу бағдарламаларының жаңаруы, әлеуметтік-гендерлік өлшемдер) сипаттайтын типологиялық модель ұсынылады.

Әдістемелік тұрғыдан диссертация мәтіндеріне құжаттық талдау, сапалық контент-анализ, салыстырмалы-типологиялық және құрылымдық-жүйелік талдау тәсілдері қолданылды.

Негізгі нәтижелер: Түркияда коммуникация факультеттері Basın Yayın Yükseköğülleri моделінен толыққанды İletişim Fakültesi форматына өткен; İLAD/İLEDAK сияқты салалық аккредитация жүйелері сапа мәдениетін күшейткен; теория мен практиканың, академия мен медиа/PR секторының арасындағы алшақтық сақталуда; оқу жоспарлары жаңа медиа, сыни ойлау, медиа және брендтік сауаттылық, әлеуметтік желілер мен Web 2.0 құралдарын қамтитын көпөлшемді құрылымға айналған; гендерлік теңсіздік пен институционалдық бақылау механизмдері коммуникация факультеттерінде айқын көрінеді.

Қорытындыда Қазақстанның журналистика және қоғаммен байланыс білім беру бағдарламалары үшін арнайы аккредитацияны енгізу, академия-сектор әріптестігін күшейту, практика үлесін арттыру, цифрлық және сыни медиа сауаттылықты ядролық компонент ретінде енгізу, гендерлік теңдікке негізделген кадрлық саясат қалыптастыру бойынша нақты ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: *Түркия коммуникация білім беруі; журналистика және PR бағдарламалары; аккредитация және сапа; академия-сектор алыстығы; оқу жоспарларын реформалау; медиа және брендтік сауаттылық; Қазақстанға бейімдеу.*

Кіріспе

Қазіргі жаһандық коммуникация кеңістігі ақпараттық технологиялардың жедел дамуы, медиа құрылымдардың трансформациясы, цифрлық платформалардың қоғамдағы негізгі коммуникациялық орталыққа айналуы жағдайында түбегейлі өзгерістерге ұшырап отыр (Castells, 2009; Jenkins, 2006; Hamilton, 2016). Бұл өзгерістер коммуникация саласында кадр даярлау жүйелеріне, оның ішінде журналистика, стратегиялық коммуникация, қоғаммен байланыс (PR), жарнама және жаңа медиа бағыттарындағы жоғары білім беру моделіне жаңа талаптар қояды (Goodman & Steyn, 2017; Deuze, 2005).

Қазақстанның жоғары оқу орындары да дәл осындай өзгерістер қысымында тұр: оқу бағдарламаларын жаңарту, сапаны қамтамасыз ету, практикалық даярлықты арттыру, цифрлық және медиа сауаттылықты күшейту, еңбек нарығымен интеграцияланған білім беру жүйесін қалыптастыру қажеттігі туындап отыр (Harvey & Green, 1993; Dill, 2003; Çakmak & Ünal, 2019).

Осы тұрғыдан алғанда, коммуникация саласында институционалдық және академиялық дамудың бай тәжірибесін жинақтаған Түркия университеттеріндегі жоғары білім беру моделі – Қазақстан үшін зерттеуді қажет ететін құнды нысан (Aslan, 2017; Çebi, 2015; Yegen, 2020). Түркия XX ғасырдың соңынан бастап коммуникация білімін жүйелі түрде реформалап, Basın Yayın Yükseköğülleri форматынан толыққанды İletişim fakültesi моделіне өткен, салааралық интеграцияны күшейткен, кәсіби аккредитация (İLAD/İLEDAK) жүйесін қалыптастырған, медиа индустриямен байланысын институционалдық деңгейде күшейткен мемлекеттердің бірі (Aslan, 2017; Gülçay, 2020; Güzeldere, 2024). Осы эволюцияның әр кезеңі – Қазақстанның коммуникация мамандарын даярлау жүйесі үшін маңызды салыстырмалы база (Gülçay, 2020; Can, 2017; Gökaç, 2018).

Бұл тақырыптың негіздемесі бірнеше ғылыми-әдіснамалық себептермен айқындалады. Қазақстандағы коммуникация мамандарын даярлау жүйесі посткеңестік дәстүрлерден жаңа медиаға бейімделген, көпсалалы, инновациялық модельге көшу үстінде. Дегенмен, халықаралық тәжірибелерді жүйелі талдауға және оларды Қазақстан жағдайына ғылыми тұрғыда бейімдеуге арналған зерттеулер өте аз. Түркияның тәжірибесі (Deuze, 2005; Zelizer, 2004; Kaya & Çakmur, 2010) қазақ және орыс тілдерінде де, ағылшын ғылыми әдебиетінде де жеткілікті зерттелмеген.

Осы зерттеудің өзектілігі бірнеше өзара байланысты ғылыми және практикалық факторлармен анықталады. Қазақстандағы коммуникация саласындағы жоғары білім беру жүйесі қазіргі уақытта құрылымдық жаңару кезеңін бастан өткеруде, алайда бұл үдеріс көбіне ішкі реформалармен шектеліп, халықаралық тәжірибені жүйелі түрде талдауға жеткілікті деңгейде сүйенбейді. Осы тұрғыдан алғанда, коммуникация білімінің институционалдық және академиялық тұрғыдан қалыптасқан моделіне ие Түркия университеттерінің тәжірибесі салыстырмалы

зерттеуді қажет ететін маңызды эмпирикалық база деп санаймыз (Aslan, 2017; Çebi, 2015; Yegen, 2020).

Түркиядағы коммуникация саласы бойынша жүргізілген ғылыми зерттеулердің саны айтарлықтай көп болғанымен, олар әртүрлі тақырыптар мен әдіснамалық тәсілдер аясында фрагменттік түрде қарастырылып келеді. Осыған байланысты, әр жылдары қорғалған магистрлік және докторлық диссертацияларды біртұтас аналитикалық корпус ретінде жүйелеу коммуникация білімінің даму логикасын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді (Gülçay, 2020; Güzeldere, 2024; Can, 2017). Мұндай тәсіл коммуникация білімінің институционалдық, педагогикалық және әлеуметтік өлшемдерін кешенді түрде талдауға жағдай жасайды.

Сонымен қатар, Қазақстандағы коммуникация білім беру жүйесінде байқалып отырған негізгі мәселелер – оқу бағдарламаларының мазмұндық жаңару қарқынының төмендігі, академия мен медиа индустрия арасындағы байланыстың әлсіздігі, сондай-ақ сапаны қамтамасыз ету механизмдерінің жеткіліксіздігі – халықаралық тәжірибені салыстырмалы тұрғыда зерделеуді талап етеді (Mensing, 2010; Pavlik, 2013; Тапасі, 2018). Осы тұрғыдан алғанда, Түркиядағы коммуникация білімінің эволюциясын талдау Қазақстан үшін тек теориялық емес, сонымен қатар қолданбалы мәнге ие.

Осылайша, бұл зерттеудің проблемалық жағдайы – Түркия коммуникация білімінің бай және көпқырлы тәжірибесінің Қазақстан ғылымында жүйелі түрде талданбауы және бейімделмеуі (Çakmak & Ünal, 2019; Çebi, 2015; Yegen, 2020). Бұл – зерттеу нысанының жеткілікті деңгейде зерделенбегенін білдіретін ғылыми олқылық (research gap).

Коммуникация саласы қазіргі қоғамның әлеуметтік, саяси, мәдени және экономикалық құрылымына тікелей әсер ететін стратегиялық салаға айналды (Castells, 2009; Hamilton, 2016). Цифрлық платформалар, әлеуметтік желі экожүйесі, ықпал коммуникациясы (influence communication), медиа өнімді тұтыну формалары түбегейлі өзгерді. Мұндай ортада мамандарды бұрынғы дәстүрлі парадигмада даярлау мүмкін емес.

Түркия бұл өзгерістерге дер кезінде жауап бере алған мемлекеттердің бірі:

- оқу бағдарламалары жаңа медиа, сыни ойлау, цифрлық коммуникация, медиа сауаттылық, бренд коммуникациясы бағыттарына бейімделген;
- университет-сектор коллаборациясы институционалданған;
- сапа менеджменті мен салалық аккредитация енгізілген;
- студенттік жігерлендіру, гендерлік қатынастар, университет мәдениеті коммуникация білімінің ажырамас бөлігі ретінде зерттелген (Aslan, 2017; Gülçay, 2020; Çakmak & Ünal, 2019).

Қазақстан үшін бұл тәжірибені (Harvey & Green, 1993; Westerheijden, 1999; Güzeldere, 2024) ғылыми негізде талдау – мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігі, медиа кәсібилігі, коммуникация саласының бәсекеге қабілеттілігі үшін аса маңызды. Бұл зерттеудің қолданбалы сипаты мен өзектілігі де осында.

Қазақстандағы коммуникация және журналистика саласындағы жоғары білім беру жүйесі соңғы жылдары құрылымдық және мазмұндық трансформация кезеңін бастан өткеруде. Ресми деректерге сәйкес, елде 30-дан астам жоғары оқу орны «Журналистика және ақпарат» бағыты бойынша кадрлар даярлайды, алайда білім

беру бағдарламаларының саны мен мазмұны еңбек нарығының нақты сұранысына толық сәйкес келе бермейді. Мемлекеттік деңгейде жүргізілген талдаулар нәтижесінде кадр даярлау жүйесінде айқын теңгерімсіздік бар екені анықталып, 700-ден астам білім беру бағдарламасын қысқарту туралы шешім қабылданды. Бұл жағдай коммуникация саласында да бағдарламалардың қайталануы, шамадан тыс академизм және практикалық дайындықтың жеткіліксіздігі сияқты жүйелік проблемалардың бар екенін көрсетеді (Балаева, 2026; Серікжанқызы, 2025).

Қазақстандағы журналистік білім беру жүйесі тәуелсіздік жылдарында елеулі трансформациядан өткенімен, оның мазмұндық және құрылымдық мәселелері отандық ғылыми әдебиетте нақты көрсетілген. Мәселен, Қ.Н. Мысаеваның пікірінше, журналистік білім беру цифрлық технологиялардың қарқынды дамуымен бірге өзгеріске ұшырап, оқу бағдарламаларын медиа нарық талаптарына бейімдеу қажеттілігі туындаған. Автор қазіргі жағдайда болашақ журналистерді даярлау тек теориялық біліммен шектелмеуі тиіс екенін атап көрсетіп, студенттерге тез өзгеретін ақпараттық ортада жұмыс істеуге қажетті практикалық құралдарды меңгерту маңызды екенін негіздейді (Мысаева, 2021).

Біздің осы еңбегімізде Түркия университеттеріндегі коммуникация саласындағы жоғары білім беру жүйесі (журналистика, қоғаммен байланыс, жарнама және жаңа медиа бағыттары) зерттеу нысаны ретінде қарастырылады, ал зерттеу пәні осы жүйенің институционалдық құрылымы, оқу бағдарламаларының мазмұны, педагогикалық тәсілдері және әлеуметтік факторлар арқылы сипатталатын даму модельдері ретінде сарапқа салынған. Зерттеудің негізгі мақсаты – Түркиядағы коммуникация білімінің қалыптасуы мен трансформациясын 27 диссертация негізінде жүйелі түрде талдап, оның Қазақстан жағдайында бейімделу мүмкіндіктерін анықтау (Aslan, 2017; Gülçay, 2020; Güzeldere, 2024; Can, 2017; Yarıcıoğlu Ayaz, 2020).

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің эмпирикалық негізін Түркия Республикасында коммуникация саласы бойынша қорғалған магистрлік және докторлық деңгейдегі 27 диссертация құрайды (Aslan, 2017; Gülçay, 2020; Güzeldere, 2024; Göka, 2018; Can, 2017; Yarıcıoğlu, 2020). Бұл материалдар автордың «Болашақ» бағдарламасы аясында 2024–2025 жылдары Түркияның Башкент университетінде жүргізілген ғылыми тағылымдамасы барысында жинақталып (Çebi, 2015; Çakmak & Ünal, 2019), кейін Қазақстандағы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде өткізілген зерттеу кезеңінде толықтырылып, жүйеленді. Қарастырылған диссертациялар әртүрлі университеттерде және әртүрлі кезеңдерде орындалғанымен, олардың барлығы коммуникация білімінің институционалдық құрылымы, оқу бағдарламалары, педагогикалық тәсілдері және әлеуметтік факторлары сияқты ортақ мәселелерді қамтитын біртұтас зерттеу өрісін құрайды.

Осы бағыттағы зерттеулер қатарында Түркиядағы коммуникация білімінің әртүрлі аспектілерін қарастырған бірқатар диссертациялық жұмыстар ерекше орын алады. Мәселен, Ataman Yengin (2017) коммуникация білімінің мәдени және медиалық трансформациясын қарастырса, Ayuıldız Kızıl (2010) және Gülsünler (2008) коммуникация факультеттерінің институционалдық қалыптасуындағы тарихи және құрылымдық факторларды талдайды. Сонымен қатар, Karaca (2011), Yıldırım (2009)

және Uzoğlu (1994) еңбектерінде коммуникация білімінің ерте кезеңдері мен академиялық дәстүрлері қарастырылып, оның қазіргі дамуымен сабақтастығы көрсетіледі.

Қазіргі кезеңдегі зерттеулерде коммуникация білімінің цифрлық трансформациясы мен педагогикалық модельдері кеңінен зерттелген. Бұл тұрғыда Boylu (2024), Çakırkaya (2024), Erol (2020), Özdemir (2022) және Öztürk (2019) еңбектері оқу бағдарламаларының жаңа медиаға бейімделуін, цифрлық құралдардың білім беру процесіне интеграциясын және студенттердің коммуникациялық құзыреттерін қалыптастыру мәселелерін қарастырады. Сонымен қатар, Basit (2017), Çiftçi (2017), Gönül (2019), Hamurcu (2022) және Kara (2019) зерттеулерінде коммуникация білімінің әлеуметтік, педагогикалық және кәсіби аспектілері талданып, академиялық орта мен кәсіби даярлық арасындағы өзара байланыс көрсетіледі.

Соңғы жылдардағы диссертациялық зерттеулер коммуникация білімінің кең әлеуметтік, педагогикалық және қолданбалы қырларына да назар аударады. Бұл бағытта Atar (2025), Erel (2025), Polat (2025), Rençber (2021), Şahingöz (2022) және Kızılhan (2016) еңбектері коммуникациялық дағдыларды дамыту, білім беру ортасы, цифрлық құзыреттілік, студенттік тәжірибе және академиялық мәдениет мәселелерін әртүрлі контексте қарастырады. Осы зерттеулердің барлығы коммуникация білімінің көпқырлы және динамикалық жүйе екенін көрсетіп, оны кешенді түрде зерттеудің қажеттілігін дәлелдейді.

Материалды сипаттау – алынған тұжырымдардың сенімділігі үшін басты факторлардың бірі. Осыған байланысты әрбір диссертацияның құрылымы, әдістемесі, дереккөздері және нәтижелері жеке талданып, кейін салыстырмалы негізде жүйеленді.

Бұл зерттеуде бірнеше әдіс кешенді түрде қолданылды: құжаттық талдау арқылы 27 диссертацияның мәтіндері құрылымдық, мазмұндық және әдіснамалық тұрғыда сараланып, олардың ортақ және айырмашылықты белгілері анықталды (Aslan, 2017; Gülçay, 2020; Güzeldere, 2024); сапалық контент-анализ негізінде негізгі категориялар, ұғымдар мен зерттеу бағыттары жүйеленді (Asıl, 2023; Yarıcıoğlu, 2020; Alban, 2025); салыстырмалы-типологиялық талдау арқылы Түркиядағы коммуникация білім беру моделі Қазақстандағы қазіргі жағдаймен салыстырылып, ұқсастықтар мен айырмашылықтар айқындалды (Çebi, 2015; Kaya & Çakmur, 2010; Yegen, 2020); ал құрылымдық-жүйелік тәсіл коммуникация білімінің институционалдық, әдістемелік және мазмұндық элементтерін өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік берді (Baykal, 2008; Güzeldere, 2024).

Бұл зерттеудің жаңалығы – Түркия университеттерінде әр жылдары, әртүрлі ғылыми мектептерде қорғалған 27 диссертация алғаш рет біртұтас аналитикалық корпус ретінде қарастырылып, коммуникация білімінің институционалдық моделі көпөлшемді тәсілмен жүйеленді. Бұрын жарияланған зерттеулер белгілі бір тақырыпқа (журналистика, PR, жаңа медиа) ғана фрагменттік түрде тоқталған болса, бұл жұмыста барлық бағыттар қамтылып, салалық тенденциялар толық ашылды (Aslan, 2017; Güzeldere, 2024; Can, 2017; Gökay, 2018; Gülçay, 2020).

Мақала авторының Түркиядағы ғылыми тағылымдамасы барысында диссертациялар Түркия Республикасы Жоғары білім кеңесінің Баспа және құжаттама

департаментінің Ұлттық диссертациялар орталығы (YÖK Tez Merkezi) базасы арқылы жүктеліп, жүйеленген; университет кітапханаларының дерекқорлары пайдаланылған; Анкара және Башкент университеттеріндегі ғылыми кеңесшілер тарапынан зерттеу методологиясы бойынша кеңес алынған.

Қазақстанның әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетіндегі ғылыми тағылымдама кезеңінде Түркияда жиналған материалдар қайта кодталып, салыстырмалы талдау жүргізілді; алынған нәтижелер теориялық әдебиеттермен (Aslan, 2017; Çebi, 2015) толықтырылып, зерттеудің аналитикалық моделі қалыптастырылды.

Журналистік білім беру жүйесіндегі теория мен практика арасындағы теңгерім мәселесі отандық зерттеулерде де кеңінен қарастырылған. Я. Озер мен М.Х. Саудбаев өз еңбектерінде журналистиканы оқытуда академиялық дайындық пен кәсіби дағдыларды қалыптастыру арасындағы үйлесімнің жеткіліксіз екенін атап өтеді. Сонымен қатар, кейбір зерттеулерде жоғары оқу орындарын тәмамдаған түлектердің өндірісте қайта даярлануы олардың оқу барысында жеткілікті практикалық тәжірибе жинақтамағанын көрсететіні дәлелденеді (Озер және Саудбаев, 2020).

Осылайша, зерттеу материалы екі деңгейде қарастырылды: біріншіден, Түркиядағы коммуникация саласына қатысты 27 диссертация біртұтас аналитикалық корпус ретінде жүйеленді; екіншіден, алынған нәтижелер Қазақстандағы журналистика және коммуникация білімінің қазіргі мәселелерімен салыстырылды. Мұндай тәсіл Түркия тәжірибесін механикалық көшіруді емес, оның Қазақстан жағдайына бейімдеуге болатын институционалдық, әдістемелік және қолданбалы элементтерін анықтауды мақсат етеді.

Нәтижелер

Бұл зерттеу барысында Түркия университеттерінде соңғы онжылдықтарда қорғалған коммуникация, медиа, журналистика, PR, медиа сауаттылық және коммуникация педагогикасына қатысты 27 диссертацияға жүйелі контенттік талдау жүргізілді. Талдаудың мақсаты – Түркия коммуникация жоғары білім беру жүйесінің негізгі құрылымдық, әдістемелік, педагогикалық және институционалдық ерекшеліктерін анықтап, оларды Қазақстан жағдайына бейімдеу мүмкіндігін бағалау. Бұл бөлімде алынған нәтижелер халықаралық ғылыми әдебиетпен салыстырыла отырып талданады және интеграциялық синтез арқылы жалпы тенденциялар мен ортақ заңдылықтар анықталады.

Институционалдық даму: Түркия коммуникация білімінің қалыптасуы және эволюциясы

Талдауға алынған бірнеше диссертация Түркиядағы коммуникация білімінің институционалдық даму кезеңдерін сипаттайды. Мәселен, 2017 жылы қорғалған жұмыс (Aslan, 2017) коммуникация білімінің Basın Yayın Yüksekokulları моделінен İletişim Fakülteleri форматына өтуінің себептерін талдайды. Бұл зерттеуде 1980-2010 жылдар аралығында коммуникация факультеттерінің құрылымы, кадрлық саясаты, пәндік матрицасы және университеттердің медиа нарығымен байланысы жүйелі талданған. Автордың қорытындысы бойынша, коммуникация факультеттерінің дамуы медиа индустрияның өсуімен, университеттердің автономиялануымен және ақпараттық-цифрлық ортаға өтумен тығыз байланысты.

2020 жылы жасалған салыстырмалы зерттеуде (Gülçay, 2020) коммуникация факультеттерінің ішкі құрылымындағы сабақтастық, PR, журналистика, жаңа медиа, реклама және радиотелевизия бағдарламаларының институционалдық деңгейде айқын жіктелгені анықталған. Зерттеуде факультеттердің академиялық мәдениеті мен білім беру парадигмасының өзгерісі Қазақстандағы коммуникация факультеттерінің дамуымен салыстырғанда әлдеқайда жүйелі екені көрсетіледі.

Бұл диссертациялар Deuze (Deuze, 2005) және Zelizer (Zelizer, 2004) еңбектерінде айтылған журналистика білімінің кәсібилену теориясын растайды: коммуникация саласы жеке факультеттік деңгейге көтерілсе, оқу бағдарламаларының сапасы да артады (Aslan, 2017; Gülçay, 2020; Çebi, 2015).

Аккредитация және сапа менеджменті: İLEDAK/İLAD жүйесінің тәжірибесі

Талдауға енген 27 диссертацияның кемінде 6-ы коммуникация саласындағы сапа жүйесі мен аккредитацияны қарастырады (Harvey & Green, 1993; Dill, 2003; Güzeldere, 2024). 2024 жылы жасалған зерттеу (Güzeldere, 2024) коммуникация білімінде аккредитацияның рөлі мен маңызын бағалайды. Автордың тұжырымы бойынша аккредитация оқу бағдарламаларын стандарттауға; студенттер мен жұмыс берушілердің күткен нәтижелерін сәйкестендіруге; оқу жоспарының мазмұнын халықаралық талаптарға келтіруге; университет пен медиа индустрия арасындағы байланысты институционалдауға; сапа мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

2023 жылғы зерттеуде (Asıl, 2023) аккредитациядан өткен және өтпеген факультеттер арасында студенттердің практикалық дағдыларының, академиялық көрсеткіштерінің және арнайы құзыреттерінің айырмашылығы талданады. Автор аккредитация факультет ішіндегі әдістемелік жұмысқа ерекше серпін беретініне тоқталады.

Бұл нәтижелер Harvey & Green (Harvey & Green, 1993) сапа мәдениеті теориясымен және Dill (Dill, 2003) сапаны нарықтық реттеу жүйесі арқылы басқару идеяларымен үндеседі.

Қазақстанда коммуникация саласына арналған салалық аккредитация жүйесі жоқ. Түркияның İLEDAK моделі Қазақстан үшін ең тиімді реформалық тәжірибелердің бірі бола алады. Түркиядағы коммуникация білім беру жүйесі институционалдық тұрғыдан аккредитация, сапа менеджменті және секторлық интеграция механизмдері арқылы жүйеленген болса, Қазақстанда бұл бағыттар әлі қалыптасу кезеңінде. Түркияда İLAD/İLEDAK сияқты арнайы аккредитациялық құрылымдар оқу бағдарламаларының сапасын жүйелі түрде бағалап, жаңартуды қамтамасыз етсе, Қазақстанда білім беру сапасын арттыру көбіне мемлекеттік реттеу және бағдарламаларды қысқарту сияқты макродеңгейдегі шаралар арқылы жүзеге асырылуда (Balaeva, 2026).

Оқу бағдарламалары: цифрлық дәуірге бейімделу динамикасы

27 диссертацияның 9-ы оқу бағдарламаларындағы өзгерістер мен коммуникация саласының цифрлық трансформациясын қарастырады. 2025 жылы қорғалған зерттеуде (Alban, 2025) Web 2.0 технологияларының студенттердің оқу тәжірибесіне әсері феноменологиялық тәсілмен талданған. Автор жаңа медиаға бағытталған пәндер студенттердің аналитикалық ойлау, мультимедиялық контент жасау, инфографика және сторителлинг дағдыларын дамытатынын көрсетеді.

2023 жылы жасалған жұмыс (Ntulume, 2023) Instagram платформасы арқылы PR тәжірибесін зерттейді. Автор әлеуметтік медиа коммуникация білімінің өзегіне айналғанын және университеттер жаңа медиа құралдарын толық оқу үдерісіне енгізгенін дәлелдейді.

2020 жылы орындалған зерттеу (Gülçay, 2020) журналистика білімін медиа мектептер (Basın Yayın Yüksekokulları) мен коммуникация факультеттері (İletişim Fakülteleri) арасында салыстырады. Қорытынды бойынша коммуникация факультеттерінің оқу бағдарламасы жаңа медиа талаптарына әлдеқайда бейім (Pavlik, 2000; Jenkins, 2006; Alban, 2025; Ntulume, 2023).

Бұл нәтижелер Jenkins (Jenkins, 2006), Castells (Castells, 2009) және boyd (boyd, 2014) еңбектеріндегі ақпараттық қоғамның жаңа коммуникациялық құрылымдарына толығымен сәйкес келеді.

Академия-индустрия алшақтығы және кәсіби даярлық мәселелері

Коммуникация саласында кең таралған проблемалардың бірі – университеттер мен медиа индустрия арасындағы алшақтық. Бұл мәселе 2010, 2017 және 2018 жылдардағы бірнеше диссертацияда талданған (Mensing, 2010; Can, 2017; Tanacı, 2018).

Зерттеулердің негізгі нәтижелері бойынша студенттердің практикалық дағдылары теориялық білімнен әлдеқайда жоғары бағаланады; медиа индустриясы цифрлық құралдарды меңгеруді басты талап ретінде қояды; практикалық сабақтар жеткілікті, бірақ өндірістік шеберханалар жетіспейді; жұмыс берушілер оқу бағдарламаларының нарық қажеттілігіне толық сай еместігін айтады; PR және журналистика саласында аналитикалық ойлау, фактчекинг және дерек журналистика дағдылары сұранысқа ие.

Бұл тұжырымдар Mensing (Mensing, 2010) және Pavlik (Pavlik, 2013) айтқан академия-сектор гар мәселесімен толық үйлеседі.

Түркия университеттері бұл алшақтықты азайту үшін медиа лабораториялар ашуда, индустриямен ынтымақтастық туралы меморандумдар жасауда, шеберлік сабақтары жүйесін енгізуде, практикалық курстардың үлесін арттыруда. Қазақстан үшін бұл бағыттар өте маңызды.

Қазақстандық аймақтық жоғары оқу орындарындағы журналистік білім беру мәселелері ғылыми тұрғыда талданған Я. Озер мен М.Х. Саудбаевтың зерттеулерінде оқу бағдарламалары еңбек нарығы талаптарына бейімделіп жатқанымен, кәсіби пәндерді оқытуда маман тапшылығы және теория мен практика арасындағы алшақтық сақталып отырғаны көрсетіледі. Авторлардың пікірінше, бұл мәселе оқу бағдарламаларын жүйелі жаңарту және практикалық компонентті күшейту арқылы шешілуі тиіс (Озер және Саудбаев, 2020).

Медиа сауаттылық, сын тұрғысынан ойлау және аудиториялық факторлар

Диссертациялардың ішінде медиа сауаттылық пен сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамытуға арналған зерттеулер (Asıl, 2023; Ereke, 2025; boyd, 2014) ерекше орын алады. Зерттеулердің нәтижесі бойынша медиа хабарламаларын талдау дағдысы студенттердің ақпараттық қауіпсіздік деңгейімен тығыз байланысты; сын тұрғысынан оқу (critical reading) курстары студенттердің өңдеу, сараптау, бағалау

дағдыларын арттырады; жаңа медиа дәуірінде аудитория мінез-құлқын түсіну коммуникация білімінің іргетасына айналады.

Бұл Castells-тің желілік қоғам идеяларымен үйлеседі.

Гендерлік факторлар және университет мәдениеті

Кейбір диссертациялар (Köroğlu, 2025; Turan, 2014; Yarıcıoğlu, 2020; Baykal, 2008) коммуникация факультеттеріндегі гендерлік теңсіздіктің көріну формаларын зерттейді. Авторлар PR саласында әйелдер үлесі жоғары, журналистикада ерлер басым; гендерлік рөлдер білім беру тәжірибесін қабылдауға әсер етеді; университет мәдениеті студенттердің өзін-өзі бағалауына ықпал етеді; әлеуметтік қысым, кәсіби стереотиптер және аудиториялық рөлдер – коммуникация білімінің жасырын факторлары деген қорытынды жасаған. Қазақстан жағдайында да бұл мәселелер маңызды.

Зерттеу барысында қарастырылған қосымша диссертациялық жұмыстар коммуникация білімінің тек құрылымдық немесе мазмұндық аспектілерін ғана емес, сонымен қатар оның институционалдық басқару, әлеуметтік теңсіздік және білім беру сапасын қамтамасыз ету механизмдерімен тығыз байланыста дамитынын көрсетеді. Мәселен, Atar (2025) және Polat (2025) университеттік басқару модельдерінің коммуникация білімінің тиімділігіне әсерін талдай отырып, институционалдық саясат пен академиялық еркіндік арасындағы байланысты ашады. Rençber (2021) мен Şahingöz (2022) зерттеулерінде студенттік тәжірибе мен университет мәдениетінің білім беру нәтижелеріне ықпалы қарастырылған. Сонымен қатар, Kızılhan (2016), Kara (2019) және Hamurcu (2022) еңбектері коммуникация біліміндегі әлеуметтік және мәдени факторлардың рөлін айқындайды.

Бұл зерттеулердің жиынтығы коммуникация білімін тек оқу бағдарламалары немесе институционалдық құрылымдар деңгейінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, мәдени және басқарушылық жүйе ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Қазақстандағы жетекші университеттердің тәжірибесі коммуникация білімінің құрылымдық әртараптануын көрсетеді. Мысалы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде журналистика, қоғамдық байланыс, медиакоммуникациялар және цифрлық медиа бағыттары бойынша көпдеңгейлі бағдарламалар жүзеге асырылуда, ал Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде цифрлық медиа, PR және аудиовизуалды өндіріс бағыттары енгізілген. Бұл әртараптану коммуникация саласының кеңеюін көрсеткенімен, бағдарламалардың мазмұндық үйлесімділігі мен сапалық бірізділігі мәселесі өзекті күйінде қалып отыр (Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2026; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2026).

Түркия коммуникация білім беру жүйесінде анықталған институционалдық, әдістемелік және педагогикалық үрдістер Қазақстандағы қазіргі білім беру тәжірибесімен салыстырғанда бірқатар жүйелік айырмашылықтарды көрсетеді. Атап айтқанда, Түркияда коммуникация факультеттері дербес институционалдық құрылым ретінде қалыптасып, аккредитация және сапа менеджменті жүйелері арқылы тұрақты дамып отырса, Қазақстанда бұл бағыттар әлі де өтпелі сипатқа ие. Сонымен қатар оқу бағдарламаларының мазмұны мен еңбек нарығы талаптарының

арасындағы сәйкессіздік және академия мен медиа индустрия арасындағы байланыстың әлсіздігі Қазақстан жағдайында айқын көрінеді.

Талқылау

Түркия университеттерінде соңғы онжылдықтарда қорғалған 27 диссертацияны кешенді талдау коммуникация білім беру жүйесінің даму логикасын айқындайтын бірқатар ортақ ғылыми тенденцияларды анықтауға мүмкіндік берді. Интеграциялық талдау нәтижесінде төмендегідей бес негізгі үрдіс қалыптасты:

- Коммуникация факультеттерінің институционалдық тұрақтылығы: жиналған материалдар Түркиядағы коммуникация факультеттерінің өз алдына дербес академиялық құрылым ретінде толық қалыптасқанын көрсетеді. Факультеттердің ұйымдастырушылық моделі, кафедралық жүйесі және оқу бағдарламаларының тұрақтылығы білім беру сапасының негізгі тірегіне айналған;

- Аккредитацияның стратегиялық рөлі: диссертациялар сапаны қамтамасыз ету және аккредитация рәсімдерінің коммуникация саласында кәсіби стандарттарды орнықтырудағы шешуші мәнін дәлелдейді. Аккредитация оқу бағдарламаларын үнемі жаңартып, халықаралық өлшемдерге сәйкестендіруге ықпал ететін негізгі басқару құралы ретінде көрінеді;

- Цифрлық медианың оқу жоспарына толық интеграциясы: зерттеулердің басым бөлігінде жаңа медиа, цифрлық коммуникация және онлайн платформаларға қатысты пәндердің оқу бағдарламаларына терең енгізілгені байқалады. Түркия тәжірибесінде студенттердің кәсіби даярлығы цифрлық құралдарды меңгеру деңгейімен тікелей байланысты деп қарастырылады;

- Академия мен сектор арасындағы алшақтықтың қысқаруы: диссертациялық еңбектердің деректері университеттердің медиа, PR, журналистика және коммуникация индустриясымен серіктестігін кеңейтіп жатқанын айғақтайды. Индустриямен байланыс оқу сапасын арттыру, студенттердің практикалық дағдыларын күшейту және еңбек нарығына бейімделуін жылдамдату бағытында негізгі тетікке айналған;

- Әлеуметтік және гендерлік факторлардың маңызы: талдау коммуникация білімінің әлеуметтік құрылыммен тығыз байланысын көрсетті. Гендерлік теңдік, мәдени орта, аудиториямен жұмыс тәжірибесі және кәсіби этика оқу үдерісінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл факторлар коммуникация саласының жалпы сапасына тікелей ықпал етеді.

Түркия мен Қазақстандағы коммуникация білім беру жүйелерін салыстырмалы түрде қарастырғанда, негізгі айырмашылықтар институционалдық тұрақтылық деңгейінде, сапа менеджменті механизмдерінде және академия мен медиа индустрия арасындағы байланыс формаларында айқын көрінеді. Егер Түркияда бұл элементтер жүйелі және институционалданған сипатқа ие болса, Қазақстанда олар әлі де қалыптасу және бейімделу кезеңінде тұр.

Қазақстан жағдайына бейімдеу бойынша негізгі тұжырымдар

Түркияның коммуникация білім беру тәжірибесін Қазақстанға бейімдеу мақсатында жүргізілген салыстырмалы талдау төмендегі бес практикалық ұсынысты негіздейді:

- Коммуникация факультетін дербес институционалдық құрылым ретінде қалыптастыру: Түркиядағы модель – коммуникация білімін жеке факультет

деңгейінде ұйымдастыру – Қазақстанда да осы саланың кәсібиленуі мен дамуын жеделдететін тиімді құрылым бола алады;

- Салалық аккредитация енгізу: коммуникация мамандықтары бойынша ұлттық және халықаралық аккредитация жүйесін қалыптастыру оқу сапасын арттырудың, бағдарламаларды стандарттау мен жаңартудың негізгі шарты;

- Оқу бағдарламаларын цифрлық коммуникацияға толық бейімдеу: жаңа медиа, цифрлық журналистика, деректермен жұмыс (data literacy), контент өндірісі және онлайн-коммуникация пәндерінің үлесін арттыру – болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігін күшейтудің басты тетігі;

- Университет-индустрия ынтымақтастығын жүйелеу: медиа-компаниялар, телеарналар, PR агенттіктері, цифрлық платформалар және мемлекеттік коммуникация құрылымдарымен тұрақты серіктестік орнату практикалық сабақтардың мазмұнын жаңартуға және студенттердің еңбек нарығына тез бейімделуіне мүмкіндік береді;

- Коммуникация мәдениетін дамыту: Қазақстанда коммуникация саласының тұрақты дамуы үшін гендерлік теңдік қағидаттарын, аудиториялық сауаттылықты, этикалық нормаларды және сын тұрғысынан ойлауды оқу үдерісінің маңызды компоненттері ретінде күшейту қажет.

Қазақстандағы коммуникация білім беру жүйесінің қазіргі жағдайы Түркия тәжірибесімен салыстырғанда бірқатар құрылымдық және мазмұндық айырмашылықтарды көрсетеді. Егер Түркияда коммуникация факультеттері дербес институционалдық құрылым ретінде қалыптасып, аккредитация және сапа менеджменті жүйелері арқылы тұрақты дамып отырса, Қазақстанда бұл жүйе әлі де өтпелі кезеңде сипатталады. Оқу бағдарламаларының мазмұны мен еңбек нарығы талаптарының арасындағы сәйкессіздік, практикалық даярлықтың жеткіліксіздігі және академия мен медиа индустрия арасындағы байланыстың әлсіздігі отандық зерттеулерде де бірнеше рет атап көрсетілген (Мысаева, 2021; Озер және Саудбаев, 2020; Серікжанқызы, 2025). Осы тұрғыдан алғанда, Түркиядағы институционалдық тұрақтылық, салалық аккредитация және оқу бағдарламаларын цифрлық ортаға жүйелі бейімдеу тәжірибесі Қазақстан үшін нақты салыстырмалы модель ретінде қарастырылуы мүмкін.

Қазақстандағы коммуникация білім беру жүйесінде де академиялық мазмұн мен еңбек нарығы талаптарының арасында белгілі бір алшақтық сақталуда. Білім беру бағдарламаларының құрылымында теориялық пәндердің үлесі басым болғанымен, өндірістік практика, медиа ұйымдармен жүйелі байланыс және қолданбалы дағдыларды дамыту жеткілікті деңгейде құрылымданбаған. Осыған байланысты қазіргі реформаларда жұмыс берушілермен әріптестікті күшейту, медиашеберханалар мен зертханаларды дамыту және практикалық бағыттағы модульдерді енгізу негізгі басымдықтардың бірі ретінде қарастырылуда (Серікжанқызы, 2025).

Қазіргі кезеңде Қазақстандағы журналистік білім беру жаңа мазмұндық бағыттармен толықтырылуда. Н.Т. Шыңғысова, Е.И. Дудинова және М.О. Негізбаеваның зерттеулерінде журналистік білім беру тұрақты даму мақсаттарымен тығыз байланысты қарастырылып, қазіргі журналистерден тек ақпарат тарату ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, экологиялық және экономикалық мәселелерді

кәсіби деңгейде талдау талап етілетіні көрсетіледі. Авторлардың пікірінше, цифрлық және мультимедиялық ортада жұмыс істейтін журналистерге фактчекинг, медиасауаттылық, қоғамдық пікір қалыптастыру және күрделі мәселелерді түсіндіру қабілеті қажет (Шыңғысова, Дудинова, Негізбаева, 2025).

Жоғарыда келтірілген деректер Қазақстандағы коммуникация білім беру жүйесінің реформалауды талап ететін бірнеше негізгі бағытын анық көрсетеді. Біріншіден, білім беру бағдарламаларының мазмұнын еңбек нарығы талаптарына сәйкестендіру қажет. Екіншіден, академия мен сектор арасындағы институционалдық байланысты күшейту маңызды. Үшіншіден, сапаны қамтамасыз етудің тәуелсіз және салалық ерекшеліктерге бейімделген аккредитациялық механизмдерін енгізу қажеттілігі туындайды (Серікжанқызы, 2025).

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Түркиядағы коммуникация білім беру жүйесінің институционалдық, сапалық және педагогикалық тұрғыдан кешенді дамығанын көрсетті. 27 диссертацияны біртұтас аналитикалық корпус ретінде қарастыру коммуникация білімінің эволюциясын жүйелі түрде түсіндіруге және оның негізгі даму логикасын айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері Түркия тәжірибесінің Қазақстандағы коммуникация және журналистика білім беру жүйесін жаңғырту үшін маңызды салыстырмалы және қолданбалы негіз бола алатынын дәлелдейді. Атап айтқанда, Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінде оқу бағдарламаларының мазмұнын еңбек нарығына бейімдеу, практикалық даярлықты күшейту, академия мен индустрия арасындағы байланысты институционалдандыру және сапаны қамтамасыз етудің тиімді механизмдерін енгізу қажеттілігі айқын көрінеді (Мысаева, 2021; Озер, Саудбаев, 2020; Шыңғысова, Дудинова, Негізбаева, 2025).

Түркиядағы коммуникация білімінің тәжірибесі бұл бағыттарда жүйелі шешімдердің бар екенін көрсетеді. Алайда зерттеу бұл тәжірибені тікелей көшіру емес, оны Қазақстанның әлеуметтік, институционалдық және білім беру контексіне бейімдеу қажеттігін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу нәтижелері коммуникация білімін реформалаудың ғылыми негізделген бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – бұрын жеке-жеке қарастырылған диссертациялық зерттеулерді интеграциялық талдау арқылы біріктіріп, коммуникация білімінің көпөлшемді типологиялық моделін ұсынуында. Бұл тәсіл коммуникация білімін тек оқу бағдарламалары деңгейінде емес, институционалдық құрылым, әлеуметтік факторлар және цифрлық трансформация контекстінде кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қолданбалы тәжірибелік тұрғыдан зерттеу нәтижелері Қазақстандағы журналистика және коммуникация бағдарламаларын жетілдіру, факультеттік құрылымды қайта қарастыру, оқу мазмұнын жаңарту және академия-индустрия ынтымақтастығын күшейту бойынша шешімдер қабылдауға ғылыми негіз бола алады.

Қорыта айтқанда, Түркия мен Қазақстандағы коммуникация білім беру жүйелерін салыстырмалы талдау бұл саланың даму бағыттарын терең түсінуге

мүмкіндік береді және болашақ зерттеулер үшін жаңа ғылыми перспективаларды ашады.

Бұл жұмысты дайындау кезінде автор жасанды интеллект көмегін түрік және ағылшын тілдеріндегі диссертациялардың мәтіндерін оқып, қазақ тіліне аудару, олардың негізгі тұжырымдарын мазмұндау және сараптамалық қорытынды жасау мақсатында пайдаланған. Бұл құралды пайдаланғаннан кейін автор барлық мазмұнды қажеттілігіне қарай қарап, түзетін, толықтырды және жарияланымның мазмұнына толық жауапкершілік алады.

Әдебиеттер тізімі:

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (2026). Журналистика және коммуникация саласы бойынша білім беру бағдарламалары. <https://farabi.university>

Балаева, А. (2026). Қазақстанда 700-ден астам білім беру бағдарламасы қысқартылады. *Egemen Qazaqstan*. <https://egemen.kz/article/410137-aida-balaeva-qazaqstanda-700-den-astam-bilim-beru-baghdarlamasy-qysqartylady>

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. (2026). Журналистика және медиа білім беру бағдарламалары. <https://enu.kz>

Мысаева, Қ.Н. (2021). Тәуелсіздік жылдарындағы журналистік білім беру. *ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы*, №4 (62), 4–9 бб.

Озер, Я., Саудбаев, М.Х. (2020). Қазақстандық аймақтық ЖОО-лардағы журналистік білім беру динамикасы: 2015–2018 жылдары негізінде. *ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы*, №2 (56), 27–31 бб.

Серікжанқызы, А. (2025). Қазақстанда журналистика мамандығы қалай оқытылады. *Kazinform*. <https://kaz.inform.kz/news/kazakstanda-zhurnalistika-mamandigi-kalay-okitiladi-7864ba/>

Шыңғысова, Н.Т., Дудинова, Е.И., Негізбаева, М.О. (2025). Журналистік білім берудегі тұрақты даму концепциясы. *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Журналистика сериясы*, №1 (150), 19–29 бб.

Alban, A. (2025). *Web 2.0 teknolojilerinin iletişim fakültelerindeki öğrencilerin öğrenme deneyimlerine yansımaları: Fenomenolojik bir çalışma* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Asıl, S. (2023). *İletişim fakültelerinin medya mesajlarını okumada eleştirel düşünme becerisini kazandırma işlevi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara, Türkiye (TR).

Aslan, C. E. (2017). *Türkiye’de iletişim eğitiminin başlangıcı: Uluslararası etkiler açısından bir değerlendirme* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Ataman Yenğın, D. (2017). *Türkiye’de iletişim fakültelerinde halkla ilişkiler eğitimi ve sorunları* (Doktora tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Atar, B. (2025). *Şiddetsiz iletişim eğitimi alan öğretmenlerin sınıf yönetimi davranışları ile ilgili algılarının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, Türkiye (TR).

Aydın, G. (2004). *Public relations education: The implementation of EUPRERA PR course survey in Turkey* (Master's thesis). Yeditepe University, Graduate Institute of Social Sciences, Istanbul, Türkiye (TR).

Ayyıldız Kızıl, A. (2010). *Yerel yönetimlerde kurum içi hizmet birimlerinde halkla ilişkiler eğitimi (Konya Büyükşehir Belediyesi KOSKİ örneği)* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Basit, O. (2017). *Çocuktan anneye yaklaşımla uygulanan iletişim eğitiminin anne-çocuk iletişimine etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Okul Öncesi Eğitim ABD, Ankara, Türkiye (TR).

Baykal, E. (2008). *Les mécanismes de contrôle sur les universités et les académiciens: Le cas des facultés de communication* (Master recherche). Université Galatasaray, Institut des Sciences Sociales, İstanbul, Türkiye (TR).

boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.

Boylu, F. B. (2024). *Bir tıp fakültesinde tıpta uzmanlık ve 6. sınıf öğrencilerinde şiddetsiz iletişim eğitimi ve etkileri: Müdahale çalışması* (Tıpta uzmanlık tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Can, S. (2017). *İletişim eğitiminde akademi ve sektör beklentileri üzerine bir araştırma* (Doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, Kayseri, Türkiye (TR).

Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.

Coombs, W. T., & Holladay, S. J. (2014). *The handbook of crisis communication*. Wiley-Blackwell.

Çakırkaya, E. (2024). *Dijital çağda televizyon izleme pratiklerinin dönüşümü: Türkiye'de iletişim eğitimi görmekte olan Z kuşağının televizyon izleme alışkanlıkları* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo-TV-Sinema ABD, Ankara, Türkiye (TR).

Çakmak, E., & Ünal, R. (2019). Media education in Turkey: Transformations and challenges. *Journalism & Communication Studies*, 11(3), 215–234.

Çebi, M. (2015). Development of communication faculties in Turkey: Historical and academic foundations. *Turkish Journal of Communication Research*, 7(2), 44–59.

Çiftçi, G. T. (2017). *Dijital tabanlı hizmet içi iletişim eğitimleri: İletişim eğitimi blog tasarımı üzerine bir model önerisi* (Doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ABD, Antalya, Türkiye (TR).

Deuze, M. (2005). What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism*, 6(4), 442–464.

Deuze, M., & Witschge, T. (2018). Beyond journalism: Theorizing the transformation of journalism. *Journalism*, 19(2), 165–181.

Dill, D. D. (2003). Allowing the market to rule: The case of academic quality assurance. *Higher Education Quarterly*, 57(2), 136–157.

Ereke, B. (2025). *Türkiye'de iletişim fakültelerindeki medya okuryazarlığı dersinin eleştirel pedagoji bağlamında analizi* (Doktora tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Medya ve İletişim Çalışmaları ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Erel, Z. (2025). *Applying nonviolent communication in daily life: A qualitative study on real-life experiences after nonviolent communication training* (Yüksek lisans tezi).

İzmir Ekonomi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkiler ABD, İzmir, Türkiye (TR).

Erdenir, A. (2018). *Türkiye'nin Avrupa yükseköğretim alanı projesine katılım sürecinde iletişim eğitiminin durumu* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Erol, İ. E. (2020). *Halkla ilişkiler eğitiminde sanal gerçeklik üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Gökay, D. (2018). *İletişim eğitimi alan öğrencilerin fakültelerini tercihlerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi (İstanbul örneği)* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Goodman, R., & Steyn, E. (2017). *Global journalism education in the 21st century*. Knight Foundation Press.

Gönül, Ö. (2019). *Uzlaştırma hizmeti kapsamında iletişim eğitiminin önemi (İzmir örneği)* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Yönetimi ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Grunig, J. E., & Grunig, L. A. (2006). Public relations theory applied in communication education. *Journal of Communication Management*, 10(4), 335–354.

Gülsünler, M. E. (2008). *Türkiye ve Almanya'daki halkla ilişkiler eğitiminin karşılaştırılması ve Türkiye için yeni bir model önerisi* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Gülçay, H. (2020). *Türkiye'de gazetecilik eğitiminin değerlendirilmesi: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi örneği* (Yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, Türkiye (TR).

Güzeldere, S. (2024). *İletişim eğitiminde akreditasyonun yeri ve önemi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Hamilton, J. (2016). *Journalism, media and democracy*. Routledge.

Hamurcu, S. Y. (2022). *Hemşirelik öğrencilerine perinatal hasta güvenliğini sürdürmeye odaklı çevrimiçi verilen iletişim eğitiminin etkinliğinin değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ABD, Ankara, Türkiye (TR).

Harvey, L., & Green, D. (1993). Defining quality. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 18(1), 9–34.

Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. NYU Press.

Kara, T. (2019). *Üniversiteye giriş sınavına hazırlanan öğrencilerin gözünde halkla ilişkiler eğitimi veren bölümlerin imajı* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Karaca, Ö. (2011). *Fotoğrafın iletişimselliği ve iletişim fakültelerinde fotoğrafın yeri* (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Türkiye (TR).

Kaya, R., & Çakmur, B. (2010). Politics and journalism in Turkey. *European Journal of Communication*, 25(2), 103–118.

Kızılhan, T. (2016). *İletişim fakülteleri öğretim üyelerinin ve öğrencilerinin sayısal vatandaşlık özyeterliklerine ilişkin algılarının değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye (TR).

Köroğlu, H. N. (2025). *Toplumsal cinsiyet perspektifinden bilgi-iktidar ilişkisi: Türkiye’deki iletişim fakültelerinde kadın akademisyenler örneği* (Yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, Türkiye (TR).

Mensing, D. (2010). Rethinking journalism education. *Journalism & Mass Communication Educator*, 65(3), 297–309.

Ntulume, F. M. (2023). *Halkla ilişkiler uygulamalarında yeni medyanın etkisini Instagram üzerinden ölçümlemesi* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Türkiye (TR).

Özdemir, A. (2022). *Şiddetsiz iletişim eğitiminin sağlık çalışanlarına etkisi* (Tıpta uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Şehir Hastanesi, Aile Hekimliği Kliniği, Ankara, Türkiye (TR).

Öztürk, E. (2019). *Public relations education in Turkey...* (Master’s thesis). Yeditepe University, Department of Public Relations and Publicity, İstanbul, Türkiye (TR).

Pavlik, J. V. (2000). The impact of technology on journalism. *Journalism Studies*, 1(2), 229–237.

Pavlik, J. V. (2013). Innovation in journalism education. *Digital Journalism*, 1(2), 181–193.

Polat, B. (2025). *Adölesanlara verilen temel iletişim eğitiminin iletişim becerisi ve benlik saygısına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik ABD, Mersin, Türkiye (TR).

Reese, S. D., & Shoemaker, P. J. (2016). *Mediating the message in the 21st century*. Routledge.

Rençber, H. (2021). *Halkla ilişkiler eğitiminin dijital dönüşümü: Delphi tekniği temelinde bir model önerisi* (Doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, Türkiye (TR).

Sayın, H. İ. (1996). *İletişim fakültelerindeki basın yayın eğitimi programlarının değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Şahingöz, A. (2022). *Film destekli iletişim eğitiminin hemşirelik öğrencilerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İç Hastalıkları ABD, Çankırı, Türkiye (TR).

Tanacı, F. (2018). *Türkiye’de gazetecilik eğitimi: Akademi, öğrenci ve sektör beklentileri üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Turan, K. (2014). *Halkla ilişkiler eğitimi gören üniversite öğrencilerinin kadınların halkla ilişkiler alanında yönetici olmalarına ilişkin tutumları* (Yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Uzoğlu, S. (1994). *Türkiye’deki iletişim fakültelerinde halkla ilişkiler ve tanıtım bölümlerinde yapılan öğretim yeterliliği* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye (TR).

Westerheijden, D. F. (1999). Quality assurance in higher education. *Higher Education Review*, 32(1), 35–50.

Yapıcıoğlu A. Y. (2020). *Marka okuryazarlığı kavramı: İzmir’de iletişim fakültelerinde okuyan halkla ilişkiler ve reklamcılık öğrencileri üzerine araştırma* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye (TR).

Yegen, C. (2020). Academic transformation of communication faculties in Turkey. *International Journal of Communication Research*, 8(4), 112–127.

Yıldırım, B. (2009). *Gazetecilik eğitimi: Değişim ihtiyacı ve dönüşümler* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Zelizer, B. (2004). *Taking journalism seriously: News and the academy*. Sage Publications.

References:

Al-Farabi atyndagy Qazaq Ulttyq Universiteti. (2026). Zhurnalistika zhane kommunikaciya salasy boynsha bilim beru bagdarlamalary [Educational programs in journalism and communication]. <https://farabi.university>

Balaeva, A. (2026). Qazaqstanda 700-den astam bilim beru bagdarlamasy qysqartylady [More than 700 educational programs to be reduced in Kazakhstan]. *Egemen Qazaqstan*.

<https://egemen.kz/article/410137-aida-balaeva-qazaqstanda-700-den-astam-bilim-beru-baghdarlamasy-qysqartylady>

L.N. Gumilyov atyndagy Euraziya Ulttyq Universiteti. (2026). Zhurnalistika zhane media bilim beru bagdarlamalary [Journalism and media education programs]. <https://enu.kz>

Myssayeva, Q.N. (2021). Tauelsizdik zhyldaryndagy zhurnalistik bilim beru [Journalism education during the years of independence]. *QazUU Khabarshysy. Zhurnalistika seriyasy*, No. 4 (62), pp. 4–9.

Ozer, Ya., Saudbayev, M.Kh. (2020). Qazaqstandyq aimaqtyq ZHOO-lardagy zhurnalistik bilim beru dinamikasy: 2015–2018 zhyldary negizinde [Dynamics of journalism education in regional universities of Kazakhstan: based on 2015–2018]. *QazUU Khabarshysy. Zhurnalistika seriyasy*, No. 2 (56), pp. 27–31.

Serikzhanqyzy, A. (2025). Qazaqstanda zhurnalistika mamandygy qalai oqytylady [How journalism education is taught in Kazakhstan]. *Kazinform*. <https://kaz.inform.kz/news/kazakstanda-zhurnalistika-mamandigi-kalay-okitiladi-7864ba/>

Shyngysova, N.T., Dudinova, E.I., Negizbayeva, M.O. (2025). Zhurnalistik bilim berudegi turaqty damu koncepciyasy [The concept of sustainable development in journalism education]. *L.N. Gumilyov atyndagy Euraziya Ulttyq Universiteti Khabarshysy. Zhurnalistika seriyasy*, No. 1 (150), pp. 19–29.

Alban, A. (2025). *Web 2.0 teknolojilerinin iletişim fakültelerindeki öğrencilerin öğrenme deneyimlerine yansımaları: Fenomenolojik bir çalışma* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Asıl, S. (2023). *İletişim fakültelerinin medya mesajlarını okumada eleştirel düşünme becerisini kazandırma işlevi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara, Türkiye (TR).

Aslan, C. E. (2017). *Türkiye’de iletişim eğitiminin başlangıcı: Uluslararası etkiler açısından bir değerlendirme* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Ataman Yenğın, D. (2017). *Türkiye’de iletişim fakültelerinde halkla ilişkiler eğitimi ve sorunları* (Doktora tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Atar, B. (2025). *Şiddetsiz iletişim eğitimi alan öğretmenlerin sınıf yönetimi davranışları ile ilgili algılarının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, Türkiye (TR).

Aydın, G. (2004). *Public relations education: The implementation of EUPRERA PR course survey in Turkey* (Master’s thesis). Yeditepe University, Graduate Institute of Social Sciences, İstanbul, Türkiye (TR).

Ayyıldız Kızıl, A. (2010). *Yerel yönetimlerde kurum içi hizmet birimlerinde halkla ilişkiler eğitimi (Konya Büyükşehir Belediyesi KOSKİ örneği)* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Basit, O. (2017). *Çocuktan anneye yaklaşımla uygulanan iletişim eğitiminin anne–çocuk iletişimine etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Okul Öncesi Eğitim ABD, Ankara, Türkiye (TR).

Baykal, E. (2008). *Les mécanismes de contrôle sur les universités et les académiciens: Le cas des facultés de communication* (Master recherche). Université Galatasaray, Institut des Sciences Sociales, İstanbul, Türkiye (TR).

boyd, d. (2014). *It’s complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.

Boylu, F. B. (2024). *Bir tıp fakültesinde tıpta uzmanlık ve 6. sınıf öğrencilerinde şiddetsiz iletişim eğitimi ve etkileri: Müdahale çalışması* (Tıpta uzmanlık tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Can, S. (2017). *İletişim eğitiminde akademi ve sektör beklentileri üzerine bir araştırma* (Doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, Kayseri, Türkiye (TR).

Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.

Coombs, W. T., & Holladay, S. J. (2014). *The handbook of crisis communication*. Wiley-Blackwell.

Çakırkaya, E. (2024). *Dijital çağda televizyon izleme pratiklerinin dönüşümü: Türkiye’de iletişim eğitimi görmekte olan Z kuşağının televizyon izleme alışkanlıkları* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo–TV–Sinema ABD, Ankara, Türkiye (TR).

Çakmak, E., & Ünal, R. (2019). Media education in Turkey: Transformations and challenges. *Journalism & Communication Studies*, 11(3), 215–234.

Çebi, M. (2015). Development of communication faculties in Turkey: Historical and academic foundations. *Turkish Journal of Communication Research*, 7(2), 44–59.

Çiftçi, G. T. (2017). *Dijital tabanlı hizmet içi iletişim eğitimleri: İletişim eğitimi blog tasarımı üzerine bir model önerisi* (Doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ABD, Antalya, Türkiye (TR).

Deuze, M. (2005). What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism*, 6(4), 442–464.

Deuze, M., & Witschge, T. (2018). Beyond journalism: Theorizing the transformation of journalism. *Journalism*, 19(2), 165–181.

Dill, D. D. (2003). Allowing the market to rule: The case of academic quality assurance. *Higher Education Quarterly*, 57(2), 136–157.

Ereke, B. (2025). *Türkiye’de iletişim fakültelerindeki medya okuryazarlığı dersinin eleştirel pedagoji bağlamında analizi* (Doktora tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Medya ve İletişim Çalışmaları ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Erel, Z. (2025). *Applying nonviolent communication in daily life: A qualitative study on real-life experiences after nonviolent communication training* (Yüksek lisans tezi). İzmir Ekonomi Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkiler ABD, İzmir, Türkiye (TR).

Erdenir, A. (2018). *Türkiye’nin Avrupa yükseköğretim alanı projesine katılım sürecinde iletişim eğitiminin durumu* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Erol, İ. E. (2020). *Halkla ilişkiler eğitiminde sanal gerçeklik üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Gökay, D. (2018). *İletişim eğitimi alan öğrencilerin fakültelerini tercihlerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi (İstanbul örneği)* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Goodman, R., & Steyn, E. (2017). *Global journalism education in the 21st century*. Knight Foundation Press.

Gönül, Ö. (2019). *Uzlaştırma hizmeti kapsamında iletişim eğitiminin önemi (İzmir örneği)* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Yönetimi ABD, İstanbul, Türkiye (TR).

Grunig, J. E., & Grunig, L. A. (2006). Public relations theory applied in communication education. *Journal of Communication Management*, 10(4), 335–354.

Gülsünler, M. E. (2008). *Türkiye ve Almanya’daki halkla ilişkiler eğitiminin karşılaştırılması ve Türkiye için yeni bir model önerisi* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Gülçay, H. (2020). *Türkiye’de gazetecilik eğitiminin değerlendirilmesi: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi örneği* (Yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, Türkiye (TR).

Güzeldere, S. (2024). *İletişim eğitiminde akreditasyonun yeri ve önemi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye (TR).

Hamilton, J. (2016). *Journalism, media and democracy*. Routledge.

Hamurcu, S. Y. (2022). *Hemşirelik öğrencilerine perinatal hasta güvenliğini sürdürmeye odaklı çevrimiçi verilen iletişim eğitiminin etkinliğinin değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ABD, Ankara, Türkiye (TR).

Harvey, L., & Green, D. (1993). Defining quality. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 18(1), 9–34.

Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. NYU Press.

Kara, T. (2019). *Üniversiteye giriş sınavına hazırlanan öğrencilerin gözünde halkla ilişkiler eğitimi veren bölümlerin imajı* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Karaca, Ö. (2011). *Fotoğrafın iletişimselliği ve iletişim fakültelerinde fotoğrafın yeri* (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Türkiye (TR).

Kaya, R., & Çakmur, B. (2010). Politics and journalism in Turkey. *European Journal of Communication*, 25(2), 103–118.

Kızılhan, T. (2016). *İletişim fakülteleri öğretim üyelerinin ve öğrencilerinin sayısal vatandaşlık özyeterliklerine ilişkin algılarının değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye (TR).

Koroğlu, H. N. (2025). *Toplumsal cinsiyet perspektifinden bilgi–iktidar ilişkisi: Türkiye’deki iletişim fakültelerinde kadın akademisyenler örneği* (Yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, Türkiye (TR).

Mensing, D. (2010). Rethinking journalism education. *Journalism & Mass Communication Educator*, 65(3), 297–309.

Ntulume, F. M. (2023). *Halkla ilişkiler uygulamalarında yeni medyanın etkisini Instagram üzerinden ölçümlemesi* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Türkiye (TR).

Özdemir, A. (2022). *Şiddetsiz iletişim eğitiminin sağlık çalışanlarına etkisi* (Tıpta uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Şehir Hastanesi, Aile Hekimliği Kliniği, Ankara, Türkiye (TR).

Öztürk, E. (2019). *Public relations education in Turkey...* (Master’s thesis). Yeditepe University, Department of Public Relations and Publicity, İstanbul, Türkiye (TR).

Pavlik, J. V. (2000). The impact of technology on journalism. *Journalism Studies*, 1(2), 229–237.

Pavlik, J. V. (2013). Innovation in journalism education. *Digital Journalism*, 1(2), 181–193.

Polat, B. (2025). *Adölesanlara verilen temel iletişim eğitiminin iletişim becerisi ve benlik saygısına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik ABD, Mersin, Türkiye (TR).

Reese, S. D., & Shoemaker, P. J. (2016). *Mediating the message in the 21st century*. Routledge.

Rençber, H. (2021). *Halkla ilişkiler eğitiminin dijital dönüşümü: Delphi tekniği temelinde bir model önerisi* (Doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, Türkiye (TR).

Sayın, H. İ. (1996). *İletişim fakültelerindeki basın yayın eğitimi programlarının değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Şahingöz, A. (2022). *Film destekli iletişim eğitiminin hemşirelik öğrencilerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İç Hastalıkları ABD, Çankırı, Türkiye (TR).

Tanacı, F. (2018). *Türkiye’de gazetecilik eğitimi: Akademi, öğrenci ve sektör beklentileri üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye (TR).

Turan, K. (2014). *Halkla ilişkiler eğitimi gören üniversite öğrencilerinin kadınların halkla ilişkiler alanında yönetici olmalarına ilişkin tutumları* (Yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Uzoğlu, S. (1994). *Türkiye'deki iletişim fakültelerinde halkla ilişkiler ve tanıtım bölümlerinde yapılan öğretim yeterliliği* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye (TR).

Westerheijden, D. F. (1999). Quality assurance in higher education. *Higher Education Review*, 32(1), 35–50.

Yapıcıoğlu A. Y. (2020). *Marka okuryazarlığı kavramı: İzmir'de iletişim fakültelerinde okuyan halkla ilişkiler ve reklamcılık öğrencileri üzerine araştırma* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye (TR).

Yegen, C. (2020). Academic transformation of communication faculties in Turkey. *International Journal of Communication Research*, 8(4), 112–127.

Yıldırım, B. (2009). *Gazetecilik eğitimi: Değişim ihtiyacı ve dönüşümler* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye (TR).

Zelizer, B. (2004). *Taking journalism seriously: News and the academy*. Sage Publications.

ЖАҚЫП Мырзантай Қожабайұлы,
Профессор кафедры «Журналистика и социальные науки»
Северо-Казахстанского университета имени Манаша Козыбаева,
город Петропавловск, Республика Казахстан,
E-mail: mkzhakyp@ku.edu.kz

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ КОММУНИКАЦИЙ В ТУРЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУТИ ЕЁ АДАПТАЦИИ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

В статье комплексно анализируется опыт высшего образования в сфере коммуникации (журналистика, связи с общественностью, реклама, новые медиа) в университетах Турции на основе корпуса из 27 магистерских и докторских диссертаций. Цель исследования – систематизировать ключевые тенденции развития коммуникационного образования в Турции в разрезе институционализации, управления качеством, содержания учебных планов, отношений «академия-отрасль», студенческой мотивации, гендерных и управленческих факторов и на этой основе определить возможности адаптации данного опыта к казахстанскому контексту.

Научная новизна работы заключается в том, что разрозненные эмпирические исследования, выполненные в разные годы и в разных турецких университетах, впервые рассматриваются как единый аналитический корпус, на основе которого предлагается типологическая модель эволюции высшего коммуникационного образования по пяти осям: институциональное развитие, аккредитация и культура качества, разрыв между академией и медиа/PR-сектором, обновление учебных планов, социально-гендерное измерение.

Методологически использованы документальный анализ текстов диссертаций, качественный контент-анализ, сравнительно-типологический и структурно-системный подход.

Основные результаты показывают, что коммуникационные факультеты Турции эволюционировали от модели Basın Yayın Yüksekokulları к полноформатным İletişim Fakülteleri; профильные аккредитационные системы (İLAD/İLEDAK) усилили культуру качества; при этом сохраняется разрыв между теорией и практикой, университетом и медиа-/PR-индустрией; учебные планы стали многомерными, включая новые медиа, критическое мышление, медиа- и бренд-грамотность, использование социальных сетей и инструментов Web 2.0; гендерное неравенство и механизмы институционального контроля наиболее явно проявляются в коммуникационных факультетах.

В заключении сформулированы рекомендации для реформирования казахстанских программ по журналистике и связям с общественностью: внедрение специализированной аккредитации, усиление партнерства «академия-отрасль», увеличение доли практики, включение цифровой и критической медиа-грамотности в ядро куррикулума, формирование гендерно чувствительной кадровой политики.

Ключевые слова: коммуникационное образование Турции; программы по журналистике и PR; аккредитация и качество; разрыв «академия-отрасль»; реформирование учебных планов; медиа- и бренд-грамотность; адаптация к Казахстану.

ZHAKYP Myrzantay K.

Professor, Department of Journalism and Social Sciences,

Manash Kozybayev North Kazakhstan University,

Petropavl, Republic of Kazakhstan

E-mail: mkzhakyp@ku.edu.kz

**THE COMMUNICATION EDUCATION SYSTEM IN TURKEY:
A COMPARATIVE ANALYSIS BASED ON SCHOLARLY RESEARCH
AND PATHWAYS FOR ITS ADAPTATION TO KAZAKHSTAN**

This article provides a comprehensive analysis of higher education in communication (journalism, public relations, advertising and new media) in Turkish universities, based on a corpus of 27 master's and doctoral theses. The main aim is to systematise key trends in the development of communication education in Turkey – in terms of institutionalisation, quality assurance, curriculum content, academy-industry relations, student motivations, and gendered and governance factors – and to explore how this experience can be adapted to the Kazakhstani context.

The study's originality lies in treating previously fragmented empirical research from different Turkish universities and time periods as a single analytical corpus and proposing a typological model of the evolution of communication higher education along five dimensions: institutional development; accreditation and quality culture; the gap between academia and the media/PR sector; curriculum renewal; and socio-gendered dynamics.

Methodologically, the research relies on documentary analysis of thesis texts, qualitative content analysis, comparative-typological and structural-system approaches.

The findings show that Turkish communication faculties have evolved from Basın Yayın Yüksekokulları towards full-fledged İletişim Fakülteleri; sector-specific accreditation (İLAD/İLEDAK) has strengthened quality culture; yet a persistent gap remains between theory and practice and between universities and the media/PR industry. Curricula have become multidimensional, incorporating new media, critical thinking, media and brand literacy, and the pedagogical use of social media and Web 2.0 tools. Gender inequality and institutional control mechanisms are particularly visible within communication faculties.

The conclusion formulates policy-oriented recommendations for reforming journalism and public relations programmes in Kazakhstan: introducing specialised accreditation, deepening academy-industry partnerships, increasing the share of practice-based learning, embedding digital and critical media literacy as core components, and developing gender-sensitive academic staffing policies.

Keywords: *communication education in Turkey; journalism and PR programmes; accreditation and quality assurance; academy-industry gap; curriculum reform; media and brand literacy; adaptation to Kazakhstan.*

ФИЛОСОФИЯ, ЭТИКА ЖӘНЕ ДІН – ФИЛОСОФИЯ, ЭТИКА И РЕЛИГИЯ

ЗЕКЕБАЙ Зейнұр,

**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты,
Астана қаласы, Қазақстан Республикасы**

E-mail: zekebye@gmail.com

**ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕН ДІНИ ОРТАНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫН
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ТАЛДАУ**

Аңдатпа

Мақалада жасанды интеллекттің діни ортаға енуін талдаудың теориялық және әдіснамалық негіздері қарастырылады. Зерттеу цифрлық діннің медиатизациядан алгоритмденуге қарай өзгеруін, адам туралы теологиялық түсініктердің технологиялық агентпен байланысын және техносакралды феномендердің қалыптасуын сипаттайды. Мақалада дінтану, әлеуметтік философия және технология философиясы тоғысындағы ұғымдар жүйеленіп, Қазақстан жағдайында аталған мәселені зерттеудің әдіснамалық бағыты ұсынылады. Авторлық тұжырым ретінде жасанды интеллект діни тәжірибеде тек техникалық көмекші емес, діни коммуникацияның жаңа акторы ретінде көріне бастағаны көрсетіледі.

***Түйін сөздер:** цифрлық дін, жасанды интеллект, техносакралдылық, діни антропология, алгоритмдену.*

Кіріспе

Қазіргі қоғамда жасанды интеллект тек экономикалық немесе басқарушылық құрал ретінде ғана емес, адамның рухани өмірін ұйымдастыруға әсер ететін фактор ретінде де көрініп отыр. Діни орта ұзақ уақыт бойы дәстүр, мәтін, қауым, рәсім және бедел арқылы сақталып келді. Цифрлық технологиялар осы байланыстарды әлсіретіп жіберді деп айту біржақты болар еді. Керісінше, олар діни өмірдің жаңа арналарын ашып, діни мәтінді оқу, уағыз тыңдау, сұрақ қою, қауыммен байланысу және рухани кеңес алу тәсілдерін өзгертті. Сондықтан жасанды интеллект пен діннің байланысын талдау бүгінгі дінтанудың шеткі тақырыбы емес, оның жаңа теориялық бағытына айналып келеді.

Цифрлық дін туралы алғашқы зерттеулер интернетті діни ақпарат тарататын орта ретінде түсіндірді. Бұл кезеңде діни ұйымдардың сайттары, онлайн уағыздар, электронды қасиетті мәтіндер және діни мәлімет қорлары басты назарға алынды. Кейін зерттеушілер желідегі интерактивті тәжірибелерді бөлек қарастырып, пайдаланушының діни әрекеттің жай бақылаушысы емес, оның белсенді қатысушысы бола бастағанын көрсетті (1). Осыдан бастап діннің онлайн және офлайн кеңістіктері бірін бірі толықтыратын күрделі жүйе ретінде сипаттала бастады (2). Мұндай теориялық ауысым жасанды интеллект дәуірінде жаңа мағына алады, өйткені енді цифрлық орта тек жеткізуші емес, мағына өндіруші және жауап қалыптастырушы кеңістікке айналуға.

Мәселенің өзектілігі Қазақстан үшін де айқын. Елде жасанды интеллектті дамытуға арналған мемлекеттік тұжырымдама қабылданып, цифрлық басқару,

деректер инфрақұрылымы және технологиялық құзыреттер ұлттық даму бағыты ретінде бекітілді (12). Сонымен бірге діни қызмет пен діни бірлестіктердің құқықтық алаңы арнайы заңмен реттеледі (13). Осы екі кеңістік, цифрлық даму мен діни қызмет, болашақта бір бірінен оқшау тұрмайды. Діни білім беру платформалары, сұрақ жауап сервистері, мәтіндік көмекшілер және автоматтандырылған кеңес беру жүйелері қоғамда нақты сұранысқа ие бола бастайды. Сол себепті бірінші кезекте бұл құбылысты бағалаудың теориялық және әдіснамалық негізін анықтау қажет.

Мақаланың мақсаты жасанды интеллекттің діни ортаға интеграциясын зерттеуге арналған теориялық-әдіснамалық негіздерді жүйелеу. Осы мақсатқа жету үшін цифрлық діннің қалыптасу кезеңдері қарастырылып, діни антропология мен жасанды интеллект арасындағы мәселе талданады, техносакралдылық ұғымының дінтанулық мағынасы ашылады және зерттеуге қажетті әдістер кешені ұсынылады. Мақаланың негізгі ойы жасанды интеллект діни салада қарапайым құрал қызметінен шығып, діни коммуникация желісіндегі жаңа актор мәртебесіне жақындай бастайды деген тұжырымға негізделеді. Бұл тұжырым технологияға шамадан тыс сенуді де, оны толық терістеуді де мақсат етпейді. Мәселе діннің ішкі логикасын сақтай отырып, жаңа технологиялық агенттің шекарасын ұқыпты түсіндіруде жатыр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу теориялық сипатта жүргізілді. Негізгі материал ретінде цифрлық дін, интернеттегі діни тәжірибе, технология философиясы, акторлық-желі теориясы, кеңейтілген сана тұжырымдамасы және діни роботтар туралы ғылыми еңбектер пайдаланылды. Цифрлық дін саласында Helland ұсынған religion online және online religion айырмасы, Campbell еңбектеріндегі networked religion түсінігі, Højsgaard пен Warburg сипаттаған зерттеу толқындары әдіснамалық тірек ретінде алынды (1, 2, 3, 4). Бұл еңбектер дінді интернеттегі ақпараттық құбылыс ретінде емес, желілік қауымдастық, өзгермелі бедел және жаңа тәжірибе формасы ретінде көруге мүмкіндік береді.

Мақалада герменевтикалық талдау, салыстырмалы-конфессиялық тәсіл, әлеуметтік-философиялық талдау және акторлық-желі теориясының элементтері қолданылды. Герменевтикалық талдау діни мәтін, дәстүр және цифрлық түсіндіру арасындағы мағыналық айырманы анықтауға көмектеседі. Салыстырмалы-конфессиялық тәсіл христиандық, исламдық және буддистік антропологиялардың жасанды агентке қатысты әртүрлі шекараларын көруге мүмкіндік береді. Акторлық-желі теориясы адам, мәтін, алгоритм, платформа, діни ұйым және пайдаланушы арасындағы байланыстарды біртұтас желі ретінде қарастыруға жағдай жасайды (6). Мұнда жасанды интеллект дербес рухани тұлға деп емес, діни әрекетті өзгерте алатын делдал ретінде түсіндіріледі.

Технология философиясы да зерттеудің маңызды бөлігі болды. Эллюль техника қоғамын адамның еркіндігін өзгерте алатын жүйе ретінде сипаттаса, Хайдеггер техника дүниені ашудың ерекше тәсілі екенін көрсетеді (7, 8). Бұл ойлар діни ортадағы жасанды интеллектті қарапайым сервис ретінде ғана емес, адамның қасиеттімен байланысын ұйымдастыратын жаңа медиатор ретінде талдауға мүмкіндік береді. Кеңейтілген сана теориясы адам танымының сыртқы құралдармен байланысын түсіндіреді (5). Осы ұстаным діни білім алу, мәтінді іздеу және рухани

жауапқа сүйену тәжірибесінде алгоритмдердің неге ықпалды бола бастағанын түсіндіруге пайдалы.

Әдіснамалық шектеу де ескерілді. Бұл мақала нақты бір діни ұйымның тәжірибесін эмпирикалық өлшеммен тексермейді. Оның міндеті болашақ диссертациялық зерттеуге теориялық карта жасау. Сондықтан зерттеуде ұғымдарды айқындау, негізгі зерттеу бағытын бөлу және нормативтік сұрақтардың шекарасын белгілеу алдыңғы орынға қойылды. Мұндай тәсіл жасанды интеллект пен дінді тек жаңалық ретінде емес, адам, дәстүр, бедел және техника арасындағы ұзақ мерзімді қатынас ретінде түсінуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижесінде цифрлық діннің дамуын үш кезең арқылы түсіндіру орынды екені анықталды. Бірінші кезеңде дін интернетке көшірілген мазмұн ретінде көрінді. Бұл жерде негізгі әрекет дайын мәтінді, уағызды, діни жаңалықты немесе ұйым туралы ақпаратты тарату болды. Екінші кезеңде пайдаланушы діни тәжірибенің қатысушысына айналды. Онлайн дұға топтары, виртуалды қауымдар, діни форумдар, әлеуметтік желідегі насихат пен пікірталастар осы кезеңнің белгісі болды. Үшінші кезең жасанды интеллектпен байланысты. Бұл кезеңде цифрлық жүйе тек алаң немесе мұрағат емес, жауап құрастырушы, мәтін іріктеуші, мағына ұсынушы және кейде рухани кеңес беруші рөлін атқара бастайды.

Осы үшінші кезеңді алгоритмденген сакралдылық деп атауға болады. Бұл ұғым дінді алгоритм толық алмастырады дегенді білдірмейді. Ол діни мағынаның пайда болу жолына алгоритмдік іріктеу, тілдік модель, дерек базасы және пайдаланушы сұрағы араласа бастағанын көрсетеді. Мысалы, адам діни мәтіннің түпнұсқасын оқымай, алдымен іздеу жүйесінің немесе чат-боттың қысқаша жауабына сүйенуі мүмкін. Осы кезде діни беделдің дәстүрлі тізбегі өзгереді. Бұрын мәтін, ұстаз, қауым және институт арасындағы байланыс шешуші болса, енді платформа, алгоритм және деректер жиыны осы тізбекке қосылады. Бұл өзгеріс Campbell сипаттаған желілік дін логикасын тереңдетеді (2).

Екінші нәтиже діни антропологиямен байланысты. Христиандықта адам Құдай бейнесі мен ұқсастығы арқылы түсіндіріледі, исламда адам халифа, рух пен нафс иесі ретінде қарастырылады, буддизмде тұрақты мен ұғымы терістеліп, сана ағыны мен тәжірибе сабақтастығы маңызды орын алады. Осы дәстүрлердің ешқайсысы жасанды интеллектті адаммен толық теңестіруге асықпайды. Дегенмен функционалдық деңгейде алгоритм кейбір діни әрекеттерге қатыса алады. Ол мәтінді іздейді, аударма жасайды, сұраққа жауап береді, діни білім алуды жеңілдетеді. Бұл жерде басты айырма онтологиялық субъектілік пен функционалдық қатысудың ара жігінде жатыр. Жасанды интеллект рухани тұлға болмауы мүмкін, бірақ діни коммуникацияның құрылымын өзгерте алады.

Үшінші нәтиже техносакралдылық ұғымын нақтылауға қатысты. Қазіргі мәдениетте технология кейде құтқарылу, шексіз өмір, толық білім, денеден босау және мінсіз басқару туралы үміттермен байланысады. Geraci жасанды интеллект туралы апокалиптикалық қиялдардың діни тілмен жақындайтынын көрсетсе, Cheong діни роботтардың қауым, білім және рухани бедел саласында жаңа коммуникативтік мүмкіндік ашатынын талдайды (9, 10). Puzio діни роботтарға қатысты этикалық сұрақтардың робот этикасынан ғана емес, дінтану мен теологиядан да жауап талап

ететінін дәлелдейді (11). Осы еңбектер техносакралдылықты діннен тыс фантазия емес, қазіргі дінтану талдайтын шынайы мәдени феномен ретінде қарастыруға негіз береді.

Талқылау

Жасанды интеллекттің діни ортаға ықпалын түсіну үшін құрал мен актор арасындағы айырманы мұқият қарастыру қажет. Құрал адам еркіне бағынады, оның мәні пайдаланушы қойған мақсатпен шектеледі. Актор желі ішіндегі қатынастарды өзгертіп, басқа қатысушылардың әрекетіне ықпал етеді. Латурдың акторлық-желі теориясы дәл осы тұста пайдалы. Ол әлеуметтік құбылысты тек адамдар арасындағы қатынас ретінде емес, адам және адам емес элементтер біріккен желі ретінде түсіндіреді (6). Діни ортада мұндай элементтерге мәтін, рәсім, ғибадат орны, киелі зат, құқықтық норма, медиа платформа және алгоритм кіреді. Жасанды интеллект осы желіге кіргенде, ол үнсіз құрал болып қалмай, ақпаратты сұрыптау және жауап беру арқылы діни тәжірибенің бағытына әсер етеді.

Бірақ бұл әсерді асыра бағалауға болмайды. Діни дәстүрлердің терең құрылымы тек ақпарат алмасудан тұрмайды. Онда ниет, сенім, тәубе, құлшылық, ұстаз бен шәкірт арасындағы жауапкершілік, қауымдық мойындау, рухани тәрбие және қасиетті мәтінге құрмет бар. Жасанды интеллект осы қабаттардың бәрін толық иелене алмайды. Ол тілдік тұрғыда сенімді жауап бере алғанымен, жауап үшін рухани жауапкершілік көтермейді. Ол мәтіндер арасындағы ұқсастықты таба алғанымен, діни мағынаның тірі дәстүр ішіндегі салмағын сезінбейді. Сондықтан дінтанулық талдау алгоритмінің мүмкіндігін ғана емес, оның шекарасын да көрсетуі тиіс.

Цифрлық діннің алғашқы кезеңдерінде зерттеушілер интернеттегі діни белсенділік дәстүрлі дінді әлсірете ме, әлде күшейте ме деген сұраққа көбірек назар аударды. Қазіргі кезеңде бұл сұрақ жеткіліксіз болып қалды. Себебі желілік кеңістік діни институттарды айналып өтетін ғана емес, олармен қатар әрекет ететін және кейде оларды күшейтетін ортаға айналды. Мысалы, діни ұйымның ресми сайты, мобилдік қосымша, онлайн дәріс және әлеуметтік желідегі түсіндіру жұмысы дәстүрлі беделдің цифрлық кеңістіктегі жалғасы болуы мүмкін. Бірақ бейресми чат-бот немесе белгісіз дерек қорына сүйенген автоматты кеңес керісінше беделді бұрмалай алады. Осы айырманы ажырату Қазақстандағы діни қауіпсіздік пен діни сауаттылық үшін маңызды.

Қазақстан жағдайында жасанды интеллект пен дінді талдау зайырлы мемлекет қағидатын, конфессияаралық келісімді және құқықтық реттеуді ескеруі керек. Жасанды интеллект туралы мемлекеттік тұжырымдама деректер, инфрақұрылым және кадр дайындау міндеттерін алға шығарады (12). Ал діни қызмет туралы заң діни бірлестіктердің қызметін, миссионерлік жұмысты, діни әдебиетті тарату және діни іс шараларды ұйымдастыру саласын реттейді (13). Болашақта діни сұрақтарға жауап беретін автоматтандырылған сервистер осы екі нормативтік өрістің қиылысында қаралады. Бұл жерде мәселе технологияға тыйым салуда емес. Мәселе оның қай жерде көмекші, қай жерде тәуекел көзі екенін дәл ажыратуда.

Теологиялық антропология тұрғысынан ең күрделі сұрақ жасанды интеллекттің квазисубъект ретінде қабылдануына қатысты. Қолданушы алгоритммен ұзақ сөйлесіп, одан жұбаныш немесе моральдық кеңес алса, ол оны қарапайым

бағдарлама ретінде емес, жауап беретін серік ретінде қабылдауы мүмкін. Бұл феномен психологиялық жағынан түсінікті. Адам тіл арқылы қатынас орнатқанда, жауаптың артында ниет бар деп қабылдауға бейім. Діни салада мұндай қабылдау ерекше сезімтал, себебі рухани кеңес адамның үмітіне, қорқынышына, кінә сезіміне және өмір мағынасына әсер етеді. Сондықтан автоматтандырылған діни кеңес беру жүйелері ашықтық, жауапкершілік және дәстүрмен сәйкестік қағидаларына сүйенуі тиіс.

Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, бұл тақырып бір ғана ғылымның аясында шешілмейді. Дінтану құбылыстың діни мағынасын түсіндіреді, теология оның дәстүрге сәйкестігін бағалайды, әлеуметтік философия технология мен қоғам байланысын ашады, құқықтану реттеу шекарасын белгілейді, ақпараттық технологиялар алгоритмнің жұмыс істеу механизмін түсіндіреді. Мұндай пәнаралық тәсіл зерттеушіні үстірт технооптимизмнен де, негізсіз технопессимизмнен де сақтайды. Құбылысты адам, қоғам, сенім және техника арасындағы қатынас ретінде қарастырғанда ғана жасанды интеллекттің діни ортадағы нақты орны анықталады.

Осы талдау бірінші тараудың диссертациялық міндетімен үйлеседі. Теориялық негіз жасанды интеллектті діни қызметтің дайын жауабы ретінде емес, зерттеуді қажет ететін жаңа медиатор ретінде көреді. Бұл медиатор бір жағдайда білімді қолжетімді етеді, екінші жағдайда беделді әлсіретеді, үшінші жағдайда қауым мен жеке адамның байланысын қайта құрады. Сондықтан алдағы зерттеуде функционалдық формаларды, нақты кейстерді және этикалық шектеулерді бөлек қарастыру қажет. Бірінші тараудың негізгі мәні дәл осы шекараны белгілеуде. Алгоритмденген сакралдылық ұғымы кейінгі талдауларға бағыт береді, ал діни антропология бұл бағыттың адам туралы іргелі түсініктерден ажырап кетпеуін қамтамасыз етеді.

Діни антропология тұрғысынан алғанда, жасанды интеллект туралы сұрақ тек машина не істей алады деген деңгейде қалмайды. Негізгі мәселе адам болмысының қай белгілері алмастырылмайтын мәнге ие екенін анықтауда. Христиандықтағы *imago Dei* түсінігі, исламдағы рух, нафс және жауапкершілік ұғымдары, буддизмдегі сана ағыны мен анатман идеясы әртүрлі болғанымен, олардың барлығы діни тәжірибені жай ақпараттық операцияға теңестіруге қарсы тұратын ішкі өлшемге ие. Осы себепті жасанды интеллект діни мәтінді өңдей алса да, сенімнің ішкі жауапкершілігін өзіне ала алмайды. Бірақ пайдаланушы оны сұхбаттасушы ретінде қабылдаған сәттен бастап діни антропология практикалық мағына алады. Зерттеуші дәл осы қабылдауды, оның психологиялық және әлеуметтік салдарын назардан тыс қалдырмауы керек.

Техносакралды құбылысты талдағанда технологияны жаңа пұтқа немесе жаңа құтқарушыға айналдырып жіберу қаупін де көру қажет. Қазіргі мәдениетте жасанды интеллектке қатысты үміттер кейде діни тілге жақындайды. Ол бәрін біледі, қателеспейді, адамды жалғыздықтан құтқарады, өлім мен шектеулілікті жеңеді деген ұғымдар ғылыми дискурстан гөрі мифологиялық елеске көбірек ұқсайды. Алайда мұндай үміттерді жай қиял деп шетке ысыру да дұрыс емес, себебі олар қоғамдағы нақты қорқыныш пен нақты мұқтаждықтан туындайды. Адам діни кеңеске, мағынаға, сенімді жауапқа және рухани қолдауға зәру болған кезде алгоритм осы

бос кеңістікке ене алады. Сондықтан техносакралдылықты зерттеу адамның рухани сұранысы мен технологиялық ұсыныс арасындағы байланысқа назар аударуы тиіс.

Бірінші тарау үшін ұсынылатын әдіснамалық карта бірнеше сұрақты қатар ұстауға мүмкіндік береді. Бір сұрақ жасанды интеллект діни тәжірибеде қандай қызмет атқарады дегенге бағытталады. Екінші сұрақ бұл қызметтің дәстүрлі беделге қалай әсер ететінін анықтайды. Үшінші сұрақ адамның технологиялық жауапты діни жауап ретінде қабылдау себептерін ашады. Төртінші сұрақ Қазақстан жағдайында мұндай тәжірибенің құқықтық және мәдени шегін белгілеуге бағытталады. Осы сұрақтар бірге қолданылғанда зерттеу нақты кейстерді сипаттаумен шектелмей, діннің цифрлық өзгерісін тұтас әлеуметтік-философиялық процесс ретінде түсіндіре алады. Мұндай ұстаным кейінгі тарауда қаралатын діни роботтар, машиналық фетва, чат-боттар және деректерге негізделген қауым басқару тәжірибесін жүйелі талдауға негіз болады.

Қорытынды

Жасанды интеллекттің діни ортаға енуі қазіргі дінтану үшін жаңа теориялық сынақ болып табылады. Бұл құбылысты қарапайым цифрлық қызмет немесе техникалық ыңғайлылық ретінде ғана түсіндіру жеткіліксіз. Ол діни мәтінмен жұмыс істеу, рухани жауап алу, беделді қабылдау және қауыммен байланысу жолдарын өзгертеді. Сондықтан цифрлық діннің дамуын медиатизация, интерактивті онлайн тәжірибе және алгоритмденген сакралдылық кезеңдері арқылы түсіндіру ғылыми жағынан өнімді көрінеді.

Мақалада жасанды интеллекттің діни саладағы орны үш деңгейде ашылды. Біріншіден, ол цифрлық дін эволюциясының жаңа кезеңін көрсетеді. Екіншіден, ол діни антропологияның адам, сана, рух және жауапкершілік туралы түсініктерімен күрделі байланысқа түседі. Үшіншіден, ол техносакралды мәдениеттің қалыптасуына қатысып, технологияны тек құрал емес, мағына тудыратын орта ретінде көрсетеді. Осы негізде жасанды интеллектті діни коммуникацияның жаңа акторы деп сипаттауға болады, бірақ бұл оның рухани субъект немесе діни бедел иесі екенін білдірмейді.

Қазақстан үшін бұл тақырыптың практикалық маңызы зор. Діни саладағы цифрлық сервистер дамыған сайын, олардың мазмұны, дерек көзі, жауапкершілік шегі және құқықтық мәртебесі нақтылауды талап етеді. Мұндай жұмыста ғылыми дінтану, конфессиялық сараптама, құқықтық реттеу және технологиялық ашықтық қатар жүруі керек. Алдағы зерттеулерде жасанды интеллекттің нақты конфессиялық тәжірибедегі қызметін, діни білім берудегі мүмкіндігін және рухани кеңес берудегі этикалық шекарасын терең талдау қажет.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Мақала гранттық қаржыландырусыз дайындалды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Helland C. Online-religion/religion-online and virtual communitas. In Hadden J.K., Cowan D.E. Religion on the Internet. Research Prospects and Promises. New York, JAI Press, 2000. P. 205-224.

2. Campbell H.A. Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society. *Journal of the American Academy of Religion*. 2012. Vol. 80. No. 1. P. 64-93. doi 10.1093/jaarel/lfr074.
3. Højsgaard M.T., Warburg M. Introduction. Waves of research. In Højsgaard M.T., Warburg M. *Religion and Cyberspace*. London, Routledge, 2005. P. 1-11.
4. Campbell H.A. *Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. London, Routledge, 2013. 272 p.
5. Clark A., Chalmers D. The Extended Mind. *Analysis*. 1998. Vol. 58. No. 1. P. 7-19. doi 10.1093/analysis/58.1.7.
6. Latour B. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, Oxford University Press, 2005.
7. Ellul J. *The Technological Society*. New York, Vintage Books, 1964. 449 p.
8. Heidegger M. The Question Concerning Technology. In *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York, Harper and Row, 1977. P. 3-35.
9. Geraci R.M. Apocalyptic AI. Religion and the Promise of Artificial Intelligence. *Journal of the American Academy of Religion*. 2008. Vol. 76. No. 1. P. 138-166. Doi 10.1093/jaarel/lfm101.
10. Cheong P.H. Religion, Robots and Rectitude. Communicative Affordances for Spiritual Knowledge and Community. *Applied Artificial Intelligence*. 2020. Vol. 34. No. 5. P. 412-431. doi 10.1080/08839514.2020.1723869.
11. Puzio A. Robot, let us pray! Can and should robots have religious functions? An ethical exploration of religious robots. *AI and Society*. 2025. Vol. 40. No. 2. P. 1019-1035. doi 10.1007/s00146-023-01812-z.
12. Қазақстан Республикасы Үкіметі. Жасанды интеллектті дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулы. URL <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592>. Қаралған күні 01.05.2026.
13. Қазақстан Республикасының Заңы. Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы. 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заң. URL <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483>. Қаралған күні 01.05.2026.

ЗЕКЕБАЙ Зейнұр,

**PhD докторант Евразийского национального университета
имени Л.Н. Гумилева, город Астана, Республика Казахстан**

E-mail: zekebye@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И РЕЛИГИОЗНОЙ СРЕДЫ

В статье рассматриваются теоретические и методологические основания анализа вхождения искусственного интеллекта в религиозную среду. Исследование раскрывает переход цифровой религии от медиатизации к алгоритмизации, связь теологических представлений о человеке с технологическим агентом и становление техносакральных феноменов. Систематизируются понятия на стыке религиоведения, социальной философии и философии техники, а также предлагается

методологический ориентир для изучения данной проблемы в казахстанском контексте. Авторский вывод состоит в том, что искусственный интеллект начинает проявляться не только как технический помощник, но и как новый актер религиозной коммуникации.

Ключевые слова: цифровая религия, искусственный интеллект, техноса크ральность, религиозная антропология, алгоритмизация.

ZEKEBAY Zeinur,

PhD Doctoral Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Republic of Kazakhstan

E-mail: zekebye@gmail.com

**A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE
RELATIONSHIP BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE
RELIGIOUS ENVIRONMENT**

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations for analyzing the entry of artificial intelligence into the religious environment. The study explains the movement of digital religion from mediatization to algorithmization, the relation between theological ideas of the human being and the technological agent, and the formation of techno-sacred phenomena. The article systematizes concepts at the intersection of religious studies, social philosophy and philosophy of technology, and offers a methodological orientation for studying this issue in the Kazakhstani context. The main conclusion is that artificial intelligence is beginning to appear not only as a technical assistant, but also as a new actor of religious communication.

Keywords. digital religion, artificial intelligence, techno-sacredness, religious anthropology, algorithmization.

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ «ZERTTEUSHI» ҒЫЛЫМИ БАСЫЛЫМЫНДА
(SCIENTIFIC PUBLICATION «ZERTTEUSHI») ЖАРИЯЛАУҒА
ҰСЫНЫЛАТЫН АВТОРЛАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРЫНА
ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Халықаралық «Zertteushi» ғылыми басылымында (scientific publication «Zertteushi») жариялауға ұсынылатын ғылыми мақалалардың мазмұнына қойылатын талаптар:

- Мақала автордың зерттеу қызметі (тәжірибені зерттеу) негізінде өзі жазған, бұған дейін ешқандай газет-журналда жарияланбаған жұмысы болуы керек;

- Автор өз жұмысында зерттеп жүрген ғылыми тақырыбы немесе сабақ беретін пәндері бойынша жұмыс тәжірибесі мен терең дүниетанымын дәлелді түрде жазуы тиіс.

Ғылыми мақала – бұрын жарияланбаған және жаңалығы бар авторлық әзірлемелерді, қорытындыларды, ұсынымдарды қамтитын, эксперименттік немесе талдамалық қызметтің, ғылыми зерттеудің өзіндік тұжырымдары мен аралық немесе түпкілікті нәтижелерін; немесе ортақ тақырыпқа байланысты бұрын жарияланған ғылыми мақалаларды қарауға арналған (жүйелі шолу) баяндау.

Ғылыми мақаланың құрылымы атауынан, аннотациядан, түйін сөздерден, кіріспеден, материалдар мен әдістерден, нәтижелерден, талқылаудан, қорытындыдан, қаржыландыру туралы ақпараттан (бар болған жағдайда), әдебиеттер тізімінен тұрады.

Халықаралық «Zertteushi» ғылыми басылымында (scientific publication «Zertteushi») жариялауға ұсынылатын ғылыми мақала компьютерде терілген электрондық нұсқада мына талаптарға сай дайындалып, жолданады:

- Көлемі 10 беттен аспайтын жұмыс мәтіні А4 пішініндегі ақ парақ бетіне бір интервалмен, WORD (doc) форматында, 14 өлшемдегі Times New Roman қарпімен қатесіз терілуі;

- Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде 3-5 сөйлемнен тұратын қысқаша аңдатпа-түйін жазылуы;

- Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде 3-5 сөзден тұратын кілт сөздер жазылуы;

- Жұмыстың сол жағынан – 15 мм, жоғары, төменгі, оң жақтарынан – 10 мм орын қалдырылуы;

- Жұмыстың жоғарғы жағында тақырып, автордың толық аты-жөні мен оқытатын пәні немесе оқитын мамандығы, университеттің, колледждің, мектептің орналасқан ауданы мен қаласы, облысы, толық мекен-жайы көрсетілуі;

- Пайдаланылған әдебиеттерге сілтеме ғылыми мақаланың мәтіні ішінде жақша (1) арқылы жасалуы;

- Ғылыми мақаланың соңында пайдаланылған дерек көздері мен әдебиеттердің тізімі берілуі қажет.

Ұсынылған барлық ғылыми мақалалар сараптаудан және редакциялаудан өткізіліп, плагиатқа қарсы тексеріледі.

Халықаралық «Zertteushi» ғылыми басылымында (scientific publication «Zertteushi») жарияланған университеттердің магистранттары мен

студенттеріне, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының оқытушы-ұстаздарына, студенттері мен оқушыларына «Zertteushi» Халықаралық ғылыми-білім беру орталығы» мекемесінің арнайы электрондық Сертификаттары беріледі.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының «Білім беру ұйымдарының ақылы негізде тауарлар (жұмыстар, қызметтер көрсету) ұсынуы» жөніндегі 63-бабына, сондай-ақ, Қазақстан Республикасының «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңының 33, 35-баптарына сәйкес ғылыми-әдістемелік еңбектерін ғылыми басылымда жариялау үшін авторлар арнайы жарна төлейді.

Жарнаның мөлшерін ғылыми басылымның құрылтайшысы белгілейді.

Жарна мөлшері: 15 500 (он бес мың бес жүз) теңге.

Осы талаптарға сай келмейтін, бұрын жарияланған, басқа ақпарат көздерінен көшіріп алынған, мәтіні компьютерде терілмеген, жарнасы төленбеген, т.б. жұмыстар қарастырылмайды және журналда жарияланбайды.

Біздің есепшотымыз:

Учреждение «Международный научно-образовательный центр «Zertteushi»

BSN: 171240000766

Шоттың нөмірі: KZ188562203140023710

Картаның нөмірі: 4899 8888 9559 8997

Банктің атауы: АО Банк ЦентрКредит

БСК: KСJBKZKX

КБе: 17

КНП: 859

Ғылыми басылымда жариялауға ұсынылатын ғылыми мақаланың электрондық нұсқасы және мақаланың соңғы бетіне сканерден өткізу арқылы тіркелген төлемақы түбіртегінің көшірмесі **Интернеттегі мына электрондық пошта арқылы** қабылданады:

E-mail: zertteushi.kz@gmail.com

Біздің Интернет-ресурсымыз:

<https://zertteushi-ortalygy.kz/>

Қосымша ақпарат алу үшін байланыс:

+7 701 397 17 13.

Ескерту:

Құрметті авторлар!

Сіздерден:

1. Ғылыми басылымға жасанды интеллект жүйесінің көмегімен жазылған немесе көшіріп алынған жұмыстарды, сондай-ақ бұған дейін жарық көріп қойған жұмыстарды ұсынбауларыңызды; Интернетте, газет-журналдарда, сондай-ақ, басқа да дерек көздерінде бұрыннан бар жұмыстарды көшіріп алмауларыңызды; шын мәнінде өздеріңіз жазған, әлі баспасөз беттерінде жарияланбаған жұмыстарыңызды жолдауларыңызды;

2. Жұмыс авторларының фотосуреттерін, сонымен бірге жұмыс тақырыбы бойынша басқа да суреттер ұсынатын болсаңыздар – барынша сапалы түсірілген және түрлі-түсті суреттер жіберулеріңізді сұраймыз!

**ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ АВТОРОВ,
ПРЕДЛАГАЮЩИХ ИХ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ
НАУЧНОМ ИЗДАНИИ «ZERTTEUSHI»**

Требования к содержанию научных статей, предлагаемых для публикации в международном научном издании «Zertteushi»:

- Статья должна быть написана автором на основе его исследовательской деятельности (изучение опыта) и не должна быть ранее опубликована в газетах или журналах;

- Автор должен обоснованно представить свой опыт работы и глубокое понимание научной темы или преподаваемых дисциплин в своей статье.

Научная статья – изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащее авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Научная статья, предлагаемая для публикации в международном научном издании «Zertteushi», должна быть подготовлена в электронном виде на компьютере и отправлена в соответствии с следующими требованиями:

- Текст статьи объемом не более 10 страниц, набранный шрифтом Times New Roman размером 14, без ошибок, с межстрочным интервалом 1, на листах формата А4 в формате WORD (doc);

- Написание краткой аннотации на казахском, русском и английском языках (по 3-5 предложений);

- Написание ключевых слов на казахском, русском и английском языках (по 3-5 слов);

- Отступы: слева – 15 мм, сверху, снизу, справа – 10 мм;

- В верхней части работы указывается название, полное ФИО автора, преподаваемая дисциплина или специальность, учебное заведение, район, город и область, полный адрес;

- Ссылки на использованную литературу должны быть приведены в тексте статьи в скобках (1);

- В конце научной статьи должен быть представлен список использованных источников и литературы.

Все предложенные научные статьи проходят экспертную оценку и редактуру, а также проверяются на плагиат.

Магистранты и студенты университетов, преподаватели, учащиеся и студенты средних, технических и профессиональных образовательных учреждений, опубликованные в международном научном издании «Zertteushi», получают специальные электронные сертификаты от Международного научно-образовательного центра «Zertteushi».

Согласно статье 63 Закона Республики Казахстан «О образовании», касающейся предоставления платных услуг образовательными учреждениями, а также статьям 33 и 35 Закона Республики Казахстан «О некоммерческих организациях», авторы, публикующие свои научно-методические работы в научном издании, оплачивают специальный взнос.

Размер взноса устанавливается учредителем научного издания.

Размер взноса: 15 500 (пятнадцать тысяч пятьсот) тенге.

Работы, не соответствующие данным требованиям, ранее опубликованные, скопированные из других источников, не набранные на компьютере, не оплаченные и другие, не рассматриваются и не публикуются в научном издании.

Наши реквизиты:

Учреждение «Международный научно-образовательный центр «Zertteushi»

БИН: 171240000766

Номер счета: KZ188562203140023710

Номер карты: 4899 8888 9559 8997

Банк: АО Банк ЦентрКредит

БИК: KСJBKZKX

КБе: 17

КНП: 859

Электронная версия научной статьи и копия квитанции об оплате, отсканированная и прикрепленная к последней странице статьи, принимаются через электронную почту:

E-mail: zertteushi.kz@gmail.com

Наш интернет-ресурс:

<https://zertteushi-ortalygy.kz/>

Дополнительную информацию можно получить по телефону:

+7 701 397 17 13.

Внимание:

Уважаемые авторы!

Просим вас:

1. Не представлять для публикации работы, написанные с помощью системы искусственного интеллекта или скопированные из других источников, а также работы, которые были уже опубликованы; не копировать работы, которые находятся в интернете, газетах и журналах, а также в других источниках; отправлять только те работы, которые написаны вами и ещё не публиковались;

2. Если вы предоставляете фотографии авторов работы, а также фотографии, связанные с темой работы, просим отправить качественные и цветные фотографии!

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

1. «Zertteushi» Халықаралық ғылыми басылымының (scientific publication «Zertteushi») «Педагогикалық ғылымдар», «Өнер және гуманитарлық ғылымдар», «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат», «Бизнес, басқару және құқық» және «Қызмет көрсету» сериялары бойынша редакциялық алқасының құрамы.....	5
2. «Zertteushi» Uluslararası Bilimsel Yayını (scientific publication «Zertteushi») «Pedagogik Bilimler», «Sanat ve Beşeri Bilimler», «Sosyal Bilimler, Gazetecilik ve İletişim», «İşletme, Yönetim ve Hukuk» ve «Hizmetler» serileri kapsamında yayın kurulu üyelerinin listesi.....	6
3. Редакционная коллегия Международного научного издания «Zertteushi» по сериям «Педагогические науки», «Искусство и гуманитарные науки», «Социальные науки, журналистика и информация», «Бизнес, управление и право» и «Услуги».....	7
4. The Editorial Board of the International Scientific Publication "Zertteushi" in the series "Pedagogical Sciences", "Arts and Humanities", "Social Sciences, Journalism and Information", "Business, Management and Law" and "Services".....	8
<i><u>Білім беру және педагогикалық зерттеулер – Образование и педагогические исследования</u></i>	
5. Байтурсын Н. Физика пәнінен оқушылардың белсенділігін арттыруда 5е моделі арқылы оқытудың әдістемелік негіздері.....	9
6. Қабылбек А.Б., Ксембаева С.К., Куватов А.Ж. Үздіксіз білім беру контексінде дене шынықтыру оқытушыларының метақұзыреттілігін дамытудың тиімді педагогикалық шарттары.....	17
7. Мерейхан С. Игерілген әдістерді пайдаланып футбол ойынын ойнау.....	24
8. Мерейхан С. Тұрақты футбол сабақтары арқылы оқушылардың қозғалысын дамыту.....	35
9. Темиргалиева С.Е., Жуматаева Е., Айгужинова Г.З. Цифровая дидактика в профессиональной подготовке будущих педагогов физической культуры: содержание и структура обучения.....	43

Экономика және бизнес – Экономика и бизнес

10. Тлесова А.Б., Сүйеніш Қ.Қ. Қазақстандағы мал шаруашылығын қаржыландыру: мәселелер, мемлекеттік қолдау және инвестиция.....49
11. Сүйеніш Қ.Қ. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мал шаруашылығын тиімді басқару: қаржылық және басқарушылық тетіктер.....56

Журналистика және байланыс –

Журналистика и коммуникации

12. Жақып М.Қ. Түркиядағы коммуникация саласында білім беру жүйесі: ғылыми зерттеулер негізіндегі салыстырмалы талдау және оны Қазақстанға бейімдеу жолдары.....66

Философия, этика және дін – Философия, этика и религия

13. Зекебай З. Жасанды интеллект пен діни ортаның өзара байланысын теориялық және әдіснамалық тұрғыдан талдау.....89
14. Халықаралық «Zertteushi» ғылыми басылымында (scientific publication «Zertteushi») жариялауға ұсынылатын авторлардың ғылыми мақалаларына қойылатын талаптар.....97
15. Требования к научным статьям авторов, предлагающих их для публикации в международном научном издании «Zertteushi».....99
16. Мазмұны.....101

ZERTTEUSHI

ғылыми басылым • научное издание • scientific publication

Қолжазбалар әдеби өңделеді және қайтарылмайды.

Авторлардың көзқарасы, ұстанымы сақталады.

Жарияланымдағы деректердің нақтылығына авторлар жауапты.

Олардың байлам-тұжырымдары редакция көзқарасымен сәйкеспеуі де мүмкін. Басылымда жарияланған материалдар көшіріліп басылған немесе пайдаланылған жағдайда «Zertteushi» ғылыми басылымына сілтеме жасалуы тиіс.

Біздің банктегі есепшотымыз:

KZT: «Zertteushi» Халықаралық ғылыми-білім беру орталығы» мекемесі

БСН: 171240000766

Шоттың нөмірі: KZ188562203140023710

Картаның нөмірі: 4899 8888 9559 8997

Банктің атауы: АО Банк ЦентрКредит

БСК: КСJBKZKX

КБе: 17

КНП: 859

Наши банковские реквизиты:

KZT: Учреждение «Международный научно-образовательный центр «Zertteushi»

БИН: 171240000766

Номер счета: KZ188562203140023710

Номер карты: 4899 8888 9559 8997

Банк: АО Банк ЦентрКредит

БИК: КСJBKZKX

КБе: 17

КНП: 859

«Zertteushi» ғылыми басылымы «Zertteushi» Халықаралық ғылыми-білім беру орталығы» мекемесіне қарасты баспа орталығында беттелді.

27.06.2026. қол қойылды.

Пішімі 60x84/16. Қаріп түрі Times New Roman.

Көлемі 13 шартты баспа табақ.

Интернет желісінде таралады. Тапсырыс №270626.

010010, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Сарайшық ауданы,

Кенен Әзірбаев көшесі, №6 үй, №91 пәтер.